

vigilia

PÁZMÁNY PÉTER EMLÉKEZETE

Török József és Hargittay Emil

PÁZMÁNY PÉTER versei

JÉKELY ZOLTÁN
elbeszélése

AZ ÉLŐ PILINSZKY

Kiczenko Judit, Erdődy Edit
és Czigány György

Szentmártoni Mihály

VALLÁSOSSÁG ÉS LELKI
EGÉSZSÉG

HAZÁNK, EURÓPA

Keresztury Dezső
és Christopher Dawson

Balassa Péter esszéje

Jánosy István, Nagy Gáspár
és Rapai Ágnes versei

1985/10

Kedves Olvasónkl!	769
TÖRÖK JÓZSEF: „A lett és múlt dolgok emlékezése” Pázmány Péternél	771
PÁZMÁNY PÉTER versei (Tóth István fordításai)	776
HARGITTAY EMIL: Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János <i>Önéletírásában</i>	778
NAGY GÁSPÁR: Tíz, Még boldog és alszik (versek)	784
JÉKELY ZOLTÁN: Ilze (elbeszélés) – Győri János jegyzetével	785
JÁNOSY ISTVÁN: Álomvers	790
Az élő Piliinszky	
KICZENKO JUDIT: Egy figyelem önarcképe	793
ERDŐDY EDIT: Piliinszky János: A mélypont ünnepélye	800
CZIGÁNY GYÖRGY: Piliinszky János zenéi	803
*	
RAPAI ÁGNES: Beavatás, Hasadás (versek)	809
SZENTMÁRTONI MIHÁLY: Vallásosság és lelki egészség	810
Hazánk, Európa	
KERESZTURY DEZSŐ: Egy vívódó európai magyar	818
SCOTT, CHRISTINA: Christopher Dawson Európa-szemlélete	821
DAWSON, CRISTOPHER: A vallás és Európa (Tüskés Tünde fordítása)	822
Mai meditációk	
BALASSA PÉTER: Meghívás közben. Részletek egy naplóból	826
Krisztus a kereszten	
KOVÁCS PÉTER: Ferenczy Béni: Feszület	831
Élő világegyház	
Hűszéves a II. Vatikáni zsinat	
Az egyház a mai világban (L. L.)	833
Kivándorló kereszténység – Törökországban (T. M.)	835
Hít és élet	
Kikapcsolódni vagy bekapcsolódni?	838
Napló	
Irodalom Jánossy István: A nagy kaszás (Kőrösi Zoltán)	841
Tudomány Szentmártoni Mihály–Benkő Antal: A lelkiélet lélektanához (Tringer László)	843
In memoriam Sáfrán Györgyi (Körmendy Kinga)	845
Bücsü Harag Györgytől (Szokolczay Lajos)	846
Visszhang Reflexiók az iskolatörténetírásról (Mészáros István)	847

A címlapon Vámos István Pázmány-portréja, a hátlapon Ferenczy Béni: Feszület

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Geza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 85/51993 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Bp Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultura Könyv- és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 23.– USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultura 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 evre 320. Ft, 1/2 évre 160.– Ft, 1/4 évre 80.– Ft egyes szám ára 26.– Ft. Megjelenik havonta

Kedves Olvasónk!

Hosszú idő óta először fordulunk ilyen személyesen azokhoz, akik lapunkat rendszeresen vagy időnként kézbe veszik. Egy-egy folyóiratnak, mint minden alkotásnak, illik „magáért beszélnie” – a személyes magyarázkodás könnyen a fontoskodás látszatát kelti. A mű – mihelyt kikerül alkotója kezéből, önálló életet kezd, bárki birtokba veheti, felhasználhatja –, gyönyörűségül vagy okulásul, vagy elvetheti, sőt akár visszaélhet vele. A folyóiratoknak ilyen értelemben mégsem szabad műalkotássá válniuk. Ezzel személyek és idők fölötti vákuumba kerülne, melyben a szerkesztők legfőljebb baráti beszélgetésekből, jó vagy rosszindulatú bírálatokból tájékozódhatnak munkájuk eredményéről, az olvasók pedig – jó esetben – szintén csak szűkebb körükben fejezhetik ki bosszúságukat vagy örömeiket egy-egy cikk olvastán, a lap áttanulmányozásakor.

A folyóiratok akkor élnek igazán, ha sikerül valóban szellemi műhellyé válniuk – fórummá, amely nemcsak a lap írógárdáját fogja össze többé-kevésbé szellemi egységbe, hanem az olvasókkal is állandó és eleven kapcsolatban áll. A Vigilia ötven évvel ezelőtt a magyar keresztény kultúra művelését tűzte célul maga elé. Azok írták és olvasták tehát, akik a magyar földön honos kultúrát és a magyar kereszténység életét a magukénak érezték, akár „írástudóként”, akár olvasóként; egyházért-kultúráért felelősséget vállaló, gondolkodó emberként.

A lap az alapítóknak és a nagy elődöknek nyomaiban kíván járni: céljai változatlanok, feladatai talán átalakultak, de semmiképpen sem kevesbedtek. Itt és ma akarja szolgálni az egyházat és a kultúrát. Egyikük sem létezik azonban önmagában és önmagáért – lapunk is csak akkor töltheti be hivatását, ha az olvasók is magukénak érzik, ha bele tudnak kapcsolódni az egyház és a kultúra közösségébe.

Melyek a feladatai egy katolikus irodalmi, kulturális és világnézeti folyóiratnak? Hogyan találhat kapcsolatot az olvasóval, hogyan tudhatja meg, hogy milyen igénnyel veszik kézbe? Csak akkor vállalkozhat arra, hogy olvasóinak valóban szolgálatára legyen, ha tudja, mit várnak tőle, ha nyomon tudja követni a változó szükségleteket.

Kérdéseinket tovább sorolhatnánk: Ki az olvasó? Ki volt tegnap, és ki ma? S kire lehet holnap számítani? Milyen az érdeklődésük és az előképzettségük? Hogyan és milyen határok között lehet tekintettel a különféle rétegekre?

Bizonytalanná tehetnek az igények is. Megfogalmazódnak-e egyáltalán? Elég határozottak-e ahhoz, hogy szóba tudjuk önteni őket? Elég reálisak-e ahhoz, hogy építeni lehessen rájuk? Vagy talán inkább hiányokat jeleznek, amelyek pótlására kell vállalkoznunk? (Bizonyára a folyóirat feladatai közé tartozik az is, hogy a félig végiggondolt témákat előbbre vigye, a közös gondokat áttekinthetőbbé, érthetőbbé, kimondhatóbbá tegye.) Azután: a megfogalmazott igények egy irányba mutatnak-e? Ha a lap fórum, akkor feladataihoz tartozik az is, hogy elindulhasson benne a párbeszéd. Dialógus nélkül nincs kultúra és nincs közösség, de nem maradhat eleven az egyház

belső élete, s a világgal való kapcsolata sem. A párbeszéd elősegítheti a kölcsönös megértést, s közelebb segíthet az igazsághoz, az emberi igazságokon keresztül az Isteni Igazsághoz is. Ez a megértés nem egysíkúvá vagy megalkuvóvá tesz, hanem a sokféleség ellenére is egységben, tehát egyetemes-katolikus igazságban élő közösséget teremthet.

Egy folyóirat egymagában nem képes mindennek megfelelni. Nem pusztán azért, mert 3–4 szerkesztő minderre kevés, bármilyen sok önzetlen baráti segítség támogatja is munkájukat, bármilyen széles is a munkatársak, szerzők köre, akik írásaikkal a lap mögött állnak. A magyar katolicizmus kulturális fejlesztése csak sokak együttes vállalásával oldható meg. Ebben a Vigilia legfőbb csak az egyik mozgató lehet. A kérdés az, hogy mennyi „társadalmi munkás” akad még, aki a maga lehetőségei-adottságai, az általa meglátott szükségletek szerint jelentkezik a többiek, a közösség szolgálatára. Az első lépés alighanem önmagunk, adottságaink és igényeink felmérése.

Egzakt tudományos kutatás itt aligha vezet önmagában eredményre. A legcsábítóbb az lenne, hogy megkérdezzük: melyek a legnagyobb gondjai jelen világunknak? Ezen belül milyen lehetőségei, feladatai, nehézségei vannak egyházunknak? Végül: mi magunk milyen szerepet vállalunk magunkra? Kérdezhetnénk hozzánk közelebbi területekről is: milyen kilátásai, terhei, feladatai vannak a magyar katolikus egyháznak? Hogyan lehetne közreműködnünk fejlődésében? Vagy egyszerűen: Személyes életében mi okozza a legnagyobb problémákat? Megoldásukban segítséget jelent-e keresztény meggyőződése? Milyen esélyei vannak ma a keresztény értelmiségi létformának? Jó lenne, ha akadnának olyanok, akik ilyesmikről gondolkodnának, írnának, de alighanem fölösleges volna a Vigilia minden olvasóját ilyen módon terhelni. Ehelyett folyamodtunk ahhoz a kérdőívhez, amelyet e számunkhoz mellékelünk. Nagyon kérjük minden olvasónkat, hozza meg lapunkért azt az áldozatot, hogy a kérdőívet kitölti és visszaküldi részünkre. A benne fölített kérdések kiegészítéseként természetesen minden további gondolatot, javaslatot örömmel fogadunk.

A válaszok összegezése bizonyára jó néhány hetet igénybe vesz. Őszinte megbeszélésre hívja olvasóinkat, ezért természetesnek tartjuk, hogy a beérkezett véleményeket, bírálatokat és javaslatokat, a vizsgálat végeredményét a szerkesztőség ne tartsa titokban, hanem ismertesse meg az olvasókkal is. A beérkező kérdőívek mondanivalóját összegző feldolgozás után tehát, néhány hónap múlva közzétesszük. Tükörként, amiben egy-egy olvasó nemcsak a válaszok összegezését, hanem önmagát és a többieket is megláthatja. És mérceként, amihez azután a Vigilia munkáját is mérhetjük. Persze ez a jövő. Most pedig a kérdőívek kitöltését és mielőbbi visszajuttatását kérjük és várjuk, a Vigilia szerkesztőségének címére: Budapest 1364 Pf. 111.

Reméljük, hogy ez az együttműködés mindnyájunknak örömet okoz és hasznot hoz, s újabb példája lesz annak az itt-ott már életre kelt felismerésnek, hogy a keresztény ember nemcsak az egyházból él, de az egyháznak és többi embertársának is.

„A LETT ÉS MÚLT DOLGOK EMLÉKEZÉSE” PÁZMÁNY PÉTERNÉL*

A nagyszombati egyetem alapításának 350. évfordulóját ünnepelve Pázmány életművének felidézésekor az örökség számbavételén túl annak kamataira is rá kell kérdezni. Hogyan sáfárkodik vele a jelen nemzedék? Több rokon, humán tudományág feladata lenne, hogy az eredményekben oly gazdag életművet részleteiben is teljesen föltárja, beillesse a hazai és az egyetemes történelem és művelődéstörténet vonulataiba, fejlődésmenetébe, s a részletkutatásokat összefoglalva egy emberen keresztül az egész korszakról hiteles képet rajzoljon meg, illetve a kor eseményein keresztül egyetlen embert ábrázoljon. Pázmány Péter esetében e kettős megközelítés a történelmi valóság minél hitelesebb visszavetelését teszi lehetővé.

Közel háromnegyed századot átfogó élete (1570–1637) alatt formálódott ki a „klasszikus Európa”, politikai és egyházi téren állandó változások közepette. A vallásháborúk eleinte még mutattak valamiféle vallásos színezetet. Később annál világosabban lehetett látni, hogy mindezt csak a hatalmi érdek kendőzte el. Az ország jelentős részének török hódoltságba süllyedése, Erdély számtalan bukattóval kísért önállósulása, a királyi Magyarország Habsburg-dinasztikus érdekeknek történt kiszolgáltatottsága, s a három részre szakadt országot még jobban megosztó vallási szembeállítás és türelmetlenség alakította ki azt a légkört, amelyben a bihari ifjú hamar felnőtté vált. Fiatalon, de érett fővel fogadta el hivatását, amely később nagy lehetőségeket rejtett magában.

A katolizált Pázmány azokhoz csatlakozott (1588), akiket vérei ugyanezen éven száműztek Erdélyből. S mert hozzájuk társult, később rá is hasonló sors várna, amikor az 1608-as országgyűlésen a protestánsok a jezsuiták kiűzését követelik. Nemcsak társait, de önmagát is veszi védelembe akkor, amikor az országgyűléshez védíratot intéz. Az események előterében a jezsuita rend érdekeinek védelme áll, de a háttérben ott van magyarságtudata, bár ez kora mentalitásának megfelelően nemesi privilégiumaik hangoztatásában jut kifejezésre. Védekezésének alapja: számos jezsuita nemesi származású, ezért ítélet nélkül nem lehet őket száműzni, joguk van az ország földjén tartózkodni. Soraiból világos, hogy társaival együtt a magyar nemzet tagjának tartja magát, a magyar történelem áll mögötte, s annak jogos örököséként tiltakozik. Ugyanez fejeződik ki később, amikor Szent Istvánig visszamenő őseire hivatkozik.

Pázmány 1632-ben Rómába utazott, hogy a világegyház feje, a pápa előtt képviselje uralkodója érdekeit a harmincéves háború eseményeivel kapcsolatban. Azt lehet vitatni, hogy mennyire volt joga neki, a bíborosnak a császári követ fel-

---

* Elhangzott a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia jubileumi ülésén.

adatait ellátni, de az vitathatatlan, hogy a pápát pártatlan állásfoglalásra akarta készíteni (már ez előnyt jelentett volna nemcsak Habsburgok, hanem a magyarok számára is), mikor ezeket a kemény szavakat mondta el április 24-én, a második kihallgatás alkalmával: „Szánja meg Szentséged a sokféle csapásokkal sújtott katolikus népeket, melyeknek javáért a pásztor nemcsak az egyház kincseit, hanem a saját életét is köteles fölláldozni. Ha a kellő eszközöket föl nem használja, Isten előtt kell számot adni mulasztásáról.” A pápát kötelességére figyelmeztető Pázmány itt az egyetemes egyházért érzett felelősségének tudatában az egyház egész történelmének örököseként van jelen, ezért mer ilyen nyíltan szembeszállni a pápa politikai döntéseivel. Franciabarátságát azonban hasztalan próbálja ellensúlyozni, Richelieu befolyása erősebb.

Országgyűlés, pápai udvar: a két jelenet között bizonyos hasonlóságot lehet fölfedezni, mert mindkettő olyan közösséget (ország, egyház) képvisel, amelyhez Pázmány odatartozik, mégis mindkettővel szembekerül, és történelmi igaza tudatában védekezik, figyelmeztet.

Mindkét esetben föl lehet tenni a kérdést: a történelmi szerepet vállaló Pázmány hogyan ismerte a történelmet, hazája, nemzete, rendje, egyháza, sőt az egész emberiség történetét? Miként tudta azt egyetlen szintézisben látni? Mert világosan fölfedezte benne a maga helyét, helyesen jelölte ki föladatait, céljait, s jól választotta meg a szükséges eszközöket. A magyar történelem kevés ilyen személyiséggel rendelkezik, aki a királyi Magyarország kisvárosaiban (Nagyszombat és Pozsony), Európa végvidékén élve is nemzetközi tekintélynek örvend.

A fenti kérdések annál is inkább jogosultak, mert Pázmányt mint egyházpolitikust, filozófust, a magyar nyelv megújítóját számontartják, ám gondolatvilágának azt a részét, amely történelmi ismereteiből táplálkozik, idáig nem igen kutatták, elemezték. Természetesen ez az emlékezés nem illetékes átvállalni egy monográfia feladatát, s az előbb felvetett kérdésekre is csak általánosságban adhat választ Pázmány történelmi műveltségének hangsúlyozásával. Nem lehet minden egyes helyet gondosan elemezni, ahol „a lett és múlt dolgok emlékezése” előbukkan, elegendő választ találni a következőkre: hogyan szerezte Pázmány pártatlan történelmi műveltségét? Ennek melyek az összetevői? Ő maga miként vélekedik a történelem ismeretéről?

A múlt iránti rendkívüli érzékenységét mutatja, hogy 1605-ben megkéri Istvánffy Miklóst, írnia meg Magyarország történetét Ulászló uralkodásától kezdve (1490), hiszen ez a kor közel van, s ennek ellenére ismeretlen, pedig alapos ismerete fontos lenne, mert közben minden megváltozott („mutata omnia et inversa”). A szerző halála (1615) után gondosan ügyelt a mű kiadására (Köln, 1622), sőt Istvánffy életrajzát ő maga írta meg. Történelmi munkásságának első vonalába tartozik az egykori magyarországi szerzetesrendekre vonatkozó adatok összegyűjtése (1629), bár forráskritikai szempontból nem problémamentesek. Pázmányt nem valamiféle visszaszerzési szándék vezette, hanem a múlt föltárása, és ezáltal kora nehézségeinek jobb megértése volt a célja.

Az első kérdés, hogy szerezte Pázmány sokoldalú történelmi ismereteit? Tanulmányi éveit a legújabb kutatások kellő részletességgel tárgyalták. Ha a történelem nem képezte is külön stúdium tárgyát, Kolozsvárott a latin és görög nyelv tanulásával párhuzamosan az ókori klasszikus történetírók műveivel ha-

mar megismerkedett. Történelmi szemléletét elsősorban a Szentírás elmélyült tanulmányozása formálta. Ha Jahve a választott nép történelme folyamán fedte föl önmagát, ha Krisztus az emberi történelembe született bele, lehetne-e biblikus studiumokat folytatni a keresztény történelemszemlélet elsajátítása nélkül? A „teológia scholastica” „domina et regina”-ként uralkodott tanulmányai egén, ám római tartózkodása alatt a második évtől kezdve az egyházatyák írásait is olvasták. Igaz, naponta csak negyedórát, pihentetőül, ezzel azonban fölfedezte, hogy a teológia történelmi keretbe ágyazott, s megismerte a keresztény ókort. Később az egyházatyák nagy szerephez jutnak írásaiban, de nem másodkézből idézi őket, hanem maga olvasta legfontosabb műveiket. Rómában olyan személyekkel találkozott, akik maguk az élő rendtörténet vagy egyháztörténelem. Baronius „Annales ecclesiastici” című monumentális műve ekkor volt újdonság, s bár vitákat, bírálatot váltott ki, Pázmány a későbbiekben sok haszonnal forgatta a történelmi adatok e hatalmas táráját. A tanulmányok, személyek mellett Róma városa a maga számtalan emlékével (bár ekkor még az ókor sok tanuja fölfedezésre vár), ereklyéivel szintén gondolkodása történelmi horizontjának tágabbá válását segítette elő. A történelmet „komplex” módon sajátította el Pázmány, hogy majd maga is „komplex” módon alkalmazza, adja tovább, nem pusztán beszédei, írásai révén, hanem egész életművébe szervesen beépítve. Amikor tanársegéd az Angol Kollégiumban, az élő egyháztörténet egy újabb részével kerül szoros kapcsolatba. Ha eddig nem kapott volna indítást a közelmúlt fájdalmas eseményeinek megismeréséhez, itt a legklasszikusabb módon nyert bevezetést, úgy, ahogyan az egyháztörténelem elkezdődött a vértanúakták megszerkesztésével, csak éppen XVI. századi, modern formában. „Pázmány odaérkezéséig a 153 növendékből 22 nyerte el a vértanúság koronáját”. Ez megint nem szokványos történelemtanulás keretébe illik, hanem sokkal több. Pázmány mindezek imeretében is türelmes lesz a protestánsokkal szemben, mert például a vallásszabadság megadása mellett foglal állást 1609-ben. A múlt letisztult ismerete és egyházpolitikai bölcsessége segítik tisztánlátását. Nem elégedett meg tanulmányai-val, mert utána is állandóan olvasott, művelte magát. „Én a tanítvány nevet mindig szerettem” – írta önmagáról. Jóllehet gráci évei egyetlen irányba terelik képességeit, sokoldalúságát mégsem fejlesztették vissza.

Egyelőre lehetetlen felsorolni, milyen történelmi forrásokból merített, mert részletekbe menő kutatások csak prédikációi esetében történtek. A hiányok ellenére azonban bátran föl lehet tételezni, hogy többi művei, így elsősorban a Kallauz sem maradnak le sokban beszédei mögött a történelmi forrásokat illetően, bár óvatosságra int, hogy prédikációin egész életén keresztül dolgozott, azokat tökéletesítve, csiszolva, nem egy esetben történelmi példákkal bővítve.

Forrásai közül mindenek előtt a Biblia említendő történelmi gondolkodásának vizsgálatakor is. A Szentírás számos része történelmi mű a javából, ami ezen felül még a kinyilatkoztatás többlet-tekintélyével rendelkezik. „Az Isten Igéje igaz világossága az emberi tudatlanságnak” – vallja „A Szent Írásnak felséges méltóságául” szóló beszédében. „Nincs az erkölcsök igazgatásánál oly ethica, mely a Salamon könyveivel egybevethetessék. Nincs az országos gondviselésről olyan politica, mellyet a Mojses cselekedeti és törvényi, a sidó bírák és királyok példájának tanítási messze ne haladnának. *Nincs semmiféle história, melyben annyi-*

különböző és mind tanúságra, mind gyönyörködésre hasznos példák találtatnának, mint az Isten könyvében . . . Egy-szóval; bévesb és tekintetesb a Szent Írás, mind jóság jutalmazásának, mind gonosságok ostorozásának példáival, hogy-sem az egész világ históriái.” (ÖM VI. 497–498).

Az idézetből világos: a Szentírás nemcsak mint teológiai forrás legfőbb tekintély, hanem elsődleges történelmi forrás is Pázmány gondolkodásában. Az etica megelőzi a politica-t és a historia-t. Nem valamiféle biblicizmus miatt idéz lép-ten-nyomon a Szentírásból, hogy annak tekintélye mögé bújva megszabaduljon a döntések felelősségétől, vagy azért, mert mást nem ismer. Elég csak arra hivatkozni, miként állítja az ókori történelem tényeit gondolatai szolgálatába kora szokása és igényei szerint. Döntésekben, felelősségvállalásban pedig éppen a Bibliára támaszkodva mert önálló lenni.

A Szentírás után az idézetek mennyiségét tekintve a pogány auktorok következnének, ám az egyházatyák fontosságuk révén megelőzik őket, első helyen Szent Ágostonnal. Hippo városának püspöke „De civitate Dei” című művének keresztény történelemfelfogást döntő módon befolyásolta a középkorban, s az új-kori gondolkodás sem mondhatta el, hogy Ágoston gondolatait mindenben meghaladta volna. Pázmány beszédeiben sokszor idézi Euszebiosz Egyháztörténetét. Euszebiosz történetírása éppoly célzatos volt, mint Pázmány munkássága, illetve idézési módszere, amikor meg akarja győzni hallgatóit a maga igazáról. Euszebiosz művében az egyház egységét hangsúlyozza a széthúzó erőkkel szemben, és a történelem folyamatában azon intézmények létezését, működését mutatja be, amelyek az egység megőrzését segítették. Pázmány széthúzásoktól terhes korá-ban Euszebioszt joggal idézi beszédeiben, írásaiban.

Az ókori írók legtöbbjétől merít Pázmány, de legelőkelőbb helyet a történet-írók foglalják el, természetesen olyan rangsorban, ahogyan számára hasznosítható anyaggal szolgálhatnak. Közülük Josephus Flavius emelkedik ki, két okból. A választott nép történetét, tehát az emberi történelem fő vonulatát mondja el és folytatja tovább s már ez elegendő, hogy a legtöbbet idézett ókori történetíró legyen. Másrészt hitelességének köszönheti rendkívüli fontosságát. „Sidó József, minek-utánna azt mondotta volna, hogy ő nem mástul hallott dolgokat ír, hanem Gestis interfui, jelen voltam, úgy-mond és láttam, amiket írok: Fundamentomul tészí, hogy valamennyi veszély és nyavalya volt világ-kezdetitül fogva, ha mind azokat egybe-vetik a sidók romlásával, ez egyedül meggyőzi a többit.” (ÖM. VII. 295.) A többi történetíró (Hérodotosz, Diodoros Siculus, Suetonius, Livius, Tacitus, Sallustius, Julius Caesar) ritkábban fordul elő, s az ókor kevésbé értékes, ám annál érdekesebb történeti műveitől sem zárkózik el (Historia Augusta). Ez utóbbin persze nincs mit csodálkozni, mert Pázmány hallgatóit le akarta kötni, s a „humanista műveltségű szónokok” teljes eszköztárát felvonultatta. Ám nála világos az értékrend, kérielhetetlen logikájú az erkölcsi tanítás, ez különbözteti meg kortársai sokaságától.

Történelmi műveltségében fontos a bizánci történetírók, krónikások ismerete. Ez hazai környezetben mástól bajosan lenne elvárható, csak a kora legmagasabb műveltségével bíró Pázmány Péter rendelkezett ilyen kiterjedt ismeretekkel.

Ő maga kiemeli Josephus Flavius hitelességét. Amikor neki kell írni a történelmi tárgyról, akkor következetesen ugyanazon elvárásoknak akar megfelelni,

mint amiket ő támaszt másokkal szemben. Az „Isteni igazságra vezérő Kalauz” függelékeként „A Mahomet vallásról” írt műve előtt maga tudósít az általa követett elvről: „Magamtul semmit nem mondok; hanem ezek a laistromban jegyzett emberek nyomdokit követem.” (ÖM. III. 727.)

Miért volt szükséges számára a történelem ismerete, és miért nem nélkülözhetik azt mások sem? A válasz egyik beszédében található, ahol „a keresztény okosságrol” oktat, és Szent Tamás gondolatait eleveníti fel, megemlítvén, hogy Tamás itt Ágostonra támaszkodik: „Fő-képpen három dolgon fordul az okosság vezérlése. *Eggyik: Memoria praeteritorium, a lett és múlt dolgok emlékezése*, mert azok fontolása szemessé teszi az embert a jelenvalókra. *Második: Providentia et cautela, előre-nézés* . . . *Harmadik: Circumspectio, a jelenvaló cselekedetekben minden-felé tekintés.* . . . És amint az Isten szekere vonó állatok, elől, hátul és körös-körül szemesek voltak, úgy kel az igaz okosságnak minden-felé szemesnek lenni. A ki ezt a három dolgot megteljesítette, az igaz okosság tekéltességét elnyerte. De lássuk, mindenikben, mit kel az okosságnak mívelni.

Először: hogy okossan rendelhessük életünket cselekedetinket, szükséges megtekintenünk a lett dolgokat és azokról okoskodnunk. Mert igaz a Bölcs mondása, hogy a mi volt, az léssen ennek-utánna, és nincs oly új történet, mely az-előtt nem lett volna.” (ÖM. VII. 281.)

Pázmány számára nem volt kétséges, hogy a történeti kultúra nélkülözhetetlen a gondolkodó ember számára. A múlt ismeretében a jelen jobban föltárulkozik, tárgyilagosaiban szemléltető, és így a jövendőnek dolgozik. Pázmány Péter a múlt kimeríthetetlen gazdagságából bőségesen merítve tanította egyházát, nemzetét; gondolatainak jelentős része a történelem fölötti szemlélődésből fakadt. A történelmet a bölcsesség kedvéért szerette. S közben maga is történelemmé vált.

Irodalom: Öry Miklós: Pázmány Péter tanulmányi éve. Eisenstadt, 1973. – Bitskey István: Humanista erudició és barokk világkép. Bp. 1979. – Patay József: Pázmány Péter egyetemes történelmi felfogása. Kolozsvár, 1911. – Kornis Gyula: Pázmány személyisége. Bp. 1935.

MEGJELENT a VIGILIA jubileumi kiadványa a VIRRASZTÓK.
Az Antológia ára 140.– Ft. Megrendelhető egytől öt példányig utánvételi szállítással a Vigilia Kiadóhivatalánál, Bp. Kossuth L. u. 1. 1053. Árusítja a Vigilia és az Új Ember Kiadóhivatalán kívül a Szent István Társulat és az Ecclesia Könyvesboltja. (Bp. V., Károlyi M. 4-8. 1053)

PÁZMÁNY PÉTER

FŐTISZTELENDŐ ÉS BAJELHÁRÍTÓ ALVINCZI PÉTER URAMNAK
REVERENDO DOMINO D. PETRO ALVINCI ALEXICACO SUO

Mint a titánnak, ki csüng nagy kaukázusi sziklán,
S kéri Heraklesztől sírva a szabadulást:
Kívánom, Péter, hogy jöjjön rendbe a nyelved,
Félek azonban, hogy túl későn jön ez el!
Itt van a sas, csőrével marcangolja a májad,
Tépdesi szivedet, és marja az arcodat is.
Ha te nem üzöd, PÉTER, el azt, ami rágja a belsőd,
Úgy a bilincsedből soha ki nem szabadulsz.

FT. ÉS BAJELHÁRÍTÓ ALVINCZI PÉTER URAM VÁLASZA
R. D. PETRUS ALV. ALEXICACUS RESPONDET

Mit zaklatsz, acsarogsz izetlen jajszavaiddal?
Szüntelen aggódsz és gondod nem szünetel.
Tétova harcokban habozik nekem otthon a kardom,
És a guzsalyhoz köt! a betevő falatom.
És a betegség új látványa meg új sebe borzaszt.
Már Chironom² neve is a feledésbe merül.
Pedig a gyógyfüveket nekem ő magyarázta meg egykor,
S most a bajomra nem ad gyógyírt egy füve sem!
Anticyrába³ siess, ha agyad gyógyítani akarnád:
Hallgass, légy süket és titkold el bajodat.

1609

¹⁻² Utalás Akhilleusra, akit Kheirón (a bölcs Kentaur) nevelt művelt és harcilag képzett ifjúvá. De szülei (Phéleusz és Thétisz) – jóslat folytán féltve őt a haláltól, lánynak álcázták, guzsaly mellé ültették.

³ Anticyra (Antikura) az elmebetegségek gyógyhelye volt az ókori Görögországban.

Himnusz Szűzmáriához¹

O gloriosa, o speciosa . . .

Ó, dicsőséges, gyönyörűséges,
Mint a csillag fényes,
Földünk úrnője, jó anyánk, erényes!

Angyali szózat, próféta-jóslat
Dávidtól való vagy,
Salamon király énekelt terólad.

Menny patrónája, baj orvossága,
Ég erős bástyája,
Tavaszi rügyek viruló zöld ága.

Hajnal, mely virrad, mécses, mely hirt ad,
Nap, mely lángot villant.
Derű, mely üzöd éji árnyainkat.

Holdvilág szépe, baj menedéke;
Légy rabok segélye,
Akiket bilincs sújt és börtön éje!

Nap versenytársa, füst karcsú sávja,
Égi-szép leányka,
Megkivánt a menny szeplőtlen királya.

Aranyos násfa, király borága,
S elefántcsont vára:
Örködj, mint sisak, a szegény agyára!

Erkölcspálmája, mennyek nektárja,
Fűszerezett pára;
A bujdosókat vidd a kész hazába!

Meghántolt mag vagy, láng, ami felcsap,
Káprázatos csillag;
Kérünk, hogy zengő énekünk meghallgasd!

Had vezetője, vigság kútfője,
Szűz-virág nemtője:
Mennyei kincseknek összegyűjtője.

Liliomszín vagy, rózsa, mely pirt ad,
Jó ibolyaillat,
Kebledben rejtőzik az aranycsillag.

Szűzanyánk drága, földünk virága,
Vezess ég honába,
Hogy mi, bujdosók, ne legyünk kizárva!

Ó, szentelt fényünk, égi reményünk
Ó, lelki segélyünk:
A szolgálóknak add, hogy sokat éljünk!
(?)

Tóth István fordításai

¹ Újabban vitatják ez esetben Pázmány szerzőségét, de az érvelés nem kielégítő (lásd RMKT XVII/7. 84. 551. l.); számomra legalábbis nem.

PÁZMÁNY PÉTER HITELES JELLEMZÉSE KEMÉNY JÁNOS ÖNÉLETÍRÁSÁBAN¹

A híres erdélyi fejedelemnek és írónak, Kemény Jánosnak Pázmány Péterről adott jellemzése, annak hitelessége évszázados vitát váltott ki. Csakugyan felismerte volna Pázmány a Bethlen Gábor- és I. Rákóczi György-kori önálló Erdély fennállásának szükségszerűségét? Miben látta az érsek az erős erdélyi fejedelemség jelentőségét? Általában véve hogyan viszonyult a hajdani kálvinista ifjú a XVII. századi Erdélyhez? E kérdések megválaszolásához hozzásegít Kemény Jánosnak a XVII. század közepén készült *Önéletírása*. Néhány eddig hallgató adat és összefüggés meggyőzhet bennünket arról, hogy Kemény Pázmány-képe még részleteiben is hiteles.

Kemény János történelmünk ismertebb alakjai közé tartozik. A régi arisztokrata család sarjának társadalmi-politikai emelkedése gyors volt: Bethlen Gábor halála évében, 1629-ben már elmondhatta magáról, hogy fontos diplomáciai követségben megjárta Bécsset, Berlint, Lengyelországot és Konstantinápolyt, részt vett ura két hadjárataiban. I. Rákóczi György uralma idején Fejér megyei főispán, fogarasi főkapitány, egyben a harmincéves háború egyik magyar diplomatája. Életének kiemelkedő eseménye II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjárata volt, melyben az erdélyi hadak fővezéréként vett részt. A balszerencsés vállalkozást követő tatár rabságból hatalmas váltságdíjjal szabadult 1659-ben, majd – ahogy egyik levelében írta – „Istenem rendelésének és hazám kívánságának” engedvén fejedelem lett. Egy év múlva, 1662. január 23-án halt meg a tragikus végű nagyszöllősi ütközetben. *Önéletírását* „kedves atyámfiainak és gyermekimnek emlékezetül hagyásra”² rabsága idején, 1657–58-ban, ötvenéves korában, Pázmány halála után két évtizeddel írta meg. Ebben különböző részletességgel szól a XVII. század eseményeiről gyermekkorától II. Rákóczi György fejedelemségének kezdetéig. E mű forrásértékének, történelmi hitelének „lemérése a kor más forrásaival való szembeállítás útján még nem történt meg”,³ így részletvizsgálatokra még bőséges alkalom nyílik. Vonatkozik ez a Pázmánnyal kapcsolatos részekre is.

Kemény *Önéletírásában* Pázmányt hét alkalommal említi. Az utalásokból kiderül, hogy tíz esztendei kapcsolatuk során legalább öt alkalommal fordult meg az érseknél az erdélyi fejedelmek követeként. Először, amint írja „1627-ben és 1628 kezdetiben két utat tettem postán oda fel azon cardinálhoz”,⁴ (Hozzá kell tennünk, hogy Pázmány csak 1629-ben lett bíborossá.) A „két út” közül az elsőnek van nyoma Pázmány levelezésében. 1627. december 28-án Bethlenhez írott levelében megemlíti az érsek, hogy „Az minemű punctokat felséged írásban adott volt Kemény János uramnak, summáját kiszedetvén, ő felségének az mi kegyelmes Urunknak megküldöm, és az felséged jó intentomát megjelentem”.⁵ Pázmány még ugyanezen a napon valóban „megjelentette” II. Ferdinándnak Ke-

mény követségét egy szintén fennmaradt levél tanúsága szerint.⁶ Az *Önéletírás* e helyén Kemény arról is beszámol, hogy „noha ifiacska volt”, „de hatalmas dolgokról való tractatusban” vehetett részt.⁷ Ez pedig nem más, mint tárgyalások Bethlen esetleges fővezérségéről, hogy a fejedelem Habsburg-szövetségben „lenne generalis exercituum christianorum contra turcum, melyre igen inclinatus is vala, mert noha színezett nékik igen (ti. Bethlen a töröknek), de keresztény gyomorból gyűlölte a pogányságot”.⁸ A kölcsönös bizalmatlanság miatt a felvetett lehetőséget csak általánosságban, konkrétumok nélkül tárgyalták.⁹

Az *Önéletírás* egy későbbi helyén olvashatjuk a híres nyilatkozatot Erdély történelmi szerepéről, melyet Kemény szerint az érsek a következő szavakkal fogalmazott meg: „Átkozott ember volna, ki titeket arra kísztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldoztatok, míg Isten a kereszténységen másképpen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok . . . , tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császár urunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki legyen.”¹⁰ A korábbi szakirodalom Keménynek Pázmányról szóló utalásai közül egyedül ezzel foglalkozott részletesen. Deák Farkas (1886-ban) és később Szeffű Gyula a *Magyar történetben* nem tartotta hitelt érdemlőnek, mivel Pázmány politikai felfogásával ellenkezőnek vélte.¹¹ Így vált az állítólagos Pázmány-kijelentés a szkeptikus Bartoniek Emma tollán a „leghírhedtebb” Kemény-epizóddá.¹² Bartoniek Emma tanulmányának szakirodalmi hivatkozásai alapján megállapítható, hogy feltehetőleg 1935 és 1938 között foglalkozott a kérdéssel. Még nem utal ugyanis Hóman Bálintra, aki 1938-ban tartalmi érvek alapján adott hitelt a nyilatkozatnak.¹³ Egy évvel később Sík Sándor monográfiájában stíluskritikai szempontból is a hitelesség mellett érvelt.¹⁴ További érvet a forrásérték mellett Incze Gábor hozott 1957-ben, kimutatva Pázmány és Kemény rokoni kapcsolatát, mint az egymás előtti őszinteség okát.¹⁵ 1959-ben V. Windisch Éva idézte fel újra Sík Sándor és Incze Gábor érveit, s a kijelentés hitelességét tovább bizonyítandó, egyéb Pázmány-idézeteket hozott tartalmi párhuzamaként Kemény *Önéletírás*-részletéhez.¹⁶ Ezek után Bán Imre fogalmazta meg az irodalomtörténeti kézikönyvben, hogy a kijelentésnek „legfeljebb stilisztikai hitelessége vitatható”.¹⁷ Hangsúlyoznunk kell, hogy Kemény *Önéletírásának* ez a nevezetes részlete tökéletes összhangban van a többi Pázmányról szóló rész szemléletével. A stilisztikai hitelességet Sík Sándor úgy fogalmazta meg, hogy a nyilatkozat „Pázmány legegységibb stílusára vall, és szembeszökően ugrik ki Keménynek szürkébb, élettelen beszédéből”.¹⁸ Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy Pázmány a „gallér alá pökik” kifejezést – Margalits Ede gyűjteménye alapján állíthatjuk – a *Kalauzban* is alkalmazta.¹⁵

Kemény következő követségére 1629 végén került sor. Ahogy írja: Bethlen halálának napján „estve expediálának római császárhoz postán, hogy én vinném meg első hírét az fejedelem halálának”.²⁰ Bethlen november 15-én halt meg, Pázmány egyik Ferdinándhoz írt levelének tanúsága szerint pedig tíz nappal később, november 25-én érkezett Kemény Pozsonyba.²¹ Az *Önéletírásban* Pázmány és Kemény bizalmas kapcsolatát jellemző esetet olvashatunk arról, hogy ez alkalommal – az érsek éppen nem tartózkodván otthon – miként találkoztak össze a

Nagyszombatból Pozsony felé vezető úton. „Pozsonon innen útban júni tanál-
nám (ti. Kemény Pázmányt), kivel szemben lévén szekéréről leszálla, és priva-
tim beszélgete velem; azután lovára ülven s visszatérvén Pozsonyig beszélgetett;
onnan császárhoz bocsáta, írván császárnak mellettem szép commendatoriát,
melyben valának ez szók is is: Hunc juvenem ex praecipius Transsilvaniae nobi-
libus Serenissima Princeps Catharina expedit ad Vestram Majestatem signifi-
cans mortem Principis Bethlenii”.²² Pázmány említett levele, benne a „commem-
datoriá”-val megmaradt (kelt 1629. november 25-én), így mindjárt az *Önélet-
írás*-részlet mellé is tehetjük a Keményre vonatkozó sorokat: „Hac ipsa hora
pervenit hunc Posonium Vir ex primaria nobilitate Transsylvanica, qui per pos-
tam venith.”²³ Kemény „igazmondását” még tovább dokumentálhatjuk. Az erdélyi követet ugyanis a császár visszaküldte Pázmányhoz egy november 26-án kelt levél kíséretében, mely szintén fennmaradt. Az érsekhez való visszaérkezéséről olvashatjuk az *Önéletírásban*: „Minekelőtte válaszom lött volna, császár az magyar secretariussal, Ferenczfivel, engemet esmét Pozsonyban az cardinálhoz expedialá ad consilium: az ki ugyan (tehát Pázmány) dicsekedvén mutatá és kezdetit olvasá császár írta levélnek ilyen szókig: Úgy hiszek tenéked, mint magam szívének.”²⁴ Nézzük tehát a „császár írta” saját kezű levelet, melyben Pázmányra bízta ama bizonyos hét vármegye ügyében tárgyaló biztosok kijelölését, ezért nyolc „carta biancát” is küld: „Mitto octo cartas biancas, et cum D (óminationis) V (estrae) R (everendissi) mae uti anima meae creso et confido, poterit per Secretarium fieri expeditiones necessarias . . .”²⁵ Talán meglepő, de így van, Kemény az idézett helyek tanúsága szerint jól emlékezett minden részletre, sőt szavakra is harminc év után. Jellemző a „privatim beszélgete” kifejezés, de jellemző az érsek „dicsekvése” is, nemcsak Keménnyel való kapcsolatára, de önmagára vonatkozóan is.

Bethlen halálát követően megindultak az egyezkedések a fejedelem által megszerzett hét vármegye visszacsatolása ügyében. A tárgyalások ideje alatt, 1630. február 16-i levelében kérte Brandenburgi Katalin Pázmány segítségét a biztosok túlkapásai ellen.²⁶ Ebben az ügyben Bethlen özvegye Kemény rendkívüli követségét is igénybe vette. A küldetés pontos idejét (1630. március 18) Pázmánynak a császárhoz írt leveléből ismerjük.²⁷ Kemény, aki ekkor Eszterházy Miklóssal is találkozott, így emlékszik vissza az eseményekre: „Ekkor nem postaképpen, hanem internuncius voltam; de ekkor noha böcsületesb állapottal voltam, és külsőképpen mutatták hogy már, de belsőképpen nem látanak szívesen úgy, mint mikor szegény uram halálának híret vittem vala, mert az reménlett practicanak és fejedelemasszony pápistaságának is nyaka szakadott vala.”²⁸ A „reménlett practica” utalás mögött talán a királyi biztosok túlbuzgósága sejthető, akik Bethlennek három magyarországi örökölhető várát (Tokajt, Munkácsot és Ecsetet) is el akarták csatolni. Pázmány mindenestre a békés megoldás híve volt, ezért támogatta a fejedelemasszony kérését Ferdinándnál. Az erdélyiekkel való alkudozások kapcsán az esetleges erőszakos Habsburg beavatkozásról már korábban (1630. január 15-én) megírta véleményét Csáky Istvánnak, az erdélyi katolikus párt vezetőjének: „nehéz egy darab országnak visszavonásában idegen segítséget venni (sic!), mivel in smilicasu az segítség is ellenség szokott lenni.”²⁹

Brandenburgi Katalin még férje életében szimpátiát mutatott a katolikus válás iránt. Ezért Bécsben szorgalmazták áttérését, ezekről a „practicákról” Kemény is beszámol. Kemény nyilván azért írta 1630-ról való visszaemlékezésében azt, hogy a „fejedelemasszony pápistaságának is nyaka szakadott vala”, mert Katalin a Bethlen párt ereje miatt ekkor még nem mert katolizálni. Erre csak később, Erdélyből való távozása után került sor.

E követsége Keményt Bécsbe is elvezette. Itt ismét találkozott a már korábban említett Ferenczffy Lőrinc udvari titkárral. Epizódokra építő stílusának bemutatása végett érdemes idéznünk, amit róla jegyzett fel: „felette részeges, és ugyan is azért csudáltatott elméje, hogy részegen is hivataljának megfelelt fogatkozás nélkül . . .” „néha csaknem virradtig is elpirított, én lefeküdtem s aludtam.”³⁰ Később pedig azt írja, hogy „Többi közt egykorban császár hívatván piacon tanáltatott (mármint Ferenczffy), ott egy kappant vévén, tötte az szokása szerint magánál hordozott leveles táskában, bémenvén császárhoz és leveleket akarván az táskából kivenni, az kappan is kiugrott; benne tanálván lenni császárné is, egyvele apró ebescskék, az kappant az kutyák kergették, csihlották: másfelől Ferenczfi is futkosott, bujkált utána, hogy megfoghassa . . .” Hozzáteszi még Kemény, hogy „Egyébkor is az leveles táskában darab sajtok, hagymák, zsemlye, néhányszor szalonnadarab is egyaránt volt közösleg; de elmés és igen hiteles ember vala, és már harmadik császárt szolgálta azon állapotban.”³¹

1630. tavaszi követségéről való hazatértében Kemény – az emlékirat tanúsága szerint – egy ferences barátot is magával vitt Erdélybe. A barátot annak kérésére szöktette meg, ahogyan írja: „katonaköntösben öltözve más úton valóban szaporán elrándulék véle, éjjel-nappal sietvén, míg az Tiszán általkelheték.”³² Az esetet egy másik követségé idején (hogy pontosan mikor, azt nem állapíthattam meg) „esmét felmenésemben szegény cardinál Pázmány” a szemére vetette. Mire Kemény a következő beszélgetést írja le: „vajha nagyságodat is megnyerhetném s vihetném Istennek és az hazámnak, bizonyára kész lennék életemet érette kockára vetni. Kire szegény (ti. Pázmány) mondá: Azt is vétkesen cselekedted, jó öcsém, engem pedig nem Istennek, hanem Istentől vinnél el. Hazádnak is pedig, ki nékem is hazám, ott lakva kevesbet használhatnék”.³³ E beszélgetést – egyéb adatok híján – csak közvetve tarthatjuk hitelt érdemlőnek, amennyiben bizalmas kapcsolatuk korábban bemutatott dokumentumai közé beillik. Ugyancsak nem találtam adatszerű bizonyítékot az *Önéletírás* egy másik helyének kijelentésére, mely szerint Kemény egykori gyulafehérvári tanáráról, Geleji Katona Istvánról Pázmány „dicsíretes emlékezetet” tett volna.³⁴

Az *Önéletírás* utolsó Pázmány- említése a Bethlen István trónkövetelése időszakáról (1635–36) szóló részekben található. Kemény e helyen összefoglaló jellemzést ad az érsek Erdéllyel kapcsolatos magatartásáról. Ahogy írja: „Szegény Pázmány Péter cardinál az fejedelemnek (ti. I. Rákóczi Györgynek) nagy jóakarója vala, általa váltig sollicitálódánk, de semmi haszonnal, maga személyében az vízpartról mint abban veszedelmező embert valóban tanácsolja vala az fejedelemnek, ne cedáljon, oltalmazza fejedelmi méltóságát és az országnak szabadságát; az jó tanács jó vala, de melléje segítséget, erőt nem adnak vala.”³⁵ Pázmány-nak imént bizonyos halk iróniával jellemzett magatartása más források szerint pontosan egybevág Kemény véleményével. A „vízben veszedelmező ember”, azaz

I. Rákóczi György fejedelem 1636 elején Klobusiczky Andrást küldte követségbe Pázmányhoz és Ferdinándhoz. Klobusiczky későbbi memoriáléjában Kemény módszeréhez hasonlóan az érsekkel való találkozás leírásakor magát Pázmányt idézi: „Az Istenért kérem a fejedelmet, vigyázzon magára, ott bent valami árul-tatás ne legyen; mert ha úgy leszen, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budaitól (ti. a budai basától). Pénzét ne kímélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Úgy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végbe, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kívánná; mert lator a török. Az utakat in necessitate et ante tempus bevágassa... Pacsirta módjára cselekedjék Nagyságod; ne bátyjára, ne sógorára (mert azokban sokszor megcsalatozik ember) hanem maga bízva dolgot. Maga industriuskodjék Nagyságod; mert úgy veszi hasznát. Szerettesse magát alattvalóival. Mindeneket magna cum prudentia et dexteritate cselekedjék kegyelmed. – Mire tendált kegyelmes uram pacsirtáról való példa, tudom érti Nagyságod.”³⁶ Az aesopusi mese szerint a pacsirta csak addig van biztonságban az aratás előtti búzában, míg a gazda mástól kér segítséget – úgysem segítenek neki. Ahogy Heltai a 100. fabula „értelmében” magyarázza: „arra tanít e fabula, hogy ki-ki mind ő maga lásson dolgához és másra ne bízva, mert ottan megcsalatozik.”³⁷ A példa később előbukkan Pázmány gyámfiának, Zrínyinek *Áfiumában* is, itt már az egész magyarságra vonatkoztatva.¹⁸ Klobusiczky 1636 elején járt Pázmánynál. Az érseknek tulajdonított mondatok némelyike szinte szó szerint megtalálható Pázmány ekkori levelezésében. Az utak bevágásáról idézett résznek például megfelel a Rákóczi számára 1636. március 10-én Pozsonyból írt Pázmány-tanács: „A Tatárok útjait idején be kell vágatni és sánczokkal kell erősíteni.” Majd hozzáteszi: „A több dolgokrúl (talán épp a pacsirta-hasonlatról?) kegyelmedet Chernel uram és Klobusiczky tudósítja.”³⁹ Pázmánynak jóval kiegyensúlyozottabb viszonya volt I. Rákóczi Györggyel, mint Bethlennel, ezt számos további adat bizonyíthatná.

A váradi születésű, majd Kolozsvárott tanuló Pázmány életútját figyelemmel kísérve sajátos jelenségnek lehetünk tanúi. Fiatalkorától haláláig számos tanújelét adta ifjúkora színhelye iránti vonzódásának. Az erdélyi misszióba kerülésével többször is foglalkoztak rendi előljárói az 1600 körüli években.⁴⁰ Egyik 1626-ban megjelent művének Bihar vármegyéhez írt ajánlásában olvashatjuk alábbi vallomását: „Édes nevelő hazám, feledékenységben nem volt előttem emlékezeted...”,⁴¹ halála előtt mintegy fél évvel (1636. október 5-én) pedig Rákóczinak Erdélyt, mint „a kereszténységnek ilyen szép bástyáját” említi.⁴² Pázmány tizennyolc évesen hagyta el Erdélyt. Nincs adatunk arra, hogy oda bármikor is vissza tért volna.

Idézeteinket tovább szaporíthatnánk, ezzel azonban túlzottan eltávolodnánk a közvetlen filológiai érvektől, melyek a Kemény-*Önéletírás* Pázmányról szóló részeinek forrásértékét voltak hivatva bizonyítani.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy Kemény Jánosnak Pázmányról ellentmondások nélküli, kiforrott véleménye volt. A részletekre, egyes kifejezésekre is pontosan emlékezett vissza huszonöt-harminc év távlatából, fogságából, ahol régebbi iratok nem állhattak rendelkezésére. Az *Önéletírás*sal foglalkozó régebbi szakirodalom részben szkeptikus volta miatt magam korábban nem te-

kintettem komolyan felhasználható érveknek Kemény Pázmányról szóló emlékeit. Az adatok tüzetesebb vizsgálata nyomán azonban arra kellett következtetnem, hogy a Kemény-mű a Pázmány-értékelés szempontjából elsőrendűen felhasználható, sőt felhasználandó. Kemény koherens véleménye pontosan beleillik abba a Pázmány-képbe, amely az érsek-politikusról egyéb dokumentumok figyelembevételével megrajzolható.⁴³

Jegyzetek:

1. Az MTA Irodalomtudományi Intézete és az egyetemek Régi magyar irodalmi tanszékei által 1983 májusában Szegeden rendezett konferencián elhangzott előadás szövege. – 2. A Kemény Jánosra vonatkozó tudnivalókat s műveit legteljesebben tartalmazó kiadás: Kemény János Önéletírása és válogatott levelei. Vál., sajtó alá rend., bev. V. Windisch Éva. Bp. 1959. (Magyar Századok) Az idézetek helye: 422, 69. Kemény Önéletírását a továbbiakban ebből a kiadásból idézem. – 3. Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szövegmond., jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 1321. (V. Windisch Éva utószavából.) – 4. Kemény: I. m. (1959) 137. – 5. Pázmány Péter főbíró... összegyűjtött levelei. I–II. Kiad., bev. Hanuy Ferenc. Bp. 1910–11. I. 671. (Rövidítése a továbbiakban: PÖL I. ill. II.) – Az említett irat bizonyára azonos egy Bethlen megbízásából Pázmány számára készített Kemény-féle jelentéssel a török birodalom helyzetéről, portai hírekről, melynek kiadása: Pázmány Petrus: Epistolae quar heberi poterant... ad pontifices, imperatores, reges, principes, cardinales, aliosque illustres aevi sui viros datae et vicissim ab illis acceptae. Colligit et ed. J. F. Miller. Tom. I. Buda, 1822. 244–250. – L. még Frankl (Fraknoi) Vilmos: Pázmány Péter és kora. Pest, 1869, II. 299. – 6. PÖL I. 668. – 7. Kemény: I. m. (1959) 137. – 8. Uo. – Újabban Makkai László foglalta össze az érveket, melyek azt bizonyítják, hogy Bethlen messze túltekinthetett a törökpárti politikán: Török Bethlen és Mohamedán Gábor. (Bethlen Gábor és a török.) História, 1980. 3. sz. 3–4. – 9. Frankl: I. m. II. 299–300. – Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Bp. 1983. 236–237. – 10. Kemény: I. m. (1959) 150. – 11. Deák Farkas: Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi történetirodalom egy-két kútforrásáról. Bp. 1886. 10–12. – Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. 5. könyv, 2. rész. Bp. 1943. 581. – 12. Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. 505. – 13. Hóman Bálint: Pázmány a nemzetpolitikus. Nemzeti Újság, 1938. január 28. – 14. Sík Sándor: Pázmány, az ember és az író. Bp. 1939. 206–229. – 15. Incze Gábor: Elhangzott-e valóban Pázmány híres mondása? Református Egyház, 1957. 131–132. – 16. Kemény: I. m. (1959) 471. – 17. A magyar irodalom története. II. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 128. – 18. Sík: I. m. 208. – 19. Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp. 1896. 271, 470. (Margalits sajnós lapszámmegjelölést nem ad.) Kiss Ignác (szintén helymegjelölés nélkül) utal egy Pázmánynál előforduló „pökik” alakra: Az ikes igék Pázmánynál. Magyar Nyelvőr, 1873. 453. A megvetés kifejezésére szolgáló szólás megvan Bornemisza Péternél is (idézi Borzsák István: Az antikvitás XVI. századi képe. Bp. 1960. 468.), valamint az ún. Rákóczi-eposzban (erre Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmemet). – 20. Kemény: I. m. (1959) 153. – 21. PÖL II. 74. – 22. Kemény: I. m. (1959) 154. – 23. PÖL II. 74. – 24. Kemény: I. m. (1959) 154–155. – 25. Idézi Frankl: I. m. II. 333. – 26. I. m. 333–334. – 27. „Pervenit ad me hodie Joannes Kemeny” – PÖL II. 109. – 28. Kemény: I. m. (1959) 164. – 29. PÖL II. 89. – 30. Kemény: I. m. (1959) 164. – 31. Uo. – 32. I. m. 166. – 33. I. m. 167. – 34. I. m. 94–95. – 35. I. m. 214. – 36. A memorialét Fraknoi idézi, az eredeti kéziratot eddig nem sikerült megtalálnom. Frankl: I. m. III. 389–390. – 37. Heltai Gaspár és Bornemisza Péter művei. Vál., szövegmond., jegyz. Nemeskürty István. Bp. 1980. 238. – 38. „A pacsirták példája adjon okot nekünk a mi magunk birodalmában, mely ha nem lesz, héjában reménljük szomszédoktul s más idegen barátinktul segítséget.” – írja Zrínyi. Zrínyi Miklós összes művei. I. Kiad. Klaniczay Tibor. Bp. 1958. 642. – 39. PÖL II. 634. – 40. Miklós Óry: Péter Pázmány in Kaschau. Ungarnjahrbuch, 1976. Band 7. 90–92. – 41. Pázmány Péter összes munkái. V. A sz. írásról és az anyaszentegyházról két rövid könyvecskék. Kiad. Demkó György. Bp. 1900. 349. – 42. PÖL II. 709. – 43. Bővebben: Hargittay E.: Pázmány Péter politikai elmélete és gyakorlata. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. 1981. (Kézirat)

Tíz

Szünetjelek sorozatát hallgatom
a siralomházi éjszakában
magamban letisztázom
a sötétség egyenletét
– csillagaim felhőgyök alatt
holdam kiemelve –
hajnalodik   mondom
jöhetnek   mondom
jól célozzatok
ha velem hallgattok tovább

Még boldog és alszik

Egy kisleány
kinyitja szobád ajtaját
álmában beszél
hadonász
pisilni megy
húz maga után
el ne tévedjen
hatalmas néki
még a ház
egy kisleány
ágyához megy
álmába fordul
alszik
még boldog
de ő is felnőtt lesz
álomtalan
rossz-kedvű felnőtt
ki azt is sajnálja
hogyan élt
és közben lassacskán felnőtt

JÉKELY ZOLTÁN

ILZE

Egy kora délután, alighogy lekászálódott a díványról, Tenger Iván ideges sietéssel ült asztalához. Istentelenül kusza fiókjából levélpapírt kotort elő, s írni kezdett.

Így szólt a levél:

„Édes Ilze! Voltaképpen Párizsból kellene írnom ezt a levelet. Ott, a rue de Lanneau-i kis szállodában tört rám először ilyen nagy erővel ez a kényszer, mint mostan, a pesti lakásban. Mint legtöbbször párizsi tartózkodásom alatt, éjjel után kerültem ágyba azon az éjjelen is. Egyszer csak felébredtem. Hol vagyok? Ki vagyok? kérdeztem a homálytól, kábán, mint ama Gauguin-képek révedező alakjai. Az elcsendesült utca lámpájának beszűrődő fénye másvilágivá, sírbolt-szerűvé tette a kicsi szobát. Egy-két megmérhetetlen kis pillanattal azelőtt még magával sétáltam álmomban a Szamos-parton, ott, a körül az őskori gyökérzetű görcsös fűzfa körül, amelyhez csuszamos, árnyékos ösvényke vezetett, s töpördött öregasszonyok jártak rajta mosni s vizet meríteni. Lassan az egész álmat visszaidéztem. Csak Magáról, a Maga emlékéről tudtam meg, kicsoda is vagyok voltaképpen . . .

Honnan, micsoda távolságok fénnel vetekedő, gyors beszáguldása után vetődött vissza elködorgott tudatom önmagamhoz? Kolozsvártól, a városvégi görcsös fűzfától a rue de Lanneau-i szállodáig vagy kétezer kilométer az út, s rettentő vizeken, hegyeken, síkságokon vezet át . . .

Azelőtt is álmodtam Magáról, évente tízszer, hússzor is meg-megjelent s mindig valami sötétbe vesző, a hajnali fényekkel újraeledő szomorúságot hagyott bennem. Jaj, miért csak álom az a sok gyönyörűség, melyet Maga mellett élvezek, s miért nem plántálhatom át soha a valóságba álmaim? – töprengtem ilyenkor, s volt úgy, hogy levetett ruháim örködése mellett sírni kezdtem, wertheri töredelmességgel.

Akkor már hetedik hete csatangoltam kint a világban, s még egyetlen régi szerelmemet sem vetették vissza álmaim. Minden éjjel szüleimről s testvéreimről álmodtam, régi kutyánkkal hancúroztam elhagyott lakások kapualjaiban, de soha egyetlen ismerős leányarc sem rémlett elő a szállodai szobácskák éjszakáin. Bízvást hihettem, hogy új életet kezdhettek, ha hazaérek, hogy nem mindig jó emlékü szerelmeimnek még írmagját is kiirtották belőlem a nagy utak, a nagy, új bámészkodások. S boldogan állapítottam meg, hogy minden szerelmem csak kaland volt, hogy nyilvánvalóan nem is a nők személy szerint, hanem – mint nyugtalankodó ifjút – a szerelem maga érdekelt s láncolt le ideig-óráig engem. Igen bizony, boldog voltam s diadalmas férfi, felelőtlen idegen fiú az aranyos montparnasse-i balettlányok táborában, s valami állandósult transzban ütöttem egyiktől a másikig, ide-oda, mint akit hűségre semmiféle otthoni lányarc könnyelábadt, holdra panaszó szeme nem kötelez.

Így jelent meg akkor Maga: Holl-Ilze, párizsi éjszakámban. Fürdőruhás derekát átöleltem, úgy lépkedtünk Aftonunk partján, őszi, ködös fűzberekben, úgy, ahogy pár nappal azelőtt járkáltam a Marne sétás, ezüstfüzes partmenti bokrai közt, Noisy határában, egy francia lánnyal . . .

Lába egy ütemre lendült ki az enyémmel, s hosszú fonatú, bronzszőke haja (igaz volna-e a hír, hogy három éve levágta?) jobbra-balra lebbent a mellein, lopakodó lépéseinkre. Beteljesülő szerelem előtti, remegős pillanatok voltak; ősemberi titokzatossággal vonultunk a hozót felé. A két vízparti nyaraló, nyaralóink, füstölgő kéményeikkel, nagy körtefáikkal, hátukban drága öreg gyümölcsöshegyünkkel, beleegyezően sandítottak utánunk, mint áldást osztogató szülők.

De felébredtem. S nem tudtam, hol vagyok, ki vagyok. Hová illant, micsoda agyvelő-kavernákba furakodott vissza a paradicsomi álomjelenet? Derekát még ott éreztem a jobb tenyeremben, talpamban volt még bizsergetően a Szamos-parti ösvény kítaposott gyepe, s máris tolakodott elő a valóság: homályos párizsi szobában fekszem, rettentő egyedül vagyok, haza talán sohase kerülök innen, vagy ha igen, akkor is már csak sírokat találok. Egyetlen igazi szerelmemet (így van! megfellebbezhetetlen ítélettel tudtam akkor s tudom azóta is ezt!) nem lát-hatom meg az életben többé soha; majd lent, lent, azon a ciprusokkal szegélyezett lépcsőn jön újra felém, az alvilágban . . .

Úgy sírtam, mint akkor, amikor meghalt a nagyanyám.

Ilze drága, higgye szentül, hogy mindezt nemcsak a levélírás majdnem kötelező és banális lelkendezése mondatja velem; hiszem, eljön egy nap, amikor szemébe is elismételhetek minden mondatot. A vallomás, mely idestova tíz esztendeje halmozódik, torlódik bennem, kitörést keres, s eltömlhetetlenül fog most előáramolni belőlem.

Hogyne volna ez az egyetlen és igaz szerelmem – lehet, ellentmondóan hangzik, ami most következik –, amikor maga az, aki először fejlesztette ki bennem a szerelmet! Addigi, diákársaim receptje szerint kialakított érzelgésem után más, akkor először s azóta se érzett ízét kóstoltatta meg velem az egyoldalú, testetlen, legfeljebb csak szemre, hajtincsre, járásra vonatkozó vallásos rajongásnak! Pedig még a kisujját sem csókolhattam meg soha (kezét is egyetlenegyszer foghattam meg, amikor bemutattak szüleink, emlékszik, szilvaszedéskor, a sörgyár óriásnőjének árnyékában). Csak bámultam Magát, csak lestem csudálatos libbenéseit, suhanásait, tündéri fürdéseit, csak lábnyomát kutattam hímszarvasi szimatolással a homokban! S mit nem csináltam még mitologikus, áradozó kamasz-szerelmemben: ittam a Szamos vizéből, amikor Maga felettem úszkált, s ízleltem, szimatoltam a vizet. Hogy képzelődés, illúzió? – már nem tudnám megállapítani. De tény, hogy megéreztem belőle teste jelenlétét. Ilzém testének ízét desztilláltam ki Aftonunk hullámaiból régi nyári délutánokon.

S esténként, amikor a fürdőzők karavánjai már hazabandukoltak a hosszú Dónát úton, s az üveges verandára, ahol feküdtem, besütött a hold, úgy imádkoztam Magához, mint szent életű férfi a Szűz Máriához, s kértem az Istent, hogy adasson nekem egy találkozást Magával, ott, ott, a nagy fűzfa alatt, a gyökerek felett nőző pázsiton s erőt is hozzá, hogy elmondhassam boldog-boldogtalan, minden reménytelensége ellenére is gyönyörű, csodálatos szerelmemet.

Néha alkonyatkor, amikor Maga ott ült testvéreivel a hegyoldali padon, fellopóztam a nagy almafák alá, s bicskossal több helyre bevéstem a nevét. Akkor még úgy hittem, a fák örökké élni fognak.

S azt a fürdés utáni pár esti percet sem felejttem el soha, amikor ott álldogáltunk, alig öt méterre egymástól. Maga a maguk kapujában, én a miénkben, a kapufélfának támaszkodva s néztük egymást, mozdulat előtti mozdulatlanságban, szólás előtti szótlanságban, mint gótikus templomok kapuvédő szobrai. Vagy csak én néztem volna Magát, s a többi szépítés, emlékefejlesztés – hazugság? Jaj, meglehet, csak álmodtam az egészet.

S hogy a hegyen mi történt egy éjszaka, azt is meg kell írjam mostan, ebben a „nagy” levélben, melyet talán el sem merek majd holnap küldeni, a túlságosan valló ember másnap feltámadó szemérméből.

Akkor derült ki, hogy nemcsak én élek-halok ezért a tündér-szerelemért, hanem másik sápadt lovagja is volt azokon a hosszú délutánú nyarakon Magának, Belle Dame sans merci . . .

A Sallakék kertjében roppant flekken-tűz égett. Hosszú kecskeasztalok körül ült a társaság. Apáink, anyáink éneke s hangulata ránk ragadt, mi is társaságiaknak, felnőtteknek érezhettük magunkat, tizenhat éves kamaszok, s tényleg, mintha meg is nőttünk volna a tűz suhogó világosságában. A gramofont is felhúzták, legtöbbször a Walkürok kerültek sorra, s én láttam, hogy jönnek-mennek, libegnek-lobognak máglyánk lángfelhői között a kibontott hajú, szétvetett lábú, kardosan éneklő, vijjogó tündérek, vörös táltoslovakon. S egyszer csak Maga is megjelent a tűzben. Idősebbnek, megtermettebbnek tűnt koránál, szintén vörös lovon ült, és édes, sokszor meglesett ujjbillegetéssel befont haja most tüzesen lobogott és csapkodott a suhanástól. Nem tudom, Indár látta-e. Én így láttam szó szerint; s aztán rohanni kezdtem arrafelé, amerre vörös ménjén elvágtatott. A hegy felé vette útját. Keresztülcsörtetett a lugas borostyáncsemetéin, balra szöktetett az öreg lőrinckovács-körtefa előtt, átvágott az Antal bácsi csenevész kukoricásán – még hallhattam, hogy csörömpölnek a kórók a tündér suhanása nyomán – s egyszer csak ott találtam magamat a mi hegyünk egyik halmocskáján, ott a Maguk filagóriája előtti téren.

Megszeppentem. Eszembe jutott, hogy ma éjjel Maguk anyjostól ott alusznak. (Akkor még nem állott az alsó hosszú nyaraló.)

Akkorra már Indár is felérkezett. Lentről kacagás, éneklés hallatszott, s himbáltatta a fák lombját az óriási tűz szele. Azután valaki megint feltette a Wagnerlemezt. Mögöttünk lilállott az éjszakában meghatalmasodott hegyoldal, alattunk csillogott a holdas Szamos, túl pedig, a gyalui csatasíkon autóreflektor üstökös-fénye hasított keresztül.

– Te – szoltam Indárhoz –, ezt az éjszakát nem akarom soha elfelejteni! Hogy jegyezhesük fel a föld kérgére ezt az éjszakát?

– Talán véssük be a fádba a mai nap dátumát – vélekedett Indár.

– Inkább a földbe üssünk valami jelt, vagy ültessünk el valami roppant fává serdülendő magot. – Nem gondolod?

– Avagy ássunk más medret a Szamosnak?

Én akkor már egy friss egeresi cseréptéglát tartottam a kezemben, melyet onnan emeltem fel a Holl-filagória oldalától. A hold lebukóban még utoljára szét-

öntötte fényét a lent villogó Szamoson. Mintha Ilze már tíz-húsz alakban táncolt volna a berek sötétlila füzei és égerfái között! Mintha át-átlebbent volna a folyón, mintha haltesttel bele-belemerült volna itt-ott egy-egy holddal krómozott, göbés szakaszon. A Monostoron, túl a vízen, ugattak a románok házörző kutyái; a Kálvária karcsú torony-nyilának egy új bádoglemeze csillogott, mintha valami fehér szárnyú lény ékeskedett volna rajta, a tömegsír felől, melyben II. Rákóczi György fejedelem elhullt vitézei pihentek, tisztán hallatszott valami menekülő lódobogás. Éjfél körül járhatott az idő.

Fogtam a cserepet, elővettem bicskomat, s vézni kezdtem.

– Ahá – mondta Indár –, nem rossz ötlet!

– Véss te is valamit – válaszoltam. – Hogy mit, az a te dolgod. Aztán elássuk ide, ez alá a két szilvafa alá örökkévalóságnak szóló emlékiratainkat. Véssed, vicillime!

Indár is felemelt egy cserepet, s munkába mélyedtünk mind a ketten. Aztán, amikor egy nevet s a dátumot alaposan belekarcoltam a megkövesedett vörös agyagba, ásóért szaladtam le a színbe, majd visszarahantam a meredek, palás úton, s dolgozni kezdtem a kijelölt helyen. Amikor kész volt a galambsírnak való gödröcske, belefektettem emléktáblámat, két rózsát fektettem rá keresztbe, aztán elföldeltem, mint sok-sok galambomat, s a doroncokat elegyengettem, hogy senkinek se legyen ez a szent hely gyanús. Az ásót ezután Indár vette a kezébe.

Csak tavalyelőtt mertük bevallani egymásnak, hogy mit is véstünk bele abba a vörös cserépbe.

Úgy van, ahogy gondolta: a Maga nevét. Ha kételkedik, lopóddzék át egyszer a mi volt kertünkbe (lehet ugyan, hogy maguk is eladták azóta), s a ponk szilvafái alatt keresse meg a két kicsi sírt, melyekben igazi szerelmünk legszebb s legmitologikusabb éjszakájának tanúságtevő emléktáblái nyugosznak.

*

Álmomra következő nap délelőttjén, amint a rue Valette-ből igyekeztem a Pantheon tér felé, abban a pillanatban, amelyben a térre kiértem, hatalmas német rendszámú autocar indult el nagy morajjal a rue Soufflot felé. Egy arc éle villant szemembe; tarkóra font hajkoszorú, grétagarbós álltartás, tollas kalapka... Házakat, szobrokat néző idegen félprofil. Még nem is tudatosítottam szemem kalandját, máris rohantam ösztönösen, hebehurgyán a kocsni után. Nem volt szerencsém. Mind gyorsabban hömpölygött, s taxi nem volt sehol, lemaradtam. A német rendszámú autocar Magával – vagy hasonmásával együtt, eltűnt a Boul'Mich forgatagában.

Írja meg egy sovány igennel vagy nemmel, hogy maga volt-e. Szeretném, ha megnyugtatna, hogy nem; hogy is tudnám különben kiheverni ezt a kalandot? Képzelve el a helyzetet: tíz esztendő után Párizsban találkozhattunk volna újra, mi, akik a tőzsomszédság ellenére is idegenek és szótlanok voltunk egymáshoz, s most szerelmen túli lokálpatrióta érzelmességgel hordozhattuk volna meg túlon-túl európai kelet-európaiságunkat a parkok, tornyok, rácsos kutak Európát tápláló városában. Hja! „C'est plus fort que moi!”

Most Maga huszonkét éves lehet. Talán menyasszony – asszony? Bukarestben tanul. Román katonatisztek? Német gyáros? Úristen, sohasem csókolhatom meg.

Olyan elszigetelten, teljes tündéri frissességében őrzöm akkori, tizenöt éves lényének emlékét magamban, mint ahogy anyám őrzi gyermekkori arany hajtincsemet egy zizgós, áttetszős selyempapír-borítékban. Jöhetnek szerelmek, kalandok; átmeneti boldogságaimon is átsüt ez az emlék-szerelem, s tudom, hogy boldog e földön legfeljebb a Maga oldalán lehetnék. Az a Szamos-víz, melyben megízleltem a Maga bronzra sült, kék trikós tündértestének ízét, varázsital volt. Nem menekülhetek.

S ma is úgy ébredtem itt a pesti lakásban, mint akkor, másfél hónappal ez előtt, a párizsi hotelszobában.

Hol tart vajon a szerelemben? Csalódott-e már elégszer ahhoz, hogy megértesse, mit jelent egy ilyen szűziesen, hamvasan megőrzött kamaszrajongás, mely az embert legocsmányabb, legkorhelyebb éjszakái után is szóké, napbarnított testű, apacsinges, halászbotos, áhítatos kisfiúvá nemesíti, aki áll egy szomorúfüzes kapufélfa előtt, s vár, vár, néz, néz a szerelem birodalma felé, s boldog, mámoros a biztosan beköszöntő boldogság lélegzetállító előérzetében . . .

Istenem, megírtam-e mindent, amit akartam? Arra az 1933 nyarán történt kudarcos újraismerkedési kísérletre emlékszik talán. Akkor láttam utoljára. S hát a kolozsvári temető vaskapuja előtti találkozásra, egy régi mindszent-nap alkonyatán, emlékszik-e?

Ugy-e találkozunk az életben mi ketten?

Két fényképet kérek most Magától – egy akkorit s egy mostanit – s egy kicsi tincset a hajából. Legyenek meg az én fétiseim! Én Magához tartozom. Tenger Iván.”

Ennyit írt a szomorú ifjú, ebéd utáni álmából felriadván. Ilyen álmok kormányozták csélcsap életét. A levelet még egyszer átfutotta – a délutáni találkáról úgyis lekésett –, borítékba tette, egy szalmavirágszirmot szakított hozzá asztaláról, lezárta, aztán vette kalapját, s megindult lefelé az alkonyati hegyoldalon. A főpostára igyekezett, ahol még aznap este feladhatja a levelet; ha holnapig kellene várni, úgyse merné postára tenni: bekerülne egy asztalfiókba a többi hasonló, különböző évszakok virágaival bélelt „immissilia” közé.

1937

JEGYZET. Az álmok sorsszerű történései, hihető kalandjai, lényegi kérdésekre döbbséjű jelképei és jelentései, a „kollektív tudatalatti” ősemlek-mélyiségeiből érkező intelmei-üzenetei nem kevésbé izgatták és inspirálták Jékely Zoltánt, mint a valóság, mely a létezés drámáinak tényeivel és kérdéseivel, gyakran irreális jelenségeivel, érzéki ragyogásával, feloldóan birtokba vehető vagy lázítóan elérhetetlen szépségeinek hatalmával, anyagtalan káprázatként a semmibe tűnő képeivel félévszázadon át készítette-kényszerítette remekművek írására.

Költőként az álmok anyagát egyenrangúnak látta és érezte a valósággal, olyannyira, hogy az álombeli helyzeteket írás közben teljes realitásként tudta újraélni. S ahogy eleven – sőt, ellenállhatatlanul magukkal sodró – történeteket: úgy álmodott végérvényes vershelyzeteket és napvilágnál sem javítandó, formailag tökéletes sorokat és versszakokat. A harmincas évek közepétől írt, megfajított naplója és álomnaplója bőven őrizhet még meglepő tudnivalókat és alkotáslélektani érdekességű ismeretlen adatokat.

A versek és novellák jórészeről, persze, a forrásokig visszavezető naplók ismerete nélkül is tudjuk, hogy anyaguk „színalom”-e, valóságos élmény-e vagy egymásba oldott álom és valóság.

Azok közé tartozom, akiket a szerencse is segített és segít az eligazodásban. Közvetlenül a költő kórházba kerülése és végleges távozása előtt, utolsó hosszabb beszélgetésünk „halálfeledtető” három

órájában, amikor *Az utolsó szál liliumhoz* című – általa rám bízott – versválogatás szentesítését vártam tőle, egy-egy versénél igen marasztaló közlékenységgel időzött el, s a legszívesebben minden fontosabb verse történetét végigmondta volna, a fogantatástól egészen a fogadtatásig. S az 1960-as évek terméséhez érve, látható elérzékenyedéssel beszélt egy szemrehányó és kétségbeesett fájdalomú, halál-árnyékos versről, az *Ilze emléké-ről*. „Nekem nagyon fontos vers – mondta. – Megírására döbbenetes álomlátás kényszerített, s dőlt betűvel szedett szavai az álomból valók.”

Hogy az *Ilze emléke* álomban fogant vers, korábban sem volt kétséges, és nem volt ködös titok az sem, hogy az elérhetetlen lány, akit a hajdani kolozsvári kamasz olthatatlan szomjúsággal, romantikus-tiszta és romantikus-sóvár szerelemmel szeretett, a soha nem múló vágy éltetője maradt túl „a férfikor delén” is (Ilze fényképe 1979-ben az Új Írás „Pályám emlékezete”-rovatának Jékely-montázsába is belekerült), de arról a rajongó, az imádattal rokon, szűzi és érzéki kamasz-szerelemről, mely éppen édesen fájó viszonzatlanságában vált életre szóló alapélménnyé, csak a prózai írások részleteiben is kidolgozott s az álombeli zokogást költői érzékletességgel motiváló képet. Mindenekelőtt az *Ilze*, melyet a költő huszonnégy éves korában írt, nem sokkal első párizsi útja után.

Vers és próza a költő életművében történetileg és lélektanilag szervesen összetartozik. S a Jékely-novella éppennygy, mint a Jékely-vers, szándéknál és akaratnál hatalmasabb erő: a teremtő-ihlet műve. Költészet. Erre egyébként maga Jékely is felhívta a figyelmet egy vele készített interjúban. „A vers- és prózaélményeknek – vallotta –, hogy úgy mondjam: az ihletküszöbe majdnem azonos vagy hasonló, ugyanarra, hogy egy-egy novellát akár versbetétekkel fűszerezhetnék, vagy megfordítva: egy-egy novellarészletet csak versbe kellene szednem.”

Minden bizonnyal így látja ezt az *Ilze* olvasója is.

Győri János

JÁNOSY ISTVÁN

ÁLOMVERS

Vándorúton a család. Apám hirtelen rosszul lesz és meghal. Anyám bejelenti a halált a temetkezési vállalatnál – majd másnap délben viszik égetni.

De reggelre apám megéledett. Megrémültem: most mit tegyek! Néhány óra múlva jönnek érte és élve fogják elégetni. Érdekes, hogy ő egész közömbösen megbékélt evvel a gondolattal. Derüsen anekdotázott.

Rohanok a vállalathoz, hogy odaérjek, mielőtt intézkednének, mert akkor bizony irgalmatlanul elviszik.

Megyek a paphoz is. Meglepetéssel látom, hogy katolikus püspök, a templomban éppen misézik. Utána behív magához, azt mondja: igen örül, hogy szemtől szembe láthat, mert ismeri esetemet: én vagyok az, akit egyedülálló csodával hoztak vissza a halálból. És kihúz egy könyvet, felnyitja, benne egy fényképet mutat: egy csontváz fekszik hasmánt egy korhadt deszkapadlón. Azt állítja: ez én vagyok, de egy orvos visszahozott a másvilágról és akkor csontjaimon újra ki-sarjad a hús.

(Álmodtam: 1969. február 22-én)

1

Komputerizált, gépesített bürokrácia.
 Ha egy akció elindult, annak célhoz kell érnie.
 Ha egy autó elindult, annak hullát kell hoznia, mégha él is.
 Esetleges pályamódosítás lehetetlen,
 mert akkor a komputerek megzavarodnak, s előáll a káosz.
 És a honpolgár jól idomított,
 mert hogy is lehetne másképp;
 mert a fejlődés előírja a gépesítést
 és most már a gép nemcsak az ember karja,
 hanem az agya is.

2

Csak azt tudnám, csak azt tudnám feledni,
 mikor elvitték. Arca még oly szép volt,
 mintha csak békén szunnyadozna. Kék folt
 sehol. Szébbítve vonásait, belengi

arcát most is a csönd, a tiszta égbolt.
 Mikor már a bezárt ládával ment ki
 a két pléh-ember, magát megjelenti
 géamberült lelkemben tintasötét gond:

hátha még *bent* a ládában megéled,
 hiszen sohasem láttam ilyen szépnek.
 Megbékélt volna evvel is vajon?

Kinn a vén fenyők hótól roskadoztak;
 zilált lelkemben árnyuk egyre hosszabb,
 s ő már talán egy messze csillagon.

3

Csontváz fekszik a deszkapadkán.
 Igen én feküdtem ott
 világos túli éjben
 végső véglegességben,
 csak fehérségem foszforeszkált.

És hozzám lépett a fehérköpenyes orvos,
 kék jácint szemű, kétág-szakállú:
 „Mivel ő minden esendőségében is
 igen tisztelte Anyámat:
ti csontok, éledjetek!
Íme bocsátok belétek lelket,

adok tirátok inakat, húst,
bőrrel borítlak . . .

Nem nékem –

szolgáljatok Anyámnak, mert ő áll hozzám a legközelebb
fehérben, kékben, szüzesség színében.

E részegen tántorgó világban,

hol minden csak átmenet,

hol az oroszlánok már megszelídülnek,

csak az emberek váltak farkasokká;

hol a progresszió egyben regresszió:

míg a technikában úrsebességgel rohannak előre,

erkölcsben vissza a kannibálig . . . s még azon is túl . . .

mígnem egyszer elpattan a túlfeszített íj . . .

Szolgálj a nemölő Szelídségnek, Anyámnak,

mert akkor léssen nemkövetkezése

a bekövetkezendő Végzetnek.”

4

Mint Tamino és Pamina át a tűzön,
megyünk most már kettesben kedvesemmel
egy tinta-éj alagúton keresztül
mely egyre szűkebb . . . Jég-nyirok-szakállak
söprik homlokunkat és varangyok
kő padkákról szemünkbe ugranak.
Aztán mérgekígyó suttyan felénk;
lándzsával én farkát földhöz szegeztem,
de a feje szabadon lengedez
kedvesem fele főleg –

Mentünk tovább.

Végül egy egyszemű, disznófejű,
békalábú, poloskapotrohú
óslény állta utamat: ne tovább!
Lándzsám hajítom átbökni potrohát,
de peng a lándzsa, esik a földre le.
Kinyújtja már imádkozó-sáska-karját . . .

De ha! Furulyaszó

csöndül, s a rém szoborrá dermedez.

Szivárvány-fény-világította barlang
dereng előttem, s benn egy fiatal lány
fújja a furulyát – a szél haját
arcába fújja – bölcsőbe kisdede,
s lábbal ringatja a kicsi bölcsejét
és énekel neki: „Aludj, te árva!
Szeretetből jöttél a világra.”
S a szél ki tudja, honnan fúj hova.
Megmentett minket e törékeny csoda.

KICZENKO JUDIT

EGY FIGYELEM ÖNARCKÉPE

Figyelem. „Egy ember élete nagyrészt figyelmének története” – írja Pilinszky. Hogy a Pilinszky-világ „nagy-szótárából” miért éppen a figyelmet emeltem az életmű prózatermését reprezentáló kötet ismertetésének élére, azt hiszem, a fenti idézetből egyértelműen kitűnik. Egyike ez Pilinszky kevés, de kiemelt és kedves, művét és önmagát a „gyűjtőpont” erejével megvilágító szavainak. Nála a figyelem a költő és az ember létformája, létállapota, létezés technikája. Már 1946-ban így ír: „Talán legszembetűnőbb, legállandóbb jele a költői alkatnak az örök figyelem, a lankadatlan, ugrásra kész figyelem . . . Aki magának él, nem figyel” – finomít tovább, s ezzel elválaszthatatlanul köti költészetének két posztulátumához: a szeretethez és az igazsághoz. Nála a figyelem: felebarát, irgalmas éleslátás, teremtő lemondás, maga a szeretet. Képességének megléte a priori érték. Ezért tiszteli XXIII. János pápát (aki „az egyház kebeléből pillantott . . . figyelt kifelé a világba”) és Mórinczot („Sejtelmük sem volt, . . . hogy milyen pillantás figyelni őket”), Simonæ Weilt (akinek eszméiben a szellemi találkozás egyik nagy esélye éppen a figyelem preferálása volt), Kondort és Leonardót „. . . személyiségének titka nem lehetett egyéb, mint kivételes figyelme”).

A figyelem az a „keskeny út”, amelyen kiléphetünk önmagunkból, ahol létrejöhet a találkozás a másik emberrel, megtörténhet a felismerés és a megnevezés csodája. „Ha két pillantás *valóban találkozik*, rendszerint döntő pillanat. . . Boldog karambol”. Ferenczy Bénéhez fűződő barátságát elemezve írja ezt –, s milyen szép, ahogyan a közös, ugyanazon figyelem révén egybejátszatja a festő és a maga arcát, s ahogy Ferenczy Béniben látja meg, ismeri föl önmagát. – A legnagyobb művészeknél pedig (Cranach és Kondor) a teremtő figyelem, irgalmas éleslátás révén megtörténhet a legtöbb: a megosztott valóság egybeolvasztása. (*Egyetlen pillanat kegyelme*, 1965)

Pilinszky János pályája során többször is tervezte saját figyelmének „leírását”. 1963-ban (Alain Resnais *Marienbad*-jának hatására) filmet tervez. „A hős figyelmének változása, alakulása, változása: ez lenne filmem anyaga. Egy figyelem története – ha kellene, ezt az alcímet adnám neki.” (*Nap mint nap*, 1963) A hetvenes években a regény, ahogy ő mondja, a „vertikális regény” felé orientálódott. „A regényem, amin most dolgozom, nem az én önéletrajzom lesz, hanem figyelmem önéletrajza. Nem tudom megvonni a határt, hol végződöm én és hol kezdődik figyelmem . . . Figyelmem önéletrajza lényegesen szélesebb . . . Nem pusztán az események határoznak meg, hanem hogy mit vettem észre, mi jutott eszembe életem során”. (In: *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*, Magvető, 1983. Szerk.: Török Endre, 87–88, 337.)

Mit vett észre, mi jutott eszébe? Mekkora ennek a figyelemnek a terjedelme és mélysége? Erről szóló leltár és híradás *A mélypont ünnepélye* című prózakötetet, amelyet Jelenits István hozzáértő válogatásának és szöveggondozásának köszönhetően vehetünk kézbe. Többszörösen is találóan jegyzi meg Jelenits István (kiváló és valós tájékozódási pontokat nyújtó) bevezető tanulmányában, a fentiekben aposztrofált megvalósulatlan regénytervre utalva, hogy „maga az életmű olvasható egy nagy rendhagyó regényként”, azaz a tervezett figyelem-önéletrajaként. Rámutat ezzel a kétkötetes munka legjellemzőbb sajátjára is: hogy a mennyiség minőségbe való átcsapásának lehetünk tanúi, a részekből egységes, nagyívú gondolati struktúra bontakozik ki, új Pilinszky-mű születik.

A művészetről. A *mélypont ünnepélyében* közzétett írások zöme a művészettel foglalkozik. Irodalom, festészet, zene, színház és film – ezek kerülnek leginkább előtérbe, hol az általánosítás síkján, hol találó és érzékeny elemzésekben. Bár a szintézis vagy monografikus igény sosem munkált Pilinszkyben, mégis e heterogén kis írásokból – melyekben egy eredeti intellektus tűnődik, medítál, készíti jegyzetlapjait, glosszáit, margináliáit (milyen szerény és igénytelen műfajjelölések!), – egy szerves kontextus áll össze. Nyitottságában vonzó, következetesen végiggondolt, részleteiben elmélyített, filozófiailag megalapozott művészetelmélet és történet. Úgy forgathatjuk e „könyvet”, mint Babits, Szerb Antal vagy Halász Gábor munkáit. Legfőbb erénye – mint az előbb felsoroltakénak is – az eredetisége és szuverenitása, önmaga fejlődése mindenféle előítélet és konvenció alól. Nagyon korán kiérlelt gondolati struktúra, koncepció következetes érvényesítését követhetjük nyomon írásaiban. Már itt közölt legelső írásaiban is látható, hogy a megismerésre, a megnevezésre, a dolgok megszólítására törekszik. Jellemzi, hogy a felismert igazságot lényegre törően definiálja. Megküzd a birtoklásukért, a saját, az egyszeri megnevezésért, de a végeredmény evidenciaszerű. Hűséges is marad ezekhez. Évtizedeken át ismétlődik egy-egy mondat, fordulat szóban, versben, prózában, valaminek a jelzésére. Nem szellemi restség ez, hanem – Halász Gáborral szólva – hűség a kiküzdött abszolútumhoz. Egyszerre tűnik merész újítónak, s szinte meghökkenően konzervatívnak.

E prózai írásokban egy konzekvens gondolatrendszer van szimbólumerejű szavakba sűrítve, lényegig redukált elemekből: idő-időtlenség, dinamizmus-staticusság, (plaszticitás-hierarchikusság), személyes-személytelen, rész-egész, természet-univerzum, új mezítelenségi fok, mozdulatlan elkötelezettség, szeretet, aktuális-modern, hűség-gyökértelenség, tragikum és derű. Kristálytisztá logikával szerveződik autonóm gondolatrendszerre ez a néhány közismert és közhelyszerű művészetelméleti axióma és kategória, ontológiai alapkérdés, az etika, esztétika stb. köréből egyenértékűen beemelt fogalom, néhány közismertté vált saját meghatározás, egyedi szempont, s egy önkényesnek is vélhető művésznévsor. Anélkül azonban, hogy akár egy pontján is dogmává merevedne. Hiszen Pilinszky végig nyitott marad, felajánlja a dialógus lehetőségét, mint az elméletalakitás legvonzóbb formáját. (Nem véletlen, hogy egyetlen összegző kísérletének formája a párbeszéd.) Világa szuverén és autonóm, s éppen e ponton válik közérdekűvé, vitathatóságában is általános érvényűvé. Mert az a látószög, az az aspektus, ahonnan nézve ez és így áll össze, az az emberiség és a történelem legnagyobb katasztrófája, az ő legendás szavával, botránya.

Nemzedék. Ahogyan az első világháború megszülte az „elveszett nemzedéket”, úgy alakította a XX. század tragikus töréspontja Pilinszkyét, amelyiket ő „háborús nemzedéknek”, s elfogadva és átlényegítve Németh László meghatározását, „szürke nemzedéknek” is nevez. Alapvető, minden irodalomtörténet számára megkerülhetetlen cikkében írja 1965-ben: „A mai negyvenéveseket az elmúlt háború érlelte nemzedékké. Sötét keret, tragikus indulás... A háborúban valamennyien otthontalanokká váltunk s maga a közös tragédia lett egyetemes otthonunk... A mi nemzedékünk egyetemességre van ítélve... Szenvedései mellett ritka ajándékokban is részesült: elemi erejű tapasztalatokban, amelyek az egész emberiség felebarátjává tették... A kor kezünkbe adta a nagy korok és nagy művészetek ritka lehetőségét, ami csak a legmezítelenebb tapasztalatokban lehetséges: hogy a valódi tragikumot valódi örömmre változtassa át.” (Háborús nemzedék, 1965) „Az én nemzedékemnek a szerencsétlenség volt a szerencséje. Egyénileg mi ugyanúgy írtunk, olyan kirekesztetten, ahogy a nép, ahogy a népművészet születik – tartásunkban, nem formailag.” (In: *Beszélgetések*, 77)

Éppen Pilinszky révén vált közismertté nálunk Adorno megállapítása, hogy Auschwitz után nem lehet többé verset írni. Tudjuk, Pilinszky válasza erre az, hogy „Auschwitz után igenis lehet verset írni, kell is. Auschwitz példája fekete Napként maga köré vonja, megvilágítja, elrendezi a történeteket. Iszonyú tapasztalatainak hátat fordítani nem szabad.” (In: *Beszélgetések*, 124)

A *nullpont kegyelme.* Pilinszkyénél az a megvilágítás volt az a pont, amelyben meglátja a legtöbb eddig érvényes elmélet használhatatlanságát, s amelyben, természetesen, föltündöklött néhány örökérvényű evidencia is. Az otthontalanság élménye szükségszerűen tette fel a létezésre vonatkozó alapvető kérdéseket, s ez pedig a már ismert út arra, hogy valahol mégiscsak otthon legyen a művész, hogy a világot ismét felebarátáá tegye.

Pilinszky is bejelentette alapvető kétélyeit. Megkérdőjelezte az embernek a dinamikusságát, a mozgásba vetett egyértelműen pozitív hitét. Átértékelte az Időfogalmát, az emberképet. Az elmúlt évezredek kultúrájában új, valós tájékozódási pontokat keresett. Ezeket a népművészet, a mítoszok, az eposzok, a görög tragédiák és az evangélium világában találta meg. Két fontos felismerése is idevezette. Sokat ismételt gondolat sorában – „szent, hogy megtörtént” – éppen azt sugallja, hogy a háború infernója, miközben az emberről lehántotta a kultúra, az erkölcs minden rétegét, bűnrészessé degradálta, „ritka ajándékokat is adott”. Ez a didergő molekulának, aki a XX. század magányában vergődő embere, a közösségbe való visszatalálása, a művésznek a személyesből a személytelenbe lépése. „Az emberi közösségnek és összetartozásnak eddig nem is gyanított élménye... ami utoljára talán csak... az őseposzok vagy a görög sorstragédiák idején volt birtokunkban, amit az újkori irodalmakban elfelejtettünk. Ismét megtanultuk, mit jelent éhezni és enni adni, mi a szomjúság... a hazátlanág és megérkezés...” Ezek az ősi, emberi tapasztalások, a létezés nullpontjának megélése, tették lehetővé számára a világ újramegismerését, új szempontok szerinti felépítését. Pilinszky sokszor hangsúlyozza, hogy a költőnek a csecsemő semmittudására és rácsodálkozni-tudására van szüksége: „Minden gyerek Platonnak születik... A gyermeki rácsodálkozás... minden filozófia ősforrása, kezdete”. (*Gyermeki rácsodálkozás*, 1969) „A művész... újra és újra semmit se kíván tudni, s intel-

lektusával újra és újra arra a zérópontra kívánczik vissza, amikor a ceruzát egyedül érdemes kézbevenni". (*Egy lírikus naplójából*, 1976) A szent botrány ezt adta meg.

A *vigasztaló egész*. A másik ok, amely e régi művészetekhez való társulásra készítette, annak felismerése, hogy e művészetek még az egész harmóniájának égisze alatt születtek. Az egyes ember alapvető élménye a lét végessége. E tragikus igazság elviseléséhez, a szembenézés morális erején túl, a teljességhez, az egészhez való visszatérés a lehetséges út. „Az egész enyhítő körülmény rajtunk: legintimebb birtokunk.” (In: *Beszélgetések*, 27) A nagy egészben korrigálódik az egyedi –, s reménye szerint a történelmi tragédia is. Ezért kell visszatérni az elveszített univerzumhoz, átlépve természet és civilizáció mesterségesen kreált ellentétein és ellentmondásain, „a régi görögség mintájára, akik a mindenség polgárai és szövetségesei voltak”. (*Korniss Dezső kiállításának megnyitója*, 1965) A művész kategorikus imperatívusza, hogy az „emberből, abból a meghasonlott lényből, aki szenved, aki szégyell, aki felemás, megpróbál újra egészet csinálni, megpróbálja összerakni, hogy tökéletes legyen. Én így írok. Ezért írok. Hogy valahol, valami más szinten, nem az én életem szintjén, magasabb szinten egészet csináljak magamból is, az emberekből is, a világból is . . . Egészet csinálni nálam annyit tesz, mint belépni az univerzumba.” (In: *Beszélgetések*, 78; 80) „A szertelen résztől az egészig. Mert szemben a természettel az univerzum a mi legszelídebb, legbensőségesebb, legemberibb szállásunk.” (*Korniss Dezső*, 1965)

Elődök-társak. Mint láttuk az „új érvényességek” kimondásának alaphelyzete Pilinszky szerint a népművészetekkel rokon tartásban és naivitásban, a mítoszokkal pedig az univerzum-élményben. Persze akadnak minták a nagy „egyesekek” között is. Holtig tartó találkozásai ezek egykori és mai szellemeknek. A századközep ősállapotából Pilinszky nemzedéke megkezdte az újratereztést, az óskaosz szétválasztását. (Juhászról írja Pilinszky, hogy költészetének ez az új praemateriális állapot a közepe, „ahol még csak a puszta felsorolás az egyedül lehetséges remény”). Pilinszkyknél ennek a genezisnek archéjává válik a világ művészetének néhány géniusza. Szerinte a megnevezés, a *saját név*, a jelenlét és az identitás – nehezen megszerezhető – jele. Azt fejtegeti egyhelyütt, hogy az eposzi hősök jelzői mennyire kifejezőek, szinte kiégetik a papírt, a jelentések oly energiája sűrűsödik össze bennük. Az ő szótárában is ilyen gyújtópont egy-egy név. „Vannak bizonyos alkotók, akik számomra egyszerű szóvá, szótári szavakká váltak. Nem irodalom- vagy kultúrtörténeti nevekké. Számomra fű, fa, tenger vagy pitypang ugyanúgy szó, behelyettesíthetetlen megnevezés, mint Mozart, Hölderlin, Bach, Dosztojevszkij vagy Leonardo. Szótári szóvá válni csak valami egyszeri, kihagyhatatlan, behelyettesíthetetlen képes.” (*Radnóti Miklós*, 1974) A Figyelme-eposzt író már felsorolt itt néhány mítoszalkotóvá vált nevet, a névsort nem nehéz kiegészíteni, hiszen szemünk láttára váltak a mű és a gondolatrendszer elemeivé az elmúlt évtizedekben

Pilinszky, az olvasó, nemcsak a fenti szerzőkkel kapcsolatban ajándékoz meg bennünket figyelemre méltó szempontokkal. Gide, Dürrenmatt, Faulkner – megannyi érdekes olvasat. Milyen telitalálat például (többször is ismételt) megjegyzése Csehovról: „a művészet *tempója* nem a mű gyorsasága vagy éppen for-

dulatossága, hanem egyedül a *minősége*. Gondoljunk csak arra, Csehov hősei milyen sokáig merészelnek ácsorogni a rivaldafényben, míg a pergő történetek mögül többnyire micsoda Afrikák ástának!" (*Nap mint nap*, 1963)

Világirodalmi szemléje számos pontos legenda-oszlató. Legyen elég most csak a legfontosabbat, az egzisztencializmushoz fűződő kapcsolatát említeni. Pilinszkyt még ma is igen sokan tartják egzisztencialistának (holott éppen a lényegi pontokon tér el tőle művészetelmélete), s ami ezzel együtt jár, pesszimistának. Ő maga, határozottan többször is elhatárolja magát az egzisztencializmustól. Sartre kapcsán írja: „De mit jelent akkor a semmi előretörése? A nyugati egzisztencializmus fagyasztó szele az irodalomban, művészetekben, a visszajára fordított emberi vigasság, a teremtés lebontásának halálos kísérlete? . . . A semmi titkával a teremtés titka, a megsemmisülés titkával a szereteté áll szemben”. (*Nyugati melankólia*, 1960) Dürrenmatt drámáját így jellemzi: „Értéktörvénynek tűnik, hogy a mélység – legyen bár keserűség a neve – minden esetben felemel, vigasztal . . . A *Meteor* egyik legmeggyőzőbb tanulsága az, hogy a kiábrándultság egymaga nem mondhat semmi lényegeset az ember végső sorsáról”. (*Meteor*, 1966) „A költészet számomra, ha nem is pontosan ezt jelenti, de majdnem ezt: a jóvátehetetlen jóvátételét. Vagy legalábbis az első lépést a képtelenség e sötétjébe. Ha ebben nem hinnék, számomra minden siker és minden öröm riasztó sivatag maradna, s Albert Camus faggatására: morális és filozófiai kötelességemnek érezném az öngyilkosságot. . . . Nem tudom, hogy optimista vagyok-e vagy pesszimista, ahogy műveim után nevezni szoktak. Annyit tudok csak, hogy – például – elengedhetetlenül fontos dolgot kell még teljesítenem 1942 őszen Lengyelországban, egy meszelt palánk előtt.” (*Egy lírikus naplójából*, 1965) A művész kötelessége a vigasztalás, „Különben mi szerepe is lehetne? Élet és halál között közvetítő; akkor szól leghatásosabban az élet érdekében, amikor épp a halállal tárgyal.” (In: *Beszélgetések*, 27)

Magyarok. Pilinszkyt az egzisztencialista, pesszimista váddal együtt nemegyszer érte a magyartalanság vádja. Tudjuk, igaztalanul. Ő erről Adyhoz hasonlóan gondolkodott: ami van, arról felesleges beszélni. Számára a nemzeti hovatarozás nem választható, olyan, mint a bőrünk, amelybe beleszületünk. A nyelvet mágikusan tisztelte, bizonyos pozitív előjelű eleve-elrendelést látott abban, hogy ebbe a nyelvbe, a népművészetet még valóságként birtokló kultúrába született. Az univerzum polgára mondta: „Én is csak magyar költő akarok lenni.” (In: *Beszélgetések*, 59) Talán azért proiongálódhatott ez a képzet, mert „mítoszrendszerében” viszonylag kevés a magyar vonatkozás. Ez bizonyos szempontból érthető is. Hiányzik például nálunk az a fajta vallomás irodalom, amelyet ő mindenk fölé helyez, a magyar katolikus irodalomnak sincsenek például a franciáéval összevethető hagyományai, s bár értő és alázatos olvasó, bizonyos művekkel és szerzőkkel való találkozása el is maradt.

A művészlől általánosításként kétféle tipológiát állít fel (maszkos-mezítelen; apa-fiú), s mindkettőben helyt kapnak magyar szerzők is. József Attila abszolútum-érvényű jelenléte természetes. Mint ő maga is írta, s sokan kimutatták elemzéseikben, lírájában talált meg mindent, ahonnan az új érvényességek eredeztethetők voltak: a valós méretarányokban ábrázolt embert, a pózból a természetesbe hajló művészi alapállást, a népművészeti tradíciókba ágyazódást, a bar-

tóki tartást, kiegészítve a „végzetes” őszinteség, a szelídség, az univerzumélmény, a hűség, a világhiány örökségével. (József Attila emlékkönyvébe, 1962; Valomás Adyról, 1969)

Meglepőbb, többször is deklarált vonzalma Arany Jánoshoz. Lírájukat, mentalitásukat összevetve meglepetésünk szűnik. „Mint törékeny gyerek, mindig is az öregekhez vonzódtam . . . Az érett Aranyhoz s a meghasonlott Vörösmartyhoz. . . . Az ő lábuknál megpihenek, megnyugszom.” (Levél Petőfi Sándorhoz, 1973) A világljáró kedves hangulatképeiben, képeslapjaiban is találkozunk Arannyal, aki iránytű, biztonságérzés, hű kutya, otthonosságot adó, mint Cranach fái, vagy az evangélium egy-egy passzusa. Őt idézik egy vietnami konyha ízei, Arany és néger spirituálé egymásba úsztatott hangjai a new-yorki éjszaka altatódala.

A pózaikból, különböző maszkjaikból vetkező, s az ellentételezéssel az őszinteség erejét még jobban felszíkírázó Kosztolányi és Babits is beépülnek a világába. Babits, akinek „kései költészete az erkölcsi imperativusz csodája”, aki „utolsó idejére a legmezítelenebb, legvérvérőbb szavú tanítója . . . nemzetének”, nemcsak az új mezítelenségi fok felismerésében segítő mester, hanem a mozdulatlan elkötelezettség vállalásában is. Pilinszky tőle tanulja meg, hogy az erkölcs is esztétikumvá válhat. Prózájában előtérbe helyezi, tudatosan vállalja a moralizálást és a didaxist. Babits az igazság bajnoka, példája kényszerítő erő az igazság kimondásához szükséges örökös erkölcsi készenlétre. „Aki ugyanis a szavakban csal, nem az életét sikkasztja, sinkófálja el, hanem a vallomás lehetőségét, azt a pillanatot, amiben még a vesztőhely is kisimulhat, mint egy szeretett arc, amikor megbékélt álomba hajol.” (Könyörgés a csalókért, 1981)

Ferenczy Béni, Bartók, Németh László, Kondor, Radnóti és Madách, a szinte csak oppozíciókban megbecsült és szeretett Ady és Petőfi . . . a névsor még folytatható lenne. S közben milyen megvilágító, megújító elemzések, ötletek, paradoxonok! Gondoljunk csak a Tragédia-értékelésre, vagy erre az egyetlen mondatra Radnótiról: „Eklogákban közölte azt, amit még egy Beckett is csak fejlődész stílusban merészelt”. (Radnóti Miklós, 1974) Egy „névtelen” névvel még feltétlenül kiegészítendő e sor. Bébiével, akinek jellemzését, „a valóság fölé emelését”, a híres József Attila-sor parafrázisával kezdi Pilinszky. „Bármit is írtam le, ő »fogta a kezemet« . . . egész ars poétikámat lényegében tőle kölcsönöztem. Azt a súlyos örömet, amellyel egy-egy újabb »tárgyat« sikerült fokról-fokra megneveznem. . . . Közösen kell megszólaljunk . . . Ennek a könyvnek, ha egyáltalában értelme van . . . az összetartozás csodájának jegyében kell megszületnie.” (Szinopsis, 1974) Bébi Pilinszky nagynénje. A részvét művésze. A szeretet zsenije. A névsorban Baudelaire és Beckett között. (A tervezett könyv végül is némi metamorfózison át megszületett, az összetartozás csodájának könyve helyett a Sheryl Suttonnali egyetértés irata lett belőle.)

Kalendárium. Pilinszky prózaírásait lapozva egybeáll belőle egy évnaptár is. Hol profán, hol szakrális ünnepeket, hol köznapokat lát el megkülönböztető jelzéseivel. Első ujjgyakorlatai is különböző évszakokhoz fűződő hangulatképek, s élete végéig örök forrása, lelőhelye lesz témáinak ez az örök körforgás, melyben, akár csak egy mitikus időregényben, nemzedékek mennek és jönnek, emberek születnek és halnak az örök karácsonyok, húsvétek, ősök és tavaszok közepett. Állandó és változó feloldhatatlan paradoxona mindig más és más fénytörésben,

értelmezésben tűnik fel. Aki a naptárba kezd jegyezgetni – ahogy régen a kalendáriumba jelöltek egy-egy nevezetes eseményt – 21 éves.

Az új, a háborús nemzedék tagja. Néhány évszaktforduló, s „mikor ismét szét-nézhettem, a lélegzetem elállt. Főlnőtt egy vadonatúj nemzedék, s vele tökéletesen megváltozott a környező világ. Úgy lepték el a fiatalok a földet, ahogy a tenger születik . . . Csak akkor eszméltünk rá, hogy itt vannak, amikor hullámaikkal már a partot mosták. Minket, régi kontinenst”. (*Fiatalok*, 962) 800 éves a párizsi Notre Dame, 25 éve halt meg József Attila. „A film felnőtt művészet lett” – áll a bejegyzés egy 1962 áprilisi napon, az *Ilyen hosszú távollét* című film kapcsán. „Az idők szövetén olykor átvérzik az ember arca, ez a dráma, – fogalmazódik meg bennem a film egy már-már elviselhetetlenül mezítelen pillanatában.” Különleges napokká, ünnepekké válnak Psota, Törőcsik, Tolnay Klári vagy Kocsis és Richter nagy pillanatai. Utazások. Egy szükszavúságában oly lírai megjegyzés, az 1965-ös, nővérével tett, csestochowai kirándulás alkalmából: „Életünkben először kirándultunk, kettesben, egyedül.” Már 23 év múlt el a „férfikor első napjától”, 1945-től, „az igazság keresése ezentúl nélkülözhetetlen történelmi szükségszerűséggé vált. Íme, felnőttiségünk lényege. Férfikorunk kikerülhetetlen konzekvenciája.” (*Huszonhárom éve*, 1968) Néhány pótolhatatlan veszteség, karácsonyok, nagyhetek. Újabb nemzedék: „Én, a parthoz közeledő hullám, tudok ugyan a hátamban levőkről, igazán mégsem látom őket. Hallom zenéjüket, de nekem mást jelent, mint nekik. Velük szemben nekem egyedül az marad, hogy hívom őket. Féltve, szeretve, csodálva bennük mindazt, ami voltam és nem voltam, ami lehettem volna és már soha többé nem lehetek. Talán ők majd ki is mondják azt, amitől én már rövidesen elnémulok.” (*Kemenczky Judit versei elé*, 1974) Könyvek, betegségek, bemutatók, októberek, nagyszombatok, 1981 májusa. Van-e, lehet-e mindenkire érvényes konzekvenciája Pilinszky profán és szakrális kalendáriumának? „Milyen szép és milyen igaz is, hogy Jézus születését jég és hó közepette, télen, a dermedt természet világában ünnepeljük, s a húsvéti szenvedéstörténetet az ébredő tavasz hozza meg . . . mindezt nem érezzük ellentmondásnak! Mert nem is az. Mivel az időben élő ember élete nincs az egy-az-egy túrhetetlen azonosságára korlátozva. Az ember . . . nemcsak a jelen foglya, hanem a jövő várományosa, és még inkább a múlt cselekvő szelleme . . . A különböző jelentések és síkok és idők az ember szívében átragyogják, áthatják egymást.” (*A hét margójára*, 1971)

A szótári szó. Egy egyetemes igényű lírikus és gondolkodó szellemi műhelyébe pillanthatunk be e két kötetben. Negyven évnyi idő és történelem, aktualitásában és jelenidejűségében, – s évszázadok, sőt évezredek a belőlük fakadó reflexiók révén. Pilinszky János megélve e kort ezt vette észre, ez jutott eszébe, ezt és így látta meg. Más figyelem nyilván mást. A történelem negyven évnyi szövetén az ő arca így üt át. Polémiákat válthat ki e gazdag szellem nem egy nagyléptékű gondolatsora, vagy rész-reflexiója. Csak egy nem lehet vitatható, hogy ő is azon ritka művészek egyike, „akiben tengernyi problémánk közül legalább egy-egy a gyűjtőlencse élességével és a pont határozottságával megjelenik”, s aki épp ezért birtokolja „a szótár egyes szavait, amiket büntetlenül senki többé el nem vehet tőle”. (Pilinszky János: *A mélypont ünnepélya I–II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984)

PILINSZKY JÁNOS: A MÉLYPONT ÜNNEPÉLYE

Az olyan nagyságrendű költőnek, mint Pilinszky János, minden prózai vagy más műfajokban való megnyilatkozására oda kell figyelnie az irodalomtörténetnek. Pilinszky kisprózáinak, forgatókönyvének, drámáinak és elbeszéléseinek kiadása arról győzheti meg az olvasót, hogy e műveknek nemcsak a nagy költészet, melynek árnyékában létrejöttek, ad fontosságot, hanem önértéküknél fogva is szervesen – s nem alárendelt módon – illeszkednek az életműbe. Ez nem azt jelenti, hogy Pilinszky publicistaként vagy drámaíróként hasonlóan korszakosakat alkotott volna, mint a lírában – noha drámái kétségtelenül a legmerészebb újítók közé tartoznak az utóbbi évtizedek drámatermésében.

A költő első kisprózái írása 1942-ben datálódik – az utolsó a halál évében, 1981-ben. S közötté többszáz, rendszeresen – a legszaporábban a hatvanas években sorjázó írás –, melyeknek legnagyobb része az Új Emberben s a Vigiliában jelent meg. Az Új Emberhez szerződés is kötötte a költőt, mely kéthetente kötelezte egy kisebb cikk – meditáció – írására.

Jelenits István, aki a kötetet gondozta, okkal állapítja meg a tanulmányértékű előszóban, hogy Pilinszky prózája s költészete elsősorban a költői–írói alapmagatartás azonosságából következően egynemű. Azonos a nézőpont, az eszmeigondolati bázis. „»A kreatúra könyörög, / leroskad, megadja magát« (Nagyvárosi ikonok). Pilinszky így látta, és ennek a mélypontnak ünnepélyes, apokaliptikus állapotában ábrázolja a világot meg az emberi létet. Végző soron a nagypéntek és húsvét égboltja alatt” – világítja meg Jelenits István ennek a nézőpontnak a lényegét, s indokolja meg egyben a szerencsés címválasztást is.

Ez a nézőpont Pilinszkyénél egy teljesen szuverén világlátást eredményez. A dolgok, jelenségek, események, művek vagy egyházi ünnepek mind ennek a sajátos nézőpontnak a fénytörésében jelennek meg. Ez a vitathatatlanul katolikus nézőpont sohasem működik kirekesztő, redukáló módon: a költő látószögébe szinte minden belefér, amit az élet, a művészet, a hétköznapok és az ünnepek elébe hoznak. Minden jelenség egyben alkalom is: alkalom, hogy megmérassék, igazolódjék e magatartás, a nézőpont igazsága, létjogosultsága; s alkalom arra is, hogy a költő kifejezze legbensőbb önmagát –: „nem úgy, hogy önmagát elemezte, árulta volna: Rousseau magamutogató hiúsága teljesen idegen tőle... Mégis minden írása vallomás, gyónás, s az olvasót is arra készíti, hogy őszinte legyen önmagához, s nézzen szembe az emberi lét végső kérdéseivel” – írja Jelenits István.

Pilinszky látása, érzékelése természetesen szelektíven – e látásmódnak megfelelően – közvetíti a világot. Mi érdeklí elsősorban a költőt, a körülötte lévő modern világból? A jelenségeknek mely oldalára figyel erőbben? A számtalan írás igen változatos, gazdag tematikájából nehéz kiragadni a legfontosabbakat.

Bármilyen is nyúljon, bármiről is írjon, érdeklődésével mindig, mindenben a gyengébb fél, a kiszolgáltatottabb, a megvetettebb, a nyomorultabb, a primitívebb felé fordul – az erősebbel, a hatalmasabbal, a bonyolultabbal szemben. Nemcsak kisprózáiban, hanem drámáiban is fokozott, szimbólumértékű jelentéssel jelenik meg a gyermek: aki ártatlan, s léténél fogva gyenge és kiszolgáltatott. Hasonlóképpen fordul a betegek, az öregek, a szenvedők felé, s helyet kap természetesen prózájában is a költő alapélménye, a háború és a koncentrációs táborok emléke, melyek a legszörnyűbb formájában mutatták meg az ember kiszolgáltatottságát, sebezhetőségét. A részvét és szeretet gesztusa azonban nem a gyűlölettel, hanem a megértéssel párosul. Pilinszky világában a hóhér maga is áldozat. Ez a alapgondolata a *Rekviem* című forgatókönyvének is, mely „lírai passiójáték korunk legegységesebb botrányáról”. A világ átértékelődését példázza – többek közt – az, ahogyan Weöres Sándorról ír: „Weöres Sándort én egészen másképp látom. Egészen másképp értékelem. Nagyon is szegénynek és kicsinynek látom őt. Híres remekléseit hosszas és keserves zarándokútnak vélem.”

A hatvanas évek nagy élménye, mely számos, kitűnő írás ihletője volt: a film. Pilinszky rendkívüli módon vonzódott e fiatal művészethez. Filmkritikái, vagy inkább: a filmekhez kapcsolódó eszmefuttatásai, gondolatai egyaránt tanúskodnak a költő biztos minőségérzékéről, értékítéleteinek maradandóságáról, s látásmódjának már jelzett szuverenitásától. Egy emlékezetes film, az *Adua és társnőiről* elmélkedvén fejt ki eredeti nézeteit az „evangéliumi esztétikáról” – mely lényegében a fent jelzett eszmei irányultságot, alapállást helyezi történeti, művészetfilozófiai távlatokba. Érvelése merész, s talán nem felel meg a tudományosság kritériumainak, ám feltétlenül továbbgondolható, elgondolkodtató. „Ha a »klasszikus vonala« az irodalomnak arányainak mértékével gyönyörködtet, a »jézusi vonal« közvetlenségével. A keresztény művész nem mesteri ábrázolója kíván lenni hősenek, hanem felebarátja, s nem szerencséje, hanem veresége óráiban akar legközelebb férközni hozzá. A klasszikus művész maszkot visel, a keresztény mezítelen . . .” Hasonlóképpen figyelemre méltó az az esszéje, melyet a *Kelet-európai kultúrák néhány adottságáról – Simone Weil gondolatvilágának fényében* címmel adott elő a párizsi Sorbonne-on, 1972-ben. A kelet-európai kultúra jellegzetes művészenek az általa gyakran emlegetett, értékrendjében talán a legelső között álló Dosztojevszkijt tartja. Igen fontosak – mert saját költészetéhez is kulcsot kaphatunk általa – a nyelvről, a szavakról való fejtegetései; melyet személyes vallomással indít: „Anyanyelvem első szavaira anyám sérült, elmegegye nővére tanított, akinek mindig rendkívüli boldogságára szolgált megtalálnia egy-egy szót, összeraknia egy-egy érthető mondatot.” A gyermeki, a primitív tehát itt is fölébe kerül a nyugati összetettségnak; rafináltságnak; az ikonok állandósága a nyugati művészet fejlődésideáljának. Nem nehéz ebben a kétféle modellben is felfedezni az „evangéliumi esztétika” és a „klasszikus vonal” ketősségét; s nyilvánvaló, hogy az ősi, a primitívebb – tehát az őszintébb, a maszk nélküli művészet a kelet-európai. Legutolsó cikkének az 1981. június 6-án kelt, *Könyörgés a csalókért* című írásának utolsó mondata – mely oly hamar zárja le ezt a gazdag életművet – is ebbe a koherens gondolatmenetbe illeszkedik: „Aki ugyanis a szavakban csal, nem az életét sikkasztja, sinkófalja el, ha-

nem a vallomás lehetőségét, azt a pillanatot, amiben még a vesztőhely is kisimulhat, mint egy szeretett arc, amikor megbékélt álomba hajol.” Fontos kulcsszavak ezek is a Pilinszky-életműhöz, mely épp ezt a vesztőhely előtti pillanatot veszi célba. S elmélkedésre készítő ez a gondolatmenet a modern művészet egészét illetően is, mely már sokszorosan, s régóta elparentálta a szavakat; a nyelv kommunikációs lehetőségeit. Valóban így volna ez? – vagy Pilinszkynek van igaza, amikor azt írja: „A nyelv számunkra ma is csodálatos és irgalmas ajándék, s az irodalmi nyelv azonos azzal a nyelvvel, amivel az éhező enni kér, és kenyeret remél.” A második kötet, a már említett filmforgatókönyv mellett elbeszéléseket és drámákat tartalmaz, valamint a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című művet, melyet az író az „egy párbeszéd regénye” alcímmel határozott meg. A drámák és a kisregény egyazon élményéből fakad: a Wilson-színházzal 1971-ben való találkozásból. Sheryl Sutton ennek a színháznak volt a művésznője, a kisregény – mely inkább párbeszédes esszének tekinthető – kettejük közös gondolkodásának, művészetről, életről, emberi kapcsolatokról való töprenkedéseiknek a lenyomata. A drámákat is ez a színház ihlette – Pilinszky, saját bevallása szerint, igen rövid idő alatt, gyors egymásutánban írta meg őket. A hagyományos színház minden kellékét félrerúgja ezekben a nehezen megfejthető darabokban, melyek valószínűleg csak a látvány, a színpadi jelenlét által lennének értelmezhetőek. Nyilvánvaló, hogy a költő ezekben a darabokban a „drame immobile” vonzásában, bűvöletében alkotott. Dramaturgiája arra irányul, hogy megszüntesse a színpadi-jelenlét problémáját: a drámát valamiféle időtlenségbe, az „örökkétartó pillanatot” transzcendenciájába transzponálja. Ez az időtlenség-ideál mint drámai közeg megint csak Pilinszky esztétikai fejtegetéseihez kapcsolható, s talán nem nehéz felfedezni ebben az ideálban az ikonok – a keleti művészet – állandóságát, változatlanóságát; a látvány, a gesztusrendszer, a mozgás fontosságának hangsúlyozásával, a rítus-jelleg előtérbe kerülésével pedig a művészetnek az egyszerűhöz, a gyermekihez, a primitívhez való kapcsolódását. Ebben a gondolatkörben a legtökéletesebb színház maga a szentmise, mely a közvetlen jelenlétet s a transzcendenciát egyszerre testesíti meg.

Pilinszky publicisztikájának, kisprózájának és drámai műveinek gyűjteménye oly gazdag és sokrétű, s annyi friss, szubjektíven eredeti gondolatot vet fel, hogy ebben a terjedelemben inkább csak érzékeltetni próbáltuk, s nem elemezni ezt a gazdagságot. Külön tanulmányt igényelne – többek közt – Pilinszky prózastílusa is, az a póztalan egyszerűség, szinte áttetsző tisztaság, mellyel a legbonyolultabb dolgokat is közvetíteni tudja. S amely a leghétköznapibb dolgokról szólván is – olykor a líra magaslataira emelkedik. S nem beszéltünk arról a végtelenül rokonszenves, megragadó személyiségről, emberi arcélről sem, amely fokról-fokra kirajzolódik a lapokon; s amelyet a gyermeki, odaadó figyelem, a nyitottság, a szépségnek – a művészi és emberi szépnek –, a szinte alázatos tisztelete jellemez. A *Szép* – talán elcsépeletnek tűnik – Pilinszkyénél csak az lehet, ami jó és igaz is egyúttal: ezek a fogalmak elválaszthatatlanok számára. Ebben a hármas összetettségekben látja és látatja a világ jelenségeit – legyen szó egy arcról, egy színpadi jelenetről, vagy a Biblia egy mondatáról.

PILINSZKY JÁNOS ZENÉI

Bárki más költő, nem-muzsikus művész „kedves zenéit” említve fölmerülhet a gyanú, hogy az élmény és műveltség-anyag némileg didaktikus közreadásáról van szó: igen becülhető másodlagos dolgokról. Pilinszky verseiből (e versek mély dallamossága más jelenség) nem következethetünk arra, hogy számára fontos a zene. Zenéről, zeneszerzőről írt verse – ez nem csoda – egy sincsen. (József Attila című költeménye sem a „mozarti” költőről szól. És a Brontë-vershez sem szükséges a Wuthering Heights előzetes elolvasása.) Verseit nem kommentálta – alkotói természete ebben Bartókéval rokon. De mint gondolkodó – mint a barátság moralistája sok alkalmat talált, hogy elemi nyíltsággal, kapásból fogalmazzon meg káprázatos-nehéz eszméket. Főlkészülés, aggályos önellenőrzés nélkül mert beszélni a tudatos költő: a néma – elnémult – partnerrel szemben is a társalgás hevében. Milyen jól elbeszélgettünk – éreztem többször, amikor csak hallgatója voltam. E gyakran derűs, a mulatságosságig vidám találkozások során persze mégis arról beszélt, ami verseiben tömör, elvontságában eleven zeneként üt szíven. S a köznapi társalgás hamar elsodorta őt a már csak versben-mondható küszöbéig. Találkozásaink során megtudtam, amit ő se rég tudott – számára a zene nélkülözhetetlen. Kiderült a tény, hogy a zene az irodalomnál, filozófiánál többet jelent életében, hiszen „a nagy zene éppúgy gondolkodás, akár a filozófia, sőt az evidenciák talán még sokkalta magasabbrendű érvényességét tárja fel”.

Naplószerű prózájában persze néven nevezi Bachot, Schubertet, Mozartot. Szokatlan tartózkodással nem említi viszont verseinek megzenésítőit, holott közös élmény, vagy barátság fűzte Szervánszkyhoz, Bozayhoz, Kurtághoz. Annál fölszabadultabban ír Richterről, s a nála három évtizeddel fiatalabb Kocsis Zoltánról, akit adott esetben magánál öregebbként szeretett (úgy hírlett, közös operájuk készül) – e gyermekien fiatal muzsikussal a tehetség kortalan bölcsessége kötötte össze. Shelley és Petőfi – ez a két név jutott eszébe Kocsis Zoltánról.

1979-ben, Szigeti István és Liptay Katalin rádióműsorában Pilinszky ismét szól Schubert utolsó darabjairól, mondván: ezek olyan csodálatos tisztaságot fejeznek ki, mint egy agonizáló gyereknek a hallucinációi. Gabriel Marcel szavait erősíti meg: Bach megragad egy olyan realitást, ami a világban nem létezik. S megismétli a „perdöntő” mondatot: a művészet lényege áttörni a tényeket (Rilke!) s eljutni a valósághoz. Bach ezt biztosan tudta. Pilinszky róla és Dosztojevszkijről szólt a leggyakrabban. A *mélypont ünnepélye* című költeménye pedig bizonyára Bach-vers, mélyen az, így nincs köze semmiféle lírai tiszteletadás-hoz, sem a társművészetek egymásra gyakorolt hatásához. Az itt keresztmetszetként olvasható (nem teljes és másutt már zömmel megjelent) zenei beszélgetések fentieket talán igazolhatják.

A Pilinszkyvel készített első rádióbeszélgetésem idején (a hatvanas években) még kevesen ismerték jól költészetét. (Jól?! Ez életre szóló feladat marad.) Diatról még szó sem lehetett. A zenei műsor átvételében illetékesek Pilinszky szavait patetikusnak, érzelmesnek hallották. De hiszen a Látóhatárban (1965. január-február) a közhely hatástalanságával vetekedő képi keresettséget emlegetve írhatta róla – s nyilván jóhiszeműen – egyik szakmailag jól felkészült kritikusa: „Pilinszky önmaga epigonjává válhat, ha nem kísérli meg, hogy költői világának önnemző és befelé forduló gazdagítása helyett valahol ablakot nyisson, kifelé, e zárt világ falain túlra.” „Néha már azt is érezni véljük, hogy a képalkotó készség mechanizálódott s e mechanizmus szinte automatikusan, a rutin biztonságos csatornáin keresztül dobálja ki magából az ugyan újszerűnek ható, de nem meggyőző konstrukciókat.”

Milyen megnyugtató, húsz évvel később bizonyosságunk hiteléül Balassa Péter *A látvány és a szavak* című tanulmányát olvasni, s tudni vele, hogy Pilinszky *Harmadnaponja* (az egységes életművet reprezentálva) „egy új kultúrának hagyatéku szánt breviárium, egyben csodával határos: előzetes szöszedete is annak, minthogy egy régi kultúra originális alapítószavait tisztázta újra, támasztotta fel a jövő színe előtt”.

Hangszalagok. Az egyik 1966-ból. Pilinszky nyilatkozata ekkor még igen emlékeztetett a fölolvadásra: lassan, ünnepélyesen mondta el (talán előre megírt?) szövegét.

„Különös hálával tartozom Bachnak. Későn, nagyon későn ő nyitotta meg szememet a zene világára. Azóta alig telik el nap, hogy ne hallgassak zenét. Főként reggel s méginkább a hajnali órákban. Bach hallgatásának nincsenek hangulati feltételei. Bármilyen állapotomban, hangulatomban, szükségemben közelíthetek hozzá. Akár az Univerzum, az a fajta legnagyobb erő, mely megadta magát az egyetemes gyengédségnek. Művei közt van egy, amit talán legjobban szeretek, ez a *Musikalisches Opfer*. Bach számomra itt a legérettebb és a legeleményesebb. Egyszerre mélyen szenvedő ember, könyörtelenül pontos diagnosztika és gyógyító orvos. Benne mindig ezt az osztatlan egységet csodálom legjobban. Ismerte a világ baját, műve mégse maradt profán. A *Musikalisches Opfer* számomra a mélypont ünnepélye. Nagyon kellene irigyelnünk ezt a zenét, a tökéletest azonban csak szeretni lehet.”

1970-ben – szabad rögtönzésében – újra Bach!

„Nem olyan régen, talán tíz esztendeje, nem szégyenlem bevallani, a Rádióban Bach H-moll szvitjét játszották. Én nem tudtam, hogy az a *H-moll szvit*, csak van az a gyönyörű utolsó tétel, az a gyors tétel, amit aztán dzsesszre is megcsináltak – és ezzel valami olyan öröm fogott el, ezt hallva, hogy tényleg a fajsúlyom megváltozott. A rádióújságban rögtön megnéztem: mi ez? Bach H-moll szvit! Mégse volt későn, mert akkor lényegében minden Bach zenét megszereztem és akkor éveken keresztül volt olyan, hogy napi hat-nyolc, tíz óra zenét hallgattam. Kárpótoltam magam... Úgyhogy azért, ha nem is értek a zenéhez, de hogy a zene bizonyos pillanatai mit jelentenek, és hova juthatott el a zene, milyen régiókat tudott behatolni, arról azért van némi képem.”

Közben irodalomról is beszéltünk. Egy summázó mondat.

„Karinthynak igaza volt, hogy az irodalomoktatást nem a régiekkel kéne kezdeni, hanem a modernekkel és úgy menni visszafele. Mert azt a fajta aktuális izgalmat, hogy rólunk van szó, azt azért csak a modernekben kapjuk meg. És ha egy népek nincs modern művészete, vagy nincs mai művészete, akkor minden múzeuma fölösleges.”

És egyik első, talán a legelső zenei élménye . . .

„Inkább emberi élmény volt. Nagybácsikám a korának egyik legnagyobb Wagner-énekese volt – Pilinszky Zsigmond – s időnként Budapesten vendégszerepelt. Egy ilyen alkalommal, lehettem kilenc éves, engem is elvittek, családi páholyt kaptunk tőle. Döbbenetes volt látni valakit, akit közelről ismertem: színpadon, méghozzá ilyen nagy zenei keretben. Azóta is ilyenfajta aggodalmat sokszor érzek, ha valaki közeli ismerőst látok a színpadon. Szorongok érte. Nem tudom teljesen követni az előadást, valami olyasmit lehetne mondani, attól félek, hogy elesik, attól félek, hogy valami baj történik vele előadás közben. Ezt nem ilyen rendhagyó első zenei élményemnek nevezni . . .”

1972-ben: *Kedves lemezeim* – egy órás rádióműsor. Helyszín a Táborhegy. Virágzó völgy, szabad és széles horizont a háttér. Sörös pohár az asztalon, készülő verskötet levonata és lemezek a kis szoba rámolásra egyedül alkalmas pontján, egy fekvőhely támlájánál. Csak a nyaralásban, a védett környezetű munkában sem nélkülözhető néhány lemez van itt: Bach és Liszt orgonaművek, a Schubert-vonósötös, egy ikonokkal ékes borítólappal és megint Bach. Nem igen felejthető el: ráadásul Pilinszky készülő kötetének (*Szálkák*) szinte valamennyi versét felolvastam nekem ezen a délelőttön.

A négy vagy öt kikészített lemez közül az elsőt kézbe vette s beszélni kezdett róla.

„Kezdjük Bachhal. Tulajdonképpen erről már egyszer beszélgettünk, hogy számomra a zene birodalma nemrég nyílt meg. Lehet olyan tíz-tizenkét éve, és épp Bachhal. Bach számomra valahogy túl van a művészetben. Bachhal szemben olyan dilettáns vagyok, mint az étellel vagy a természettel szemben. Olyan dilettáns, mint a tengerrel szemben. És aki egy bizonyos, a művészet egy bizonyos területén tudatos, vagy legalábbis úgy érzi, hogy tudatos, annak a számára végtelenül jó találkozni olyan művészzel, ahol a tudata kikapcsolódik, és teljesen gyermekien viszonyulhat hozzá. Bach számomra egy ilyen, egy ilyen rendkívüli és kimeríthetetlen tanulság, úgy mint a természet, úgy mint az életem a maga kifürkészhetetlenségével. És egyik kedvenc gondolatom, hogy van Bachnál valami, amit a modern művészetben elfelejtettünk, amit én úgy mondanék, hogy a modern művészet fél az unalomtól és unalom előtti műveket – valami tériszonnal unalom előtti műveket teremt. Frappírozni kíván, míg a nagy művészet beépítette az unalmat. Ez egy nagyon nagy tartomány: ide tartozik például a testi szenvedés is a maga monotóniájával. És a nagy művészet valami formában unalmon túli, testi szenvedésen túli – a modern viszont a testi szenvedést is valahogy kívülről oldja meg. Valahogy úgy, mint egy exhibicionista, szóval sokkal inkább exhibicionáló: az ember inkább él együtt a kortársakkal, inkább van kiszolgáltatva a kor gyöngéinek – viszont egy idegen művészetben, amilyen a zene, sokkal inkább tudok ilyenfajta kortalanabb lelkiismeret-vizsgálatot tartani.

Én tengert mondtam előbb Bachra, de a *Musikalisches Opfer*ben számomra az a csodálatos, hogy ott Bach engem nem a tengerre emlékeztet, hanem olyan erdőre, ahol a fák ágai mozognak, írnak, írnak a levegőbe, tudod, kifogyhatatlanul írnak – az ember megérti, elfelejti, nem érti meg, ez egy, ez számomra mindig, ez a csecsemők nagy szórakozása! Nézni az ágaknak ezt a furcsa ákombákomát, ami a legtisztább beszéde a természetnek, a legtisztább írásjegye, ugyanakkor megfejtethetetlen persze – ez nekem a *Musikalisches Opfer*.

A *Goldberg*-variációkban – nincs rendkívüli ízlésem – mindjárt mikor megvettem a lemezt, olvastam a borítólapján, hogy a 26. tétel egy híres romantikus tétel. Itt, ebben a 26. romantikus tételben tényleg Bach valami egészen lehetetlent művel, mert elővételezi a teljes romantikát, azt lehet mondani, hogy esszenciálisan Chopin, Schumann, vagy amit akarsz, de azzal a különbséggel, hogy a romantika az a nosztalgia, ugye – de ez egy olyan nosztalgia, Baché, amely valahol a centrumban marad. Ettől valami olyan rettenetesen romantikus és nem romantikus, hogy tényleg azt hiszem, ez a zeneirodalom egyik legpéldátlanabb remeklése.”

1973 telén, nagy havazás volt, már rögzíthettem hangszalagra a művet, melynek rádiós sorsáról előtte néhány nappal beszélgettünk. Ez a mű – a *Síremlék – Hommage à Debussy* címen teremtette meg zenei létjogosultságát. (A különös dráma később a Várszínházban színre is került Maár Gyula rendezésében.) A rádiós változat lehetőségeit a Semmelweis utca sarkán lévő eszpresszóban vázoltuk fel. Pilinszky zenével akarta társítani a történetet, amelyben groteszk mese és imádság-töredékek lírája fonódik össze. Bach – mondta Pilinszky, ez Bach zenéje által inspirált dráma. Tűnődtünk, kávéztunk. Cigaretázott s néhány perc múlva váratlanul Lisztet ajánlotta. Nem szóltam, kicsit zavarba hozott. Ismét tűnődtünk, azután gyermekes örömmel mondta ki a végső szót, a ráismerés örömevel mondogatta: Debussy! A Hajós utcai lakásban ő maga elmondta kérésemre az egész egyfelvonásost, magam pedig „rövidre zárva” egy-egy metszéspontján a művet, Debussy zenéket vágtam bele. Kamaraművek, prelúd-részletek, töredék fuvola-motívumok. A konferálást Pilinszky maga fogalmazta meg egy Malév-blokk erre szánt lapján. A rádiós változat bevezetése maradt még rám. Így hangzott: „E néhány bevezető szót mindenféle magyarázat nélküli, egyszerű tájékoztatásnak szánom, Pilinszky János *Síremlék* című darabját barátjának, Szigeti Endrének ajánlotta. Műve zenei konstrukciójának ihletője – saját szavai szerint – Debussy zenéi voltak. A rádió közvetlen, szobai légkörében szükségünk van a költő személyes jelenlétére. Hangjában együtt van jelen (belső elrendeződésre készítve) párbeszéd, monológ, háttér és statisztéria, a dráma és a színpad minden kelléke. A szöveg nem kívánja illusztrálni az ihlető zenét és nem is illusztráltatja Debussyval magát. Az idő két síkján a megszakított, egymásra tematikus értelemben semmiben sem utaló drámai és zenei anyag két önálló szólamként él. Ez a kompozíció a drámai és zenei anyag páros futamában különös összevilantások, érintkezések, feszültségek próbája, kísérlete.”

E zenei műsorok akusztikus valóságukban páratlan-értékhordozók: Pilinszky vers- és szövegmondását őrzik. Ez a beszéd kemény, lelassult, közel a suttogás-

hoz. Szavai szuggesztívek, nyilvánvaló jelentésükön túl a nehezen érthető, vagy a megmagyarázhatatlan meggyőző jelenlétével. S versmondásának monotonijában: romantikus lobogás! Romantikus, ha kiszabadítjuk e fogalmat a 19. század öleléséből. A szavakat szinte egyenkint, halkán, roppant súllyal ejti ki – a szóközi szünetek, a csend kompozíciós szerepével a szavak verseiben sokágúan megszervezett akkordokként hatnak. A szöveg időmértékéhez tartozik az egymást igen lassan követő szavak szükséges kicsengése, mialatt az asszociációk vízgyűrűi, körei tágulva hagyják el a szó szerinti jelentést, s míg az akkord, illetve a szó áttételei, felhangjai is hallhatóvá, érzékelhetővé válnak. A romantikus hevület nála összefér a beszéd liturgikus értelemben vett elvont fegyelmével. A vers szavait néha úgy ejti ki, mint a miséző pap az átváltoztatás ígeit.

*

Hozzá hasonló csendes erővel, hitellel csak Törőcsik Maritól hallottam Pílinzsky-verset. A Bachot zongorázó színésznő, aki Maár Gyulával – barát, barátság – legközelebb állt a költőhöz.

Vázlatos kétszólamú visszaemlékezés a veleimi évekre.

T. M.: Nincs róla emlékem, hogy egy könnyűzenei lemeze lett volna.

M. Gy.: Raszkolnyikovtól kérdezik, hogy mi a foglalkozása. Azt feleli rá: gondolkodom. János a zenében ténylegesen elmerült. A legnehezebb fajsúlyú dolgokat kedvelte s nem nagyon volt reagens másra.

T. M.: Hogy mondjam? – A János életében én voltam a próza, segítettem neki eligazodni az életben, gyakorlati dolgokban. Ha Velemben meglátta, hogy a réten át megyek otthona felé, szellőztetni kezdett, hogy ne kapjon ki, amiért túl sokat dohányzik. Kedves emlékem, amikor az egész család bement vele Szombathelyre, hogy megvegye a lemezjátszót, hogy tudjon zenét hallgatni. Mint a gyerek! Érződött, hogy ez a gép egész személyesen érinti . . .

M. Gy.: Pedig semmiféle tárgyhoz nem vonzódott, de amikor meghalt, a tulajdonában lévő legértékesebb dolog valószínűleg ez a lemezjátszó volt . . .

T. M.: Már aznap este, azonnal nekiállt zenét hallgatni . . . Reggel megerkezett hozzánk, teljesen összetörve: baj lett a lemezjátszóval. De annyira akarta a zenét, hogy nekiállt megjavítani a gépet, darabokra szedte, hiába, persze nem sikeredett . . .

M. Gy.: Nyilván tudta, de hihetetlen szenvedéllyel nem akarta elhinni, hogy ő nem tudja megjavítani a lemezjátszót. Olyan volt a szoba, mint a csatatér. S akkor bevittük a gépet megjavíttatni. János a falu egyik szélső házában lakott, de már a rét közepéről hallani lehetett, hogy játszik . . . Velem e másfél év alatt klasszikus zenére volt kényszerítve . . .

*

S még néhány személyes pillanatkép.

Egyszer elmondtam, hogy miket gondolok valamelyik négysorosáról. Megerősítést, magyarázatot vártam? Határozottan kijelentette: én nem tudtam, hogy ez benne van e versben. Sőt, nem is volt benne. De mostantól kezdve már benne van, érvényesen.

Egyszer láttuk, forgott az óriáskerékkel. Egy bárgyú történetet mondtam el neki, valamit a vacak autómról: könnyesre nevette magát. Az örömrre való képesség egy óriása rejtőzött benne. S a bizalomé. Feltétlenül s azonnal hitte: minden ember egyenrangú társa, ha a lét dolgairól, a költészet sugallatairól van szó. Az Angelika-beli Pilinszky estnek én lehettem a műsorvezetője. Az est előtti estén a Károlyi-kert közelében találkoztunk, presszóban. Beszélgetésünknek a szomszéd asztalnál akaratlanul is tanúja volt egy sörözgető munkás. Egyszer csak beleszólt a társalgásunkba. Teilhard de Chardin volt a témánk? Az, hogy „bukásunk a teremtés realitását a pusztá egzisztálás irrealitásává redukálta”? S hogy azóta a művészet: a képzelet mórálja . . . A kissé kapatos, de figyelmes munkással Pilinszky szenvedélyes párbeszédbe kezdett. Karamazov Aljosáról, a mozdulatlan és totális elkötelezettségről . . . Hevesen vitatkoztak s szemrebbenés nélkül siklottak át a tény felett, hogy Aljosáról a derék kőműves most hallott először. Rólam megfélekedtek. Értetlen tanúja voltam e rögtönzött kétszemélyes színműnek. Amikor már az utcán voltunk, valami ügyetlen megjegyzést tettem. Hogy a söröző munkás milyen bátran vállalta Pilinszkyvel (noha még semmit nem olvasott tőle) az eszmecsereét. János elragadtatva védelmezte: mindent tud ártatlansága által.

Még az Izabella utcai lakásban tölthettem Jánossal egy karácsonyestét. Szaloncukrot eszegettünk, az Új Ember szerkesztőségében kapta azt a dobozt. Verseket olvastunk, beszélgettünk. Közben bevallottam, hogy mielőtt ajtót nyitott, már egyszer (fél órával korábban) csöngettem, kopogtam és soká toporogtam a bérház jéghideg udvarán . . . Lehetséges – mondta elgondolkozva – talán öntudatlanul hevertem egy darabig. De jól vagyok már – tette hozzá józanul sugárzó arccal.

Úgy tetszett, egy angyal magyaráz ott nekem. S féltem, egyszer csak majd hirtelen eltűnik a szemünk elől.

Számunk írói

Hargittay Emil irodalomtörténész, az ELTE adjunktusa

Kiczenko Judit irodalomtörténész, az ELTE adjunktusa

Erdődy Edit irodalomtörténész, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa

Szentmártoni Mihály Zágrábban élő jezsuita pszichológus

Balassa Péter irodalomtörténész, az ELTE adjunktusa

Helyesbítés

Az szeptemberi számunkban közölt Pinczési Judit-síremlék Pátzay Pál szobrászművész alkotása.

RAPAI ÁGNES

Beavatás

nem engedhettem meg neki
hogy a küszöbre feküdjön
ábrázatát gondolataimra
emelve ez a hűséges szem-
pár lemosdat majd fekhetek
múmia-érzékeimmel fonnyadok
légkondicionált napjaiban
nyavalyás régiség penészlő

ó inkább bundát növesztek
nyelvem kilóg a számból
nyűszítve tornácán takaros
odaadás leszek majd ápolhat
és becézhet odaláncolva
saját jóságához majd nem bír
ellenállni és nem lesz kiút

Hasadás

„A figyelem és várakozás magatartása illik a széphez.”
Simone Weil

Mit akarhattak tőle?
Azt tudom, hogy elutasította a kedvességet.
Bámult a mennyezetre. Az még egész volt.

Tegnap kinézett:
Az ég – félbevágott citrom,
A felhőcikkelyek összeaszalódtak, és fekete csikok

Közepén nap,
Át- meg átszelve.
Aztán odabent egy zöld üveggolyó

Gurult,
Fák törzsén, romos utcán, pince sötétjén,
Drótok alatt, tovább, a dülöngélők között.

De nem vették észre.
Itt valószerűtlen társai festék,
Belecsimpaszkodtak, követelőztek,

A fülébe sugdostak és nevettek.
Pedig ő már
Odalökte magát.

Árny meg árny közé, harmadiknak.
Adakozó volt, a reggelt várta,
Mint egy tengerszem.

VALLÁSOSSÁG ÉS LELKI EGÉSZSÉG

A probléma elővigyázatos megfogalmazása

A vallás és lelki egészség viszonyában meglehetősen nagy a zűrzavar. Ez jellemző a szakirodalomra is: bizonytalanság jellemzi mindkét szakterületet, a teológiát éppúgy, mint a pszichológiát. Gregory Zilboorg sok szempontból helyesbítette Freud egyoldalú törekvését, hogy a vallásosságot a neurózisok közé sorolja; mégis vonakodott attól, hogy a lelki egészséget közös nevezőre hozzák a vallásossággal. „Ha valaki lelki beteg, nem válhat belőle még jó utcaseprő sem, nemhogy egészséges vallásos ember. Ezzel szemben találkozunk mélyen vallásos bűnözőkkel és hiteles életszentséget megvalósító neurotikusokkal. Ezért vagyok igen elővigyázatos, amikor valaki azt hangoztatja, hogy a vallásosság elősegíti a lelki egészséget; és fordítva, hogy a lelki egészség az életszentség hordozója.”¹ A probléma higgadt tanulmányozását egyes régi és új előítéletek és tévhitek is akadályozzák. Ezekkel a téves felfogásokkal foglalkozik részletesebben Vető Lajos *Tapasztalati valláslélektan* című könyvében.²

Az első ilyen tévhit szerint a lelki betegség minden további nélkül értéktelené teszi az illető vallásosságát. Ez a felfogás különösen a múlt században volt divatos. Ha egy történelmi személyre sikerült rábizonyítani, hogy lelkibeteg volt, ezzel leértékelték tetteit, tanítását és vallásosságát. Pedig nem egy nagy történelmi személyiség volt beteg, beteges vagy szenvedő ember, mégis maradandó értékű műveket alkottak. Vető a következő neveket sorakoztatja fel: Kant, Schiller, Beethoven, Dosztojevszkij, József Attila.

A másik tévhit szerint a vallásosságra való hajlam és a beteges lelki alkat találkozása a legjobb előfeltétele a vallásos génusz kifejlődésének. Így került Szent Pál a betegek listájára (epilepsziát gyanítottak nála). Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezt nem lehet bizonyítani. Sok prófétát is klinikai esetnek tartottak.

Nyugodtan elhatárolhatjuk magunkat az imént említett tévhitektől. Mégis megmarad egy nyugtalanító kérdés: Okozhat-e a vallásosság lelki betegséget? Hogy a kérdés nem alaptalan, arról meggyőződhetünk, ha körüljárunk egy elmegyógyintézetet: sok beteges vallásos tünettel fogunk találkozni. Ennek alapján mégsem következtethetünk arra, hogy ezek vallás okozta lelki betegségek. Volt ilyen próbálkozás is. Anton T. Boisen, fiatal lelkész, egyenesen azt bizonygatta, hogy a pszichózis lényegében vallásos folyamat, amelynek segítségével a személy igyekszik új integrációt biztosítani pszichéjének. Abból a (saját) tapasztalatból indult ki, hogy a pszichózis az ember életmodelljének összeomlása, és ezért csak úgy gyógyítható, ha az érintettnek van ereje arra, hogy az életét alapvetően újra rendezze. Ezt az erőt az ember sokszor meríti a vallásból.³ Ma azonban tudjuk, hogy a szkizofrénia (erre vonatkozott Boisen megfigyelése) jellegzetes jegye a valósággal való kapcsolat beszűkülése, ezért a lelki beteg vallásos képzeteit sem szabad tárgyilagosabbnak tartanunk, mint egyéb képzeteit. Ezt a nézetet teszi magáévá W. L. Lowe is, aki sok klinikai adat alapján következtet arra, hogy a szkizofrénianál a vallásos tünetek mindig csak utólagos jelenségek, és valójában

súlyos szorongás kifejezői, nem pedig hiteles misztikus megtapasztalásból eredő valós élmények. Vallásos embereknél természetes jelenség, hogy szorongásuk vallásos kategóriákban jut kifejezésre.⁴

A lelki betegségeknel tehát a vallásos tünetek a többi tünetek szintjén keze-
lődnek. Azt pedig tudjuk, hogy a tünetképződés a kultúra hatása alatt áll. Koráb-
ban sokkal több volt a vallásos hallucináció vagy téves képzet: a beteg Isten kül-
döttjének tudta magát, úgy vélte: angyalok, illetve démonok kísértik, ellenőrzik
gondolatát, stb. Ma a démonokat felváltották a komputerek, rádióhullámok, a be-
teget titkos kémszervezetek kísérik, stb. Így is mondhatnánk: az ipari fejlődéssel
a beteges képzelődések is modernizálódtak. – A vallásosság tehát nem okozója a
lelki betegségnek.

Vallásosság és psziché

Záró tételünket meg is fordíthatjuk: ahogy a vallásosság nem okoz lelki beteg-
séget, úgy vallásossággal nem is lehet gyógyítani azt. A vallás nem helyettesít-
heti a pszichiátriát vagy a pszichoterápiát. Lelki betegséget (pszichózist) éppúgy
nem lehet mával és megtéréssel gyógyítani, mint ahogy nem lehet fejfájást vagy
más szervi betegséget. Mégcsak azt sem lehet minden további nélkül állítani,
hogy a vallásos emberek átlagban normálisabbak vagy egészségesebbek, mint a
nem vallásosak, jóllehet veszünk magunknak akkora bátorságot ebben a dialo-
gizáló világban, hogy megvalljuk: a vallásos személy mégiscsak rendelkezik bizo-
nyos esélytöbblettel pszichés téren. Éppen ez tanulmányunk tárgya.

A területek fönti elhatárolását azért tartjuk fontosnak, mert manapság egyes
karizmatikus csoportok eltúlozzák a vallásos megtapasztalás emberformáló ere-
jét: elvárják tőle a gyógyító hatást. Ilyen körökben „lélekben való gyógyításról”
„Krisztus-terápiáról” beszélnek. A vallásosság más szerepet tölt be az ember
életében. A vallás elsősorban nem gyógyító tényező, hanem megszentelődés. De
a megszentelődés (Heiligung) gyógyulás (Heilung) is lehet.⁵ Nem akarjuk tagadni
a csodák létezését, sem pedig az ima és más vallásos gyakorlatok terápiás hatá-
sát, csak a jogtalan általánosításoktól szeretnénk elhatárolni magunkat.

Hogy a vallásosság mentálhigiénés szerepét megértsük, két dolgot kell meg-
vizsgálnunk: a vallásosság szerepét a pszichikai életben és a neurózisok mecha-
nizmusát s gyógyítását.

Legáltalánosabb megfogalmazásban a vallásosság a viselkedésnek azt az
összességét fejezi ki, amelyen keresztül (vagy amelyben) megmutatkozik az em-
bernek az Abszolútumhoz való viszonyulása. Abszolútumon itt Istent, Teremtőt,
Isteni Akaratot, a Valóság Végső Alapját értjük. Ez az Istenre irányultság kiter-
jed a személy viselkedésének minden részletére, s érinti az élet végső értelmét.
A hiteles vallásosság alapvonásait elemezve valószínűvé válik egy hipotézis: Bi-
zonyos személyiségvonások (csak) a vallásosságon keresztül válnak éretté. A hi-
teles vallásosság ugyanis nemcsak mint peremjelenség kíséri az ember életét,
nem egy a személyiségvonások között, hanem éppen ez az Abszolútumra való
irányultság válik a személyiség integráló, egységet szervező és szavatoló elvé.
Az ilyen személy képes lesz szembenézni az élet kellemetlen, abszurd jelensé-
geivel is anélkül, hogy azok felbomlasztanák személyi integritását, mivel életé-
nek miértjét és hogyanját magasabb távlatokban látja. Képes a független ítéletek-
re és döntésekre, és pedig pozitívan értékeli önmagát és másokat. Mindezek a
személyiségvonások, könnyen felismerhetjük, egyben a jól integrált és alkal-
mazkodni képes személyiség jellemzői. Ha ezek a vallásos irányultság követke-
zményei, vagyis a vallásosság a legjobb alap a jól integrált személyiséghez, akkor
elfogadhatónak tűnik a fönti hipotézis. Mert ebben az esetben a jellemesség, az

önazonossági tudat, a jól sikerült beilleszkedés, a lelki egyensúly mind szinonimák lennének a vallásossággal.

Egy pontban azonban mégsem lehet minden további nélkül azonosítani a vallásosságot a lelki egészséggel: éppen a személy vallásos irányultságában. A vallásosság ugyanis transzcendens tájékozódási pont, és mint ilyen a beilleszkedés tapasztalaton túli dimenzióját alkotja. Ez azt jelenti, hogy a vallásos ember pszichéjében jelen van egy „más milyenség”, amelyet nem lehet ugyanazon a szinten elemezni, mint a lelki épség egyéb követelményeit. Itt tehát annak a veszélye fenyeget, hogy jogtalanul átlépjük a határokat, vagyis az empirikumból az empirium fölé ugrunk. Mégis, ha az embert teljességében nézzük (beleértve a teológiai távlatot is), akkor ezt a transz-empirikus dimenziót is figyelembe kell vennünk. Mert lehetséges-e egyáltalán bármiféle logikus meghatározást adni az emberről anélkül, hogy ne számolnánk teremtményi mivoltával? Az ember lényegéhez hozzátartozik az, hogy nem magától van, hanem rajta kívülálló és őt meghaladó személy teremtette: az ember kontingens, azaz nem szükségszerű létező. A keresztény antropológia kiindulópontja és alapelve ezért: az ember természeténél fogva vallásos, vagyis Istenre utalt lény. Ilyen antropológiában nem lehet beszélni érett személyiségről kifejezett, hiteles vallásosság nélkül. Ez azonban túlmutat a pszichológián, a filozófia területére.

Neurózist kiváltó okok

Egy ponton a pszichológia mégis visszakéri a szót a filozófiától és a teológiától. Ha a hiteles vallásosság integrációs elv, akkor jelen van a személyiség minden megnyilvánulásában. Mint ilyen, a lelki egyensúly hordozója, vagy legalább pozitív szerepet kell betöltenie a személyiség formálásában. Hogy ezt a pozitív szerepet megértsük, elemeznünk kell a neurózissal együttjáró főbb lelki jelenségeket és ezek dinamizmusát. Csak néhányat említünk a leggyakoribbak közül.

1. A *komplexus* a tudatalatti, elfojtott vágyak, elképzelések és a velük kapcsolatos gátlások összességét jelenti. Talán „lelki görcsnek” is mondhatnánk. Gyököcssy Endre találóan a vesekővel hasonlítja össze: „Mindenkinek van veséje, de vesekőve nincs mindenkinek. A vesekő a szervezetben belül keletkezik. Nem szükségszerűen, hanem a szervezet valamilyen hibás működése következtében. A legváratlanabb pillanatban okozhat fájdalmat, görcsöt, zavart. De nemcsak vesekő képződhet a szervezetünkben. Csomó, görcs a tudatalattiban is kialakulhat, belső személyiségünk sajátos »szövedékéből«. Ezt nevezzük komplexusnak.”⁶

2. A *sokk* heves érzelmi hullámozást jelent, megrázkódtatást, amelyet többnyire valamilyen külső hatás: inger, értesülés vált ki. A sokk olyan erőteljes élmény, amely tulajdonképpen szétrobbantja a személyiség épségét. A házastárs hűtlenségének véletlen felfedezése okozhat például sokkot. A sokk hatását talán így tudnánk a legjobban szemléltetni: ha a személyiséget a tükörrel hasonlítjuk össze, akkor a sokk az az ütés, amely szilánkokra repesztí a tükröt. A személyiség ugyanis összetett valóság, amelynek kohéziós, összetartó ereje lehet szilárdabb vagy lazább. Ha az integráció gyöngye, a sokk pedig nagyobb az elviselőképességnél, akkor mintegy „szétrázza” a személyiséget.

3. *Általános pangás*, megrekedés a lelki életben, a továbbfejlődésben és továbbhaladásban is együttjárhat e neurózissal. Élni annyit jelent, mint mozogni, haladni, fejlődni – az élet dinamikus jelenség. A szellemi tétlenség a neurózissal „melegágya”. Tudjuk, hogy a magánzárkák tétlensége neurózist idéz elő. V. Frankl pedig egyenesen erre vezet vissza a gyűjtőtábor túlélők későbbi reintegrációját: a fogságot túléltek azok, akik akartak élni, meghaltak azok, akik átten-

gedték magukat az apátiának, beletörődtek sorsukba.⁷ Természetesen ez a felnőttkori neurózis kiváltó oka, nem a gyermekkorié.

4. A *frusztráció* szintén neuróziást kiváltó ok lehet: a határozott, célra irányuló tevékenység végrehajtásának meggátolása miatt előállott kellemetlen, bénító élmény. Ma mintha lejjebb sülyedne a frusztrációt elviselő képesség küszöbe. A mai ember képtelen elviselni a kisebb kiábrándulásokat is. Pedig a kudarc elkerülhetetlenül hozzátartozik az élethez. A lelki egészség mércéje nem is a frusztrációtól való mentesség, hanem az azt elviselő képesség ereje.

5. A *szorongás*, félelem és belső feszültség majdnem rendes velejárója minden neurózisnak. Az ilyen lelkiállapot megbénítja a psziché működését, következésképpen az ember létezője beszűkül.

A felsorakoztatott tényezők természetesen nem egyedüli jellemzői a neurózisnak, csak talán a leggyakoribbak. A neurózis igazi okát nem a külső tényezőkben kell keresnünk, hanem a személyiségen belül, az ember belső világában, belső „szerkezetében”. Innen egy új szakkifejezés a pszichológiában: *belső milió*. Felmerül ugyanis a kérdés: Hogyan lehetséges az, hogy ugyanaz a külső hatás egyeseknél neuróziást vált ki, másoknál nem? A különbség nyilvánvalóan a személyekben rejlik. Nem reagálunk egyformán a külső megpróbáltatásokra: ami valakinél neuróziást idéz elő, az másoknál még beletartozik a mindennapi élet természetes jelenségeibe.

Ki kell térnünk az „*ekleziogén*”, egyház-okozta neurózisokra is. Ringel fontos megkülönböztetésre figyelmeztet bennünket. A vallás az egyházakon keresztül jut el az emberhez. Az egyház esetleg azáltal neurotizál, hogy a szülőkből törvényeket épít fel, amelyeknek neuróziást kiváltó hatásuk van. A túlzóan aszketikus, a bűnösség-érzetet, a gonoszt az emberben túlhangsúlyozó gyakorlatokra utalnak a vallási nevelésben. Másrészt minden neurotikus kihasználhatja a vallást neurózisra érdekében, vagyis vallásosságát neurotikus szimptomákkal fejezheti ki. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a vallás egyenlő a neurózissal. A neurotikus visszaélhet a vallással neurózisa szolgálatában, de létezik olyan vallásosság is, amely teljesen mentes a neurózistól. A vallás ily módon sokszor a különböző formájú beteges önbüntetés kivételes helyévé válhat. Előfordulhatnak itt mazochisztikus, formalisztikus és kényszerneurotikus komponensek. Helmut Hark⁸ pedig arra hívja fel a figyelmünket, hogy a vallásosság hátrányos hatását arra lehet visszavezetni, hogy sok vallásos ember nem ismeri önmagát, hanem minden további nélkül átvette szüleinek, illetve az egyháznak róla alkotott képét és az ezzel kapcsolatos életstílust. Ilyen esetben a vallás nem hogy feloldaná, hanem inkább felfokozza az életben amúgy is jelenlévő ellentéteket és feszültségeket, mint az evilág és túlvilág, természet és szellem, test és lélek ellentéte. Így jön létre az egyháztudatból fakadó neurózis.

A vallás pozitív hatása a személyi integritásra

Ma sokat beszélnek „mentálhigiénéről” (= lelki egészségtanról) és „profilaxisról” (a betegség megelőzésére irányuló tevékenységről, megelőző védekezésről). Ha ezt alkalmazzuk a neurózisra, akkor nemcsak a külső hatásokat kell kiküszöbölnünk, hanem mindenekfelett a belső milió szilárdítását kell szorgalmaznunk. Olyan belső tartalékokat kell kiépíteni, amelyek válságos pillanatokban fenntartják az egyensúlyt. A vallás többféleképpen segítheti elő ezt a belső szilárdságot.

1. A vallás a *belső világra összpontosít*. A vallás mint mélyen intim, személyes élmény, a belső világra irányítja az ember figyelmét. Egyetlen más kultúrtevékenység sem hangsúlyozza annyira az önmagunkra való irányultságot, az önmagunkkal való foglalkozást, mint a vallás. A kereszténység állandó megtérést ígé-

nyel, ami azt jelenti, hogy állandóan foglalkoznunk kell magunkkal. A gyónás és az ima mindig is nagyon személyes jellegű cselekvés. Tehát a vallás első és igen fontos szerepe a mentálhigiéne szempontjából az, hogy visszavezeti az embert személyének magjához. Ez a célja a pszichoterápiának is.

A személyiség önmagához való visszatérése a vallás útján három lépésben történik: megtisztulás (indulatok, feszültségek, félelmek levezetése, bűntudat feloldása); új tartalmakkal való gazdagodás (lassú megtérés, észrevétlen változás); képességek és lehetőségek felszabadulása és kibontakozása. Tanulságos már most felfigyelnünk az itt elmondottak és a klasszikus misztika három útja közötti hasonlóságra: via purgativa (tisztulási folyamat), via illuminativa (megvilágosodási folyamat) és via unitiva (egyesülési folyamat). A hagyományos lelkiség ezt a hármas folyamatot az élet teljességéhez vezető útnak nevezte.

2. A vallás erősíti a *belső miliőt*. A vallásosság mentálhigiéne hatását a legkönnyebben úgy tudjuk megértetni, ha párhuzamba hozzuk a vallási folyamatokat a pszichoterápia folyamán történő jelenségekkel. Tudjuk, hogy a pszichoterápia a psziché természetes önvédelmi, öngyógyító folyamatainak szisztematikus alkalmazása akárcsak egyéb gyógykezelésnél: a szervezet termel ellenszereket, de ha ez nem elegendő, akkor mesterséges úton juttatunk be hatóanyagokat a szervezetbe. A pszichoterápia hasonló eljárást alkalmaz: mesterséges úton felfokozza azokat a pszichés folyamatokat, amelyek normális körülmények között természetes úton védik a pszichét, a személyi integritást. Vegyünk fontolóra néhány leismertebb ilyen pszichoterápiás eljárást.

a) A *katarzisz*, lelki tisztulás minden pszichoterápiának nemcsak célja, hanem eszköze is. Ha egy terápiánál sikerül eddig eljutni, a probléma súlyosabb része megoldódott. A katarzisz fogalmát Freud tette a lélektan közkincsévé. De már több mint háromszáz évvel Freud előtt Szent Ignác, a lelki élet nagymestere így fogalmazott: „Fontos, hogy az ember először megszabaduljon a rendetlen érzelmektől.” És itt nemcsak erkölcsi rendellenességekre utal, hanem minden olyan indulatra, beállítottságra, amely akadályozza a személyi kibontakozást: gyűlölet, túlságos ragaszkodás lényegtelen dolgokhoz, szorongás, harag, irigység, ellenségeskedés, stb. Ezek a zavaró tényezők beszűkítik az életet. Az egyik ilyen legzavaróbb tartalom a szorongás. A vallás egyedülálló esélyekkel rendelkezik, hogy feloldja a neurotikus szorongást. A Bibliában az egyik leggyakrabban előforduló szó a „ne féljeteK biztatás. A vallás a szorongást elsősorban a szerető és gondviselő Istenbe vetett hittel oldja fel.

b) *Biztonságtudat*. A pszichoterápia egyik alapvető gyógyfolyamata az empátia: együttérző beleélés a másik helyzetébe. Az empátia légkörében a páciens megtapasztalja, hogy elfogadott, ezért biztonságban érzi magát és megindul benne az önfeltérési folyamat. Biztonságban élni annyit jelent, mint tudni: nem vagyok egyedül, tudom, hogy valaki megért, feltétlenül elfogad, valaki gondol rám, érdeklő a sorsom. Kétféle biztonságtudatot különböztetünk meg: közvetlen és végső biztonság-tudatot. Közvetlen biztonságot nyújtó keret a család, a barátok köre, a nemzet. Mivel azonban ezeknek a közösségeknek határai vannak, az ember nem elégszik meg velük, hanem keresi a biztonságtudat végső, határtalan megalapozottságát. Ezt pedig csak a vallás képes megadni. Ha valaki nem ezt az utat választja, akkor szükségszerűen pótbiztonságtudatot keres – ez a világnézet. A hívő ember azt vallja, hogy élete nem a semmi függvénye, hanem Istenben gyökerezik. Ez a tudat a kegyelem megtapasztalása: életemet hordozza valaki, valaki feltétlenül elfogad S. Natale jezsuita pszichiáter találóan a Megtestesülést „Isten empátiájának” nevezi:⁹ Isten hozzánk hajolt, beleélte magát a mi sorsunkba, hogy ezáltal éreztessen velünk, feltétlenül elfogad bennünket. Az így felfogott

empátiának fontos szerepe van és nagy alkalmazási tere a bűnösségtudat okozta zavarok terápiájában.

c) Az *értelem* megtalálása további terápiás tényező. Ma egyre több pszichológus hangoztatja, hogy a neurózisok okát az élet értelmének elvesztésében kell keresnünk. V. Frankl új fogalmat is szerkesztett: a „noogén neurózis” kiváltó oka az egzisztenciális vákuum: az ilyen ember képtelen arra, hogy értelmesnek tartsa az életet. Az értelem felismerése két lelki élményben nyilvánul meg. Először, valaminek akkor van értelme, ha beépül egy nagyobb egészbe. Ilyen módon kérdezzük: Milyen értelme van egy kis keréknek vagy csavarnak egy nagy gépezetben? Értelmét nem önmagában hordozza, hanem a többi részhez és az egészhez való viszonyában. Vagy: Mi a világ értelme, mi a rendeltetése? Ha valaki erre azt válaszolja, hogy a világ sok millió évvel ezelőtt véletlenül keletkezett, és sok millió év után ismét megsemmisül, akkor a világ létezésének nincs értelme. Ellenben, ha világunkat személyes Isten teremtette, pontosan meghatározott céllal, és ha az ember a halál után is tovább él, akkor a világnak van értelme, mert egy nagyobb egység része. Talán nem kell külön fejtegetni ennek a távlatnak terápiás hatását a depressziónál.

Az értelem másik kiindulópontja az érték. Mindennek van értelme, ami értékes. Ami értéktelen, az értelmetlen is. Az érték megsemmisítése ugyanis ellentmond az értelemnek. Aki tudja, milyen értéket valósít meg az életben, annak élete értelmes. Jóllehet a vallás nem minden érték hordozója, mégis van néhány olyan alapvető érték az emberi életben, amely a vallásban jut legerőteljesebben kifejezésre: életszentség, erkölcsi jószág, emberszeretet. A vallásnak azonban különleges szerepe van az úgynevezett *értelmetlen maradék* feloldásában. Minden törekvésünk ellenére ugyanis az élet egy maradék része értelmetlen – ilyen a szenvedés és a halál. A halál önmagában véve értelmetlen, mert minden emberi érték megsemmisítését jelenti. Miért halunk meg? Miért halunk meg mindig túl korán, túl fiatalon, idő előtt? Maga Jézus jelzett néhány ilyen irracionális, értelmetlen maradékot: szenvedés mindig lesz, szegények mindig lesznek, stb.

Az ember fellázad az irracionális maradék ellen. Ezekre a „miért”-ekre csak a vallás tud kielégítő választ adni. „Ha a búzaszem nem hal meg . . .” (Jn 12, 24) – ez a halál irracionális voltára adott keresztény válasz. A halál nem az utolsó szó, hanem csak átmenet az új életbe. Általános megfogalmazásban: az értékek megsemmisülése csak átmeneti szakasz új értékekhez. Az örökkévalóság távlatában az értéké és az értelemé a győzelem. E válasz alapján a vallás megszabadítja az embert az értelmetlen maradvány gyilkos súlyától.

d) *Jóság és szeretet mint pozitív életbeállítottság*. A mai pszichológia egyik gyakran ismételt üzenete: tanuljunk meg pozitívan gondolkodni az életről. A gonoszság mindig lehangol, elveszi az életkedvet. Viszont a jóság felold, könnyűvé tesz, életkedvet, nyugalmat és békét ad. Semminek sincs olyan dinamikus ereje, mint a felebaráti szeretetnek. Ez pedig a kereszténység alaptörvénye. Valószínűleg ezt sejtette meg a világ Teréz anyában, aki beszélni is alig tud, de lehajlása a legnyomorultabbakhoz olyan erőket szabadított fel az emberekben, amelyekben már maguk sem hittek.

e) Az *életszentség* szintén pozitív mentálhigiénés hatóerő. A szent kettős dinamizmust hordoz magában: tremendum et fascinosum = lenyűgöz és vonz. Ezt nevezi a lélektan motivációnak: valami megragadja az embert és tettere készíti. A motívum tartja mozgásban az embert és elejét veszi a lelki pangás kóros hatásának. A hiteles szentek mindig elképesztően dinamikus emberek.

f) A lelkiismeret működése igen lényeges a lelki egészség szempontjából. Erősíti a pozitív indításokat és tetteket, helyesli azokat és beépíti a személyiség egészébe. Elítéli, távol tartja, kiiktatja vagy egyenesen kiűzi az én-ből a negatív gondolatokat és vágyakat. Súlyos lelkiismereti válságok tudathasadáshoz vezethetnek. Az ember egyre inkább összeütközésbe kerül a valósággal. Konfliktusai egyre jobban elmélyülnek. Végül vagy elkeseredik és hátat fordít eszményeinek, vagy pedig elmenekül a valóság elől, például tényleges vagy képzelt betegségbe.

A vallás gyógyító hatása

A vallásosságnak tehát egyedülálló preventív, neurozist megelőző szerepe van a lelki életben. A felsorolt folyamatok közös nevezője, hogy erősítik a belső miliót. Bizonyos esetekben gyógyító hatást is fejtenek ki, mert felerősíti a psziché természetes önvédelmi, öngyógyító mechanizmusait. Már említettük, hogy a pszichoterápia a mindennapi élet természetes pszichés folyamatait alkalmazza mesterséges úton. A pszichoterápia által alkalmazott „technikák” közül jónéhány jelen van a vallásos gyakorlatokban is, mint a deszenzibilizáció, a tudatosítás, az átvitel, a verbalizálás és a szuggesztió. Most csak egy vallásos jelenség, a zarándoklat pozitív hatására szeretnénk utalni. A zarándoklás általános vallási tevékenység: nemcsak a keresztények zarándokolnak, hanem a hinduk és a mohamedánok is (Mekka). Dr. Philip Morris¹⁰ angol pszichiáter érdekes tanulmányt készített a zarándoklásnak a szorongásra, a depresszióra és a vallásos beállítottságra való hatásáról. Tanulmánya tárgyául a Lourdes-i zarándoklatokat vette. Nem a csodás gyógyulások érdekelték – azokról külön orvosi bizottság vezet jegyzőkönyvet –, hanem azok a lélektani változások, amelyek kevésbé nyilvánvalóak, mint egy csodás gyógyulás. Azokkal foglalkozott, akik semmiféle csodás gyógyulásban nem részesedtek. Vajon ezeknek érdemes volt-e elmenniük Lourdes-ba, vállalniuk az úttal járó fáradalmakat csak azért, hogy ott imádkozzanak? Vajon nem mindegy, hol imádkozik az ember? Úgy látszik, nem. Mert Dr. Morris statisztikai kritériumok alkalmazásával kimutatta, hogy a zarándoklás tartós pozitív változást idéz elő az ember érzelmi világában. Nevezetesen két érzelmi beállítódást vizsgált kísérleti alanyaiban:

Tanulmányozta a *szorongás tartós jelenlétét*, tehát nem a pillanatnyi szorongás állapotát, hanem azt a lelki beállítódást, amelynek a szorongás szinte életstílussá vált. A szorongás természetesen elkerülhetetlen velejárója minden emberi életnek, hiszen állandó bizonytalanságban élünk. A normális szorongás önmagában nem szűkíti be az ember érzelmi világát, hanem inkább kitérít az életre, mozgásra készíti. De van nem egészséges, neurotikus szorongás is: ez gúzsba köti az ember életkedvét, állandó feszültséget okoz, úgyhogy az ilyen ember mintegy szűkülve éli életét, egy ismeretlen, de mindig jelenlévő veszély előtti dermedt várakozásban. Morris ezt a szorongást, illetve ennek intenzitását mérte föl kísérleti alanyaiban.

A másik nemkívánatos, de sajnos napjainkban szinte járványnak számító lelki zavar a *depresszió*: lehangoltság, az életkedv csökkenése, életidegenség, a bűntudat kóros felfokozódása – hogy csak a leggyakoribb tüneteket említsük. A depresszió is válhat állandósult életstílussá, de ekkor már komolyan veszélyezteti az egyén életigenlését. Morris ennek az életstílussá vált depresszióknak is felmérte jelenlétét kísérleti alanyaiban.

A kutatásban 50 személy vett részt. Ezeknél háromszor végezte el az említett felméréseket: a Lourdes-i zarándoklást megelőzően, közvetlenül a zarándoklat után, és tíz hónappal később. Az eredmények egyértelműen, statisztikailag jelentős szinten azt bizonyították, hogy mind a két fölmért érzelmi beállítottságban

tartós javulás állt be, azaz tíz hónap után is jobb volt kísérleti alanyainak kedélyállapota, mint a zárándoklás előtt. Ezek az eredmények már önmagukban is sokatmondók. De igazi kiértékelésükhöz hozzátartozik az is, hogy ezek az emberek növekedtek hitükben és – saját vallomásuk szerint – ez biztosította számukra azt, hogy megnyugodtak, hogy képesek voltak könnyebben elfogadni saját magukat, szenvedésüket. Ez azért fontos körülmény, mert mint tudjuk, egy közös kirándulás is képes pillanatnyi javulást előidézni közérzetünkben, de nincs tartós hatása.

Morris következtetése egyszerű: a zárándoklásnak egyedülálló pozitív hatása van az ember életkedvére. Ezért nem lenne szabad megvonni ezt az erőforrást azoktól a betegektől, akik igénylik, hiszen sokban megkönnyítheti életüket. De talán nem is ez a legfontosabb az egész kutatásban. Hiszem, hogy nincs távol az az idő, amikor hasonló logikával felfedezzük, hogy a hívő ember lelki életére szintén jó hatással van az ima, akár szótlán elmélkedés, akár szóbeli ritmikus ima (rózsafűzér, litánia), formájában újra fölfedezhetjük, hogy ezek és a többi „hagyományos” vallási cselekmények nem csupán önkényes találmányok, hanem az emberi lélek, az emberi psziché mélyéből fakadó vágyak kifejezői. Ma ezt úgy mondanánk: mélylélektani alapjuk van.

Zárószó helyett

Tanulmányunkban részletesen foglalkoztunk a vallásosság és lelki egészség viszonyával. A vallásosság nem okoz pszichózist: a vallásos zavarok és képzetek csupán tünetek, nem pedig patognómiás faktorok, bár bizonyos esetekben neurotikus személyiség lehet a vallásosság hordozója. A vallás pozitív mentálhigiénés szerepét a prevenció és a terápia szintjén vizsgáltuk meg. Félreértés ne essék: a vallás nem azonos a pszichoterápiával, nem is helyettesíti azt. Ha ez így lenne, akkor ez vagy azt jelentené, hogy minden vallásos ember neurotikus és most gyógyulást keres a vallásban, vagy pedig azt, hogy nincs szükség pszichoterápiára: térjenek meg az emberek és minden rendben lesz. A vallás nem helyettesíti a pszichoterápiát. De mivel ugyanazok a folyamatok érvényesülnek a vallásos gyakorlatokban, mint a terápiában, természetes mentálhigiénés szerepet töltenek be a vallásos ember életében, folyamatos korrektorként működnek és erősítik a belső miliót.

Irodalom: 1. Becker, R. J. Religion and Psychological Health, In: *Strommen, M P.* (Ed.), *Research on Religious Development*, New York, Hawthorn Books, 1971. 392. – 2. *Vető L.*, Tapasztalati valláslélektan, Budapest, Ev. Egyet. Sajtóosztály, 1966. 244. skk. – 3. *Clark, W. H.*, *The Psychology of Religion*, New York, Macmillan, 1958. 346. skk. és *Pompey, H.*, A lelkipásztori beszélgetés és a „lelkigondozói segítség” módszere, *Mérleg*, 1977, 13. 154–163. – 4. *Walters, O. S.*, Religion and Psychopathology, In *Brown, L. B.* (Ed.), *Psychology and Religion*, Harmondsworth, Penguin, 1973. Bp. 35–365. – 5. *Rengel, E.*, A vallás és neurózis, *Mérleg*, 1978. 14. 315–328. – 6. *Gyökössy E.* Magunkról magunknak, Budapest, Református sajtóosztály, 1981, 37. – 7. *Frankl, V.* ... trotzdem Ja zum Leben sagen,, München, Kösel, 1977. – 8. *Hark, H.*, *Religiöse Neurosen: Ursachen und Heilung*, Stuttgart, Kreuz-Verlag, 1984. – 9. *Satura, V.* Religion und seelische Gesundheit, Linz, Veritas Verlag, 1971. – 10. *Morris. P. A.*, The Effect of Pilgrimage on Anxiety, Depression and Religious Attitude, *Psychological Medicine*, 1982, 12, 291–294.

Hazánk, Európa

„Maga a kifejezés: nemzetközi, a nemzetek fenntartását feltételezi, de olyan nemzeteket, melyek egymást elszívlik, és nem csinálnak a különbségekből megkülönböztetősegeket.”

Huizinga

KERESZTURY DEZSŐ

EGY VÍVÓDÓ EURÓPAI MAGYAR

Európa arculata örökké változik, de talán ez jellemének legsajátosabb vonása is: az állandóság a folytonos változásban. Nyilván azért is született meg eredetmondája abban a Görögországban, amely a roppant monolitikus birodalmak szigettengeri, széljárta határövezetében úgy lehetett egy időre szabad fölött, hogy az embert helyezte világképe közepére: ennek örvényes szakadékait és fénylő ormait a maga képére alkotott istenségek, gonosz és ártatlan, robusztus és robbanékony szellemek csoportozataival népesítette be; önmagát s a természetet szabad értelemmel vizsgálva, sorsot és törvényt vallatva; a vajúdó káoszban valamilyen emberi arányú és léptékű kozmoszt sejtett és világított meg. A görögség veszélyes szabadságát, anarchikus sokféleségét a nagy tereket összefogó renddé alakította át a római birodalom. Az ennek örökébe lépő nyugati kereszténység azért volt képes mindig megújulni, mert átmentette s újra meg újra meghaladva életben tartotta Európa erjesztőjét, a görög-latin régiséget, az emberré nevelés eszményét, egyéniség és közösség, szabadság és rend, nemzet és emberiség, nagy szervezet és kis egység teremtő dialektikáját.

Európa ma mást jelent, mint akárcsak száz évvel ezelőtt, de ugyanazt is jelenti, mint az elmúlt évezredek folyamán. Nekünk magyaroknak, akik a letűnt században hosszú évszázadok változásait éltük át, különösen fontos ezt tudnunk: más népeknél sokkal meggyötörtebben, nagyobb hübriszekbe ragadtatva és súlyosabb csapások alatt: nehezebb épen megőriznünk magyarságunk és európai-ságunk egyensúlyát, nemzeti azonosságtudatunk e változatlanul fontos őrzőjét. Mai, lassan újrarendeződő életünk tele van olyan hatásokkal, fordulatokkal,

amelyeket nehéz áttekintenünk. Úgy érzem, hasznosabban szólhatok hozzá európaiság és magyarság viszonyának mai kérdéseihez is, ha, a pillanatnyi viszonyoktól kissé hátrább lépve, egy kivételes alkotó szellem vívódásainak idevágó mozzanatait próbálom meg földidézni, persze csak igen vázlatosan. Arany János pályaképeré figyelve, egy a mienkhez hasonlóan földrengéses korban létrejött életmű tanulságait megfontolva, mai ellentmondásainkban is találunk fogódzókat.

Aranyról igen okos emberek mondták, hogy ő maga a magyar nép. Ez persze csak átvitt értelemben érvényes: ő fogalmazta meg igen mély és példás értelemben azt, amit ma is általában a magyar eszményi világnak nevezünk. Mert a történelem folyamán ez a szó is változtatta jelentését. A Martinovics-per ügyésze a nép nevében kért halálos ítéletet azokra, akik éppen egy emberségesebben értelmezett nép nevében tervezték a szükséges reformot. Ő latinul mondta a „vox populi vox dei”-t, s a populus werbőczianusra hivatkozott: a kiváltságokra. Milyen más értelemmel kívánta e kiváltságok pusztulását egy félszázaddal később Petőfi vagy Táncsics! Ők már a jogfosztott sokaság nevében szóltak, amikor magyarul mondták: „a nép szava: isten szava!”

Arany a maga súlyos válságainak fordulóiban át is élte s fel is oldotta ezt az alapvető ellentmondást. Színre lépése idején azért is került Petőfi jobbára, mert nem a világ forradalmaitól kellett kölcsönöznie a forradalmi indulatokat: hittel és tevékenyen vett részt a forradalomban s a szabadságharcban; barátainak köszönhette, hogy túlélte a bosszúállást, s szívósan őrzött eszményeinek, hogy nem rokkant bele a lelkek összeomlásába. Nem utolsó soron azért, mert mindvégig költőként, szépíróként kívánt szolgálni annak az eszménynek, amelyet még a forradalom hajnalán így fogalmazott meg: „szeretem a nemzeti költészetet, most még a népiesség köntösében, később anélkül”. A „nép”-ben sohasem a forradalom tömegbázisát látta, hanem a nemzeti műveltség, költészet tiszta, megújító forrásainak őrzőjét. Főként azt, amely az ősi magyarság mélybe süppedt vagy kényszerített jellemét, szellemét híven megőrizte: azét a magyarságét, amelyben – úgy gondolta – nem voltak osztálykülönbségek, s „az egész nemzet nemes volt.” Ehhez az eszményhez maradt hű mindaddig, amíg csak végleg át nem kellett élnie, hogy ez az elképzelés utópia. De még akkor is, amikor már – fölismerően, hogy csalódott költőként, közéleti emberként elnémult – így felelt egy, akorra egészen magába zárkózott lelkét ért kihívásra: „Költő az legyen, mi népe, – Mert kivágnyi: kész halál.”

A „kozmpolitá költészet”-ről írt öregkori verséért sokszor érte vád; nem utolsó soron azok miatt a félremagyarázók miatt, akik valamilyen sértett vagy önelégült, fennhéjázó s jogsértő hazafiaszkodás lázában vagy gögijében, az annyi bajt okozó nemzeti elzárkózás, a „magyar globus” egyeduralma jegyében: a nemzeti önzés apostolává akarták megtenni. Holott tudjuk, annak a kelmei-fölületi népieskedésnek, amely, Petőfi nevét írva zászlajára, búsmagyar dalidókkal, nyers östehetségkultusszal, fitogtatott műveletlenséggel akart nemzeti jellemet formálni s lett megfizethető ellenzék, nála nem volt hevesebb elutasítója. Botot s polémiát kívánt a sok „lerudalni való” álíró lesöpprésére; – bár a maga irányát, a százados érvényű példákkal s a haladás parancsaival egyaránt igazolható népieséget, makacs és okos következetességgel védte a divatos, hiteltelen, mert ugyan csak fölületi kozmpolitizmustól, az üres, „fenntebbkedő” szellemtől is.

Kodály Zoltán, Illyés Gyula igen sokunk nevében s a százados magyar tudathasadás legyőzésének vágyával jellemezték európaiságuk és magyarságuk példás együttműködését, amikor azt vallották, hogy bal kezükkel Palestrina, Bach, Pascal kezét fogva jobbjukkal a galántai vagy rácegresi gyerekek keze után nyúlnak. Arany is ilyesmit tett. Nem elsőnek a nagy magyar szellemek között. A népnyelvtől és költészettől azt tanulta meg, hogyan kell az egyszerű emberhez is érthetően szólni, a legnehezebb dolgokról is a helyi gondok s örömök hitelével. A klasszikusokon nevelődött, a kivételesen magas dolgokról is világosan szóló, lényegre törő realizmusa meg az általános európai változásokkal tudatosan vagy akár csak ösztönösen együtt mozduló kísérletező kedve pedig mindig összekapcsolta az akkori „művelt világ” mozgásával.

Eszményeit az a kortárs világban felörvénylő, de főként Észak-Európa nemzeti önállóságra törekvő népeinek mozgalmában ható eszmerendszer befolyásolta, amely Herder műveiben gyűlt össze. Ez a nagyhatású német bölcselő azt tanította, hogy az igazi nemzeti műveltségek úgy nőnek, mint a növények, szerves folytonossággal táplálkozván ősi és népi világuk talaján élő erőiből. Szerencsések tehát azok a népek, amelyeknek modern költészete ilyen források fölé hajolhat vissza, hogy mindig megújuljon. Kölcsey, Arany egyik legnagyobb mestere, abban látta a magyar nemzeti műveltség már-már tragikus jellemzőjét, hogy ezek az ősi források betemetődtek; s Arany abban találta meg a maga legnagyobb feladatát, hogy ezeknek utánuk ásva, megkeresse a népmondák történelmi hitelével megszentelt emléktörödelméket s ezekből újratámassza azt a magyarság eredetéről és hivatásáról szóló nagy költészetet, amelyet a nemzet tagjai majd „vérré tanulhassanak”. Erre készült legtérmentesebb alkotó évei folyamán, kivételes műveltséget szerezvén mind az európai, mind a hazai költészet ismeretében, olyan költői eszközöket – mitológiát, nyelvet, versmértéket, történelmi látomás- és építkezésformákat teremtve, amelyekkel az emberiség világában is érvényes és értékes módon hathasson minden magyar szívére és értelmére; s azért lett „éneklobból énektanár”, hogy művéhez méltó munkatársakat és értő közönséget neveljen.

Kezét mindvégig az alkotó férfikorát erősítő eszmények felé nyújtotta ki. Shakespeare három remekművét fordította le kikezdehetetlen művészi erővel, s a maga kedvtelésére, erőpróbájára a világirodalom egyik legnehezebb, mert legkeserűbben játékos életművét: Aristophanesét. Az utolsó rövid kivirágása idején, 1877 áldott nyarán írt „Ószikék”-nek létrejötté idején újra visszahajolt a népballada világához, megvetette modern költészetünk egyik legfontosabb rétegének, a fővárosi ember érzésvilágát kifejező alapjait s megírta a kor félelmetes látomásait fölidéző, büntudatát és bírálatát megfogalmazó szövegeit. „A régi panasz” című versében a hazai állapotokról ezt írta: „Vagy nekünk már így is, úgy is / Minden módon veszni kell? / Egy világ hogy ránk omoljon? / Külerőszak elsodorjon?... Vagy itt-benn rohadni el?” S arról, ami Európában a német-francia háborúban történt, így szólt 1871-i akadémiai jelentésében: „Olyan világeseményeknek voltunk tanúi, csaknem résztvevői, a leviharzott esztendő folytán, melyek a szerény tudóst éppúgy megdöbbsentették, »circulusai« közepette, mint a közélet emberét tanácskozó asztalánál. Mindabban, ami történt, az emberiség haladásának egyszerre tagadását véltük látni ... csuda

volna-e... ha a bölcs elem éppen választott népének tettein kénytelen pirúlni; ha végre a mennyiségi s természettudományok minden dicsőített fejleménye, óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlannokká?”

Egész életét és művét átjárta s meghatározta a törekvés, hogy változván is azonos maradjon művészeté, hogy legalább a maga művében európaiság és magyarság nemegyszer nagyonis összefeleselő érdekeit és értékeit összhangba hozza. Igen jellemző, hogy Deák Ferencről „A jó öreg úrról” 1877-ben kezdett s töredékben maradt költeményét így fejezte be: „És a hazafiság – ne lenne / Méltóbb erény mindannyinál: / Azt mondanám: nagyobb volt benne / Az ember a hazafinál.” Amit a „kevés reménnyel is nagyot emelő” bölcsről mondott, rá is érvényes: minden válságban egyforma szenvedéllyel és reménykedő szívóssággal fordult a haza s az emberiség eszményei felé.

CHRISTINA SCOTT

CHRISTOPHER DAWSON EURÓPA-SZEMLÉLETE

„Európa maradandó öröksége, mint Helleniumé is, lelki vagy szellemi. ez változtatta meg a világot, mert megváltoztatta az emberek tudatát.”

(Európa hanyatlása – A világtörténelem mozgásai, 1957.)

Christopher Dawson látomása egy újraegyesített vagy egyesült Európáról, több mint ötven évre tekint vissza, Európa egységének történetéről szóló tanulmányáig, melynek ezt a címet adta: *Európa születése*, s melyet akkor írt, amikor az Európa Mozgalmat alig tartották többre idealista álomnál. Az ő általa elképzelt európai egység nem csupán gazdasági alapokon nyugodott (mint ma az EGK), ő a nyugati civilizáció újraegyesítését úgy képzelte el, mint szellemi és kulturális egységet.

„Ha a mi civilizációnk fennmarad, elengedhetetlen, hogy létrejöjjön egy közös európai tudat és egy közös történelmi szemlélet... Újra kell írunk történelmünket európai szemszögből.” (*Európa születése*, 1932.)

Ebben a könyvében, és minden e témáról szóló későbbi írásában Dawson kifejtette, hogy az anyagi tényezők nem magyarázzák meg a civilizációt, hanem éppen ellenkezően, a vallás állt mint dinamikus és kreatív erő minden civilizáció mögött, s ez segítette fejlődését és virágzását. Valóban, „Európa alapjait félelemben, gyöngé-

ségben és szenvedésben rakták le, olyan szenvedésben, melyet ma aligha tudunk megérteni.” (Uo.) A középkorban, mely a pusztulás és a kétségbeesés időszak volt, láthattuk a legnagyobb szellemi forradalmat, melyet a világ valaha is tapasztalt, és azokat az embereket, akik ezt az átalakulást hozták – többek között Szent Ágoston, Szent Benedek, Szent Gergely és Szent Bonifác, akiket egy hősi eszménykép ösztönzött koruk csapásai ellenére, vagy talán épp azok által.

Ez történt a mi nyugati civilizációnk esetében is: a keresztény vallás alakította ki: „a kereszténység Európának nemcsak vallásos hitét és lelki eszményképeit adta, hanem valóban az a szellemi erő volt, mely megteremtette a nyugati kultúra egységét. A kereszténység elterjedése előtt nem létezett Európa.” (*A modern dilemma*, 1930.) Egyszóval tehát, Európa egysége a kereszténység egysége volt.

És mi maga Európa? Amint Dawson látta, Európa „több, mint nézetek, és az európai kontinens államainak összessége, és több, mint a modern nemzetközi világ föl-osztása”. A nemzetek közössége, akik egy közös hagyomány, vallás és kultúra örökösei, és akik szélesebb szellemi közösséget alkotnak, mint bármilyen politikai szervezet.

Dawson rámutatott, hogy a középkori katedrálisokban és templomokban, melyeket Európa minden táján megtalálunk Chartres-től Toledóig, vagy akár az angliai falusi templomokban még mindig láthatjuk ennek a letűnt keresztény kultúrának az emlékeit. Csak el kell képzelnünk, milyenek lehettek virágkorukban – „színekben pompáztak, szobrok gazdagították őket, és a szertartás muzsikája és drámai cselekménye töltötte be őket – a szellem erős várai voltak ezek”, hogy figyelmeztessenek, milyen fontos szerepet játszottak a kor emberének életében. A legszembetűnőbb az akkori anyagi szegénység és a mai ember lelki elszegényedése közti különbség.

Dawson azzal érvelt, hogy ha nem akarjuk elveszteni a nyugati civilizáció minden örökségét, melyet ilyen áron sikerült megszerezniünk, akkor helyre kell állítani a keresztény társadalom igazi egységét, mivel „a hit misztériuma az élet lényegére egyesíti az embereket, és a szó humánus értelmében, aránylag jelentéktelenre csökkenti a közöttük levő kulturális különbségeket.” (*Európa egyetértésben*, 1952).

CHRISTOPHER DAWSON

A VALLÁS ÉS EURÓPA

Azok, akik emlékeznek közülünk a század eleji, a két világháború előtti Európára, érzik, hogy egészen más világban éltek akkor, mint ma. A változás olyan hatalmas, hogy igen nehéz megmagyarázni annak a fiatalabb generációnak, amelyik csak ezt a világot ismeri, melyben most élünk. Biztos, hogy sok mindent veszítettünk, amit azelőtt a civilizált élet természetes és nélkülözhetetlen feltételének hittünk. Másrészt alkalmunk volt sokat tanulni. Minden attól függ, hogy eddig hogyan éltünk ezzel, és hogy a jövőben mire használjuk.

Talán a legnagyobb veszteségünk, hogy megszűnt a kommunikáció és a gondolatok cseréjének lehetősége. A XIX. század kultúrájának sok hibája volt, de elősegítette a gondolatok szabad áramlását. A politikai országhatárok nem jelentet-

tek egyben kulturális korlátokat, és a hasonló szinten tanult emberek ugyanazokat a könyveket olvasták, ugyanazokat a problémákat vitatták meg egész Európában és Amerikában, Szentpétervártól és Párizstól New Yorkig és Buenos Airesig.

Ma mindez megváltozott. A XIX. század régi liberális kultúrája eltűnt, és a válaszfal kelet és nyugat között ma már nem csupán politikai; feltűnt egy ideológiai határ is két társadalmi forma között, mely hermetikusan elzárja őket egymástól.

Mindamellett az európai kultúra egysége sokkal régebb és mélyebb, mint a XIX. század liberális kultúrája volt. Lelki alapokon nyugszik, amelyet nem semmisíthetnek meg politikai és gazdasági forradalmak. A XIX. század liberális társadalmának felületes nemzetközi egysége mögött ott van a keresztény kultúra egysége, mely ezer évre egyesítette Európát, s amely kelet és nyugat népeinek a szellemi hagyományok közös örökségét, erkölcsi értéket és eszményeket adott.

A keresztény kultúra e közös hagyományát két különböző csatornán örökítették át, és két különböző kulturális szinten hat. Egyrészt mélyen gyökerezik az átlagember életében, különösen a parasztokéban, és kifejeződik a népszokások szinte minden formájában, a családok és a faluközösségek életében, a paraszttársadalom művészetében és költészetében. Másrészt a magasabb intellektuális kulturaközegegen keresztül is terjedt, és szoros kapcsolatban áll az egyetem intézményével, mely a keresztény kultúra egyik legjellemzőbb létesítménye volt, valamint az európai irodalom és gondolkodás legkiemelkedőbb eredményeivel.

Ez a kettősség megtalálható mind keleten, mind nyugaton. Láthatjuk ezt például Oroszországban, ahol emberemlékezet óta a keresztény hagyomány teremtette meg a tömegkultúra alapjait. Jól ábrázolja ezt Makszim Gorkij leírása arról a családról, amelyben a gyermekkorát töltötte, és ahol ugyanakkor a XIX. század hatalmas írói, Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj és a többiek vagy tudatosan voltak keresztények, vagy erősen foglalkoztatta őket kapcsolatuk a keresztény hagyománnyal.

Ugyanez áll nyugatra is. Itt is elevenen él a vallásos népi hagyomány, amely megmutatkozik Közép-Európa parasztkultúrájában (ezt láthatjuk Oberammergau passiójátékában), az angol és amerikai szekták vallásos életében, másrészt pedig jelen van a keresztény gondolkodás magasabb irodalmi tradíciója, ahogy azt olyan gondolkodók és írók képviselik, mint Newman, Kierkegaard, Gerard Hopkins, Charles Peguy és G. K. Chesterton. A két szint és azok keleti meg nyugati kifejezési módja közti hatalmas különbség ellenére mindegyik közös gyökérből ered. Ez a gyökér ma is él, a háborúk, a forradalmak és az államok által ellenőrzött hivatalos ideológiák okozta változások ellenére.

Igaz, hogy a kereszténység régi egysége már a múlté. A mi modern kultúránk, mind keleten, mind nyugaton majdnem teljesen szekularizált. Tudományos, műszaki, gazdasági civilizációvá lett – és nincs köztük többé egység. A nyugat szekularizált kultúrája kapitalista, liberális és demokratikus, a keleté pedig kommunista, úgy, hogy a nagyhatalmak közti politikai konfliktus, mely mindig is létezett, most megerősödött az ellentétes elméletek és társadalmi formák ideológiai konfliktusa miatt. Mindazonáltal egyik rendszer se keresztény, és vagy közönyösen félig keresztények, vagy határozottan antikeresztények. Mindez azonban

viszonylag újkeletű képződmény, amely eltakarja és eltitkolja a régebbi és mélyebb réteget a mi közös, keresztény kultúránknak.

A kereszténységet lehet tagadni, üldözni, elfelejteni vagy semmibe venni, ennek ellenére mélyen él társadalmi és egyéni tudatunkban. Ez tesz bennünket azzá, amik vagyunk, ez egyesít bennünket, bármit is mondanak a politikusok, újságírók és kormánypropagandisták. Ha ez így van, márpedig én nagyon mélyen hiszem, akkor nincs fontosabb Európa számára, mint hogy ébren tartsa a keresztény kultúra közös szellemi hagyományát, és hogy ezt jobban tudatosítsa az emberekben. A politikai tevékenység terén Európa mindig is megosztott volt, és még a kommunizmus megjelenése előtt, a XIX. századi nacionalizmus előretérése még csak növelte a különbségeket. De a múltban a keresztény hit és lelki értékek közös hagyománya egyesítette az európai embereket, még akkor is, amikor a nemzetközi közélet olyan kezdetleges volt, hogy szinte folytonosan háborúztak, és gyakorlatilag nem volt hatékony rendszere a nemzetközi jognak.

1918 óta, s bizonyos fokig az 1899-es Hágai Nemzetközi Bíróság létrejötte óta, Európa és Amerika azon fáradozik, hogy a nemzetközi jog politikai valóság legyen. Sajnos ugyanakkor egyre inkább elvesztik kapcsolatukat a szellemi közösséggel, melyet valamikor magukénak mondhattak, és következésképpen egyetlen kidolgozott nemzetközi szervezet mechanizmusa se tudott nemzetközi egységet teremteni, és az ENSZ közgyűlését is gyakran használták a rivális ideológiák és hatalmi rendszerek közti konfliktusok nyilvános küzdőtéréül.

Mindezek ellenére a régi keresztény hagyomány még mindig él. Még mindig vannak keresztények Kelet- és Nyugat-Európában, és még mindig léteznek hitbeli és lelki eszmények a kormányok különbségei és az uralkodó pártok különböző ideológiái ellenére. Lehet, hogy ezt a szellemi közösséget nem lehet szociális területen megvalósítani, és nem lehet a közös politikai cselekvés alapjává tenni. Ez azonban mély és benső érték, és ha fenn tudjuk tartani az egyének tudatában, akkor hosszú távon talán erősebbnek bizonyul, mint azok az erők, melyek nemzeteket és embereket állítanak szembe egymással.

Nem hiszem, hogy a történészek és a szociológusok eléggé érzékelték volna ennek a közös hagyománynak az erejét, mely olyan mélyen gyökerezik minden európai nép történelmében, és amely több mint ezer évre meghatározta a nyugati ember gondolkodását és magatartását. Nem tagadom az európai civilizáció egységének világi szempontjait sem, hiszen a múltban, szinte egészen napjainkig a magasabb kultúrát soha nem korlátozták politikai határok. De a tudomány és az irodalom európai közössége természeténél fogva leszűkült egy művelt kisebbségre; a keresztény közösség viszont egyetemes volt, és elterjedt Európa legtávolabbi területeire is, minden osztályban és nemzetiségi csoportban. És a kereszténység, ahova csak eljutott, a parasztok kunyhóitól a tudomány központjáig az egyetemes szellemi közösség eszméjét hozta magával, amely felülmúlja a gazdasági osztály és politikai nemzetiség határait. Semmi, ami politikai szinten történik, nem változtathatja meg ezt az egységet. Kelet és nyugat keresztényei még mindig egyek a közös hitben, a közös reményben és a szeretet közös kötelékében. Bármilyen is történjék a világgal, ez az egység folytatódik, amíg csak létezik kereszténység, és amíg az létezik, addig még van reménye a mi meggyötört és megosztott társadalmunknak is.

Tüskés Tünde fordítása

BALASSA PÉTER

MEGHÍVÁS KÖZBEN

Részletek egy naplóból

(I. Szegénység és tudomány) Ha valami nem szó szerint értendő, még nem biztos, hogy hazugság. Maritain mondja: „Ha valami definiálhatatlan, még nem föltétlenül zavaros.” Lásd a szegénységet, melyre a szegénynek nincsen szava; az iga és az ige ugyanannak a néma és a beszélő oldala. A szegénység itt és most, ahogyan értem: a lélek, a test, a szellem elnémulása a szenvedésben, a létezésnek ebben a mély völgyében. A völgy mintha a föld (sík mező, hegy) negatívja volna, csonkagság és hiány; ez a negatív mondja ki valójában a földről, hogy micsoda. Tehát a szegénység – ebben az értelemben – az ember legbensőbb összefoglalása.

A szegénység látszólagos ellenlábasa a *boldogság* – ama pillanat, ami van is meg nincs is – *szintén hely*. Helyhez kötöttség, belegyökerezettség, hűség. Haza, a hazatérés után. Mert az utazás, a vándorlás, az elhagyás, a kiszállás, a kitérés és a lázadás, egyszóval *ama tékozlás – a boldogság romantikája* – a távlat csalása. A látszat, melyhez oda vagyunk láncolva ugyan, ahol azonban nincs valódi hely és haza. A tékozlás is lehet nagy öröm. Túl nagy nekünk; nem boldogság. Mindabban, amit a hagyomány szerint a tékozlás jelöl, örömteli beszédesség van. A boldogság azonban éppúgy, mint a szegénység: hallgat. Nem örömteli. Pillanata az elnémulásé.

(Az arányok pusztulásához 1.) Túljutni a szenvedésen – példátlanul lehangoló program. Kilépés a szenvedésből: amikor minden tudományos és szakmai kérdéssé válik, a működés kérdésévé, amikor nem kérdezzünk többé alapjainkra, nos akkor nem kérdezzünk többé semmit. Tényeket regisztrálunk, szellemünket *tényfarkasoknak* dobjuk. Leírjuk például az etika tényeit (?), holott megszűnik az etika. Éppen ezért a szegénység mint esszencia, túl van a tényeken, saját tényein is. Olyan közel hajol létezésünk alapjaihoz, hogy komikussá teszi a kilépés programját a szenvedésből.

A szenvedésből kilépés programjának mondata: *legyőzni a természetet; a szenvedés elfogadásának és enyhítésének a mondata: együttélni természetünkkel*. Mintha egy egész kultúra sorsa múltott volna e két ige különbségében. A mai, hódító tudományosságban van valami szeretetlen, még ha botrányos is erről beszélni, még ha a szeretet kívánalma – mai értelemben – tudománytalan is. Ez a „valami” az Ernst Bloch emlegette „technikai hideg”, amely a földi boldogság beteljesítésének képességére hivatkozik. A földi boldogság azonban csak örömteli beszédesség, a valódi: *hallgat, tehát szegény*.

A menthetetlen szegények fölénye minduntalan megszegyeníti az „én” mentésükre irányuló tehetetlenségemet és törpe merevségemet; a mai részvét hasonlít a tudomány hidegéhez. Az ember *kispolgárisága* és óvatossága ez, a létezés menthetetlen, forró és néma belsejével szemben.

(Az arányok pusztulásához 2.) (Egy pszichiáter panaszolja, hogy az elmebetegek az egyre fokozódó gyógyszeres kezelés következtében is sivárosodnak, nincsenek „színes” (ebben az értelemben: életerős) betegek többé. A gyógyszerelés itt a társadalom és a tudomány kispolgárisága (lásd előbb), törpe védekezése, technicizált részvét, rész-vétel nélkül és helyett. A boldogítás hidege. A túlzott gyógyszeres kezelés megelőzi a körleírást, ezért egyre kevésbé lehet leírni a különböző eseteket. Megint a „helyett”. Nem a betegről van szó, hanem gyógyszeres megrendszabályozásról. Ahogyan a szellemi válság jele, hogy a tudomány sokszor és egyre gyakrabban lemond a tárgy tulajdonképpeni lényegének, igazságának kimondásáról és megértéséről, úgy itt is kérdésessé, sőt elfeledetté változik a beteg legbelseje. Annak ugyanis igazsága, noha egészen sajátos igazsága van. A pszichotikusok igazságának az elfogadása egyáltalán nem lemondás az egészségről, és nem is a betegség normává tétele, csupán elfogadás: rész-vétel. A pszichiátriának ilyen értelemben talán nem is volna más dolga, mint a részvétel (részesezés) egy másik nyelvben (nyelvből). Ez pillanatnyilag nem történhet meg, hiszen olyan kimondott-kimondatlan tudományos közfelfogás az uralkodó, amely szerint kétséges egyáltalán az említett lényeg és igazság léte, illetve megérthetősége. A betegek esetében ez az igazság – ők maguk, ahogy vannak: együtt-élni az ő természetükkel. Hogy mindez kétségessé, illetve (meg-)érthetlenné lett, az a válság, az az arányok pusztulása.

A „megváltás”-terápia helyett a Mitleid-(veleszenvedés)-terápia tűnik kevésbé hazugnak. A „megváltás”-terápiának mindenáron el kell fogadtatnia magát a beteggel, maga alá kell rendelnie, tehát meg kell törnie benne² azt, ami ő, és csak ő (ha beteg formában is). Itt tehát a „technikai hideg” a boldogság(gyógyítás) tekintélyelvű, autoriter csalásává lesz, függetlenül az egyéni jó szándékoktól; csak egy szerkezet leírásáról van szó. A megértése a Másik – idegen – nyelvének egyáltalán nem lemondás arról, hogy enyhítsük azt a fokozhatatlan fájdalmat, hogy valami nem tud élni. Az örültnek „mindössze” ez az egyetlen baja: egyáltalán nem tud élni, elviselhetetlenebbnek érzi a létet, mint mi. A Mitleid-terápiáról való lemondás az ember szuverenitásáról, a személyiség méltóságáról, szabadságáról és hasonlíthatatlanságáról való lemondás. Egyik idegen nyelv (módszer) egyoldalú ráerőltetése egy másik (talán kaotikusnak, grammatika nélkülinek tűnő) nyelvre. A módszer megöli – itt – a tapasztalást, holott ez utóbbinak is megvan, meglehet a módszere. Mert a tudományban elengedhetetlen és természetes alapfeltétel ugyan a módszer, csakhogy az emberi személyiség forró, néma belseje, lényegi szegénysége nagyon korlátozott értelemben lehet tudományos tárgy. A szegénység és a szenvedés közösségének tényében egyenlők vagyunk, de módjában, formáiban (sorsunkban) abszolút különbözőek. Különbözőségünk a legmélyebb egyenlőségen belül van, és ennek elfogadása, vagyis a különbözőség (a soknyelvűség) elidegeníthetetlen joga csakis az előbbi: a teljes egyenlőség előzetes elismerése által érvényesíthető. Az emberi lélek (akár beteg, akár kevésbé az) megtapasztalása nyelvi kérdés, hallgatás és beszéd határpontján. Tehát az ember megtapasztalása a szegénység megtapasztalása.

Az agyongyógyítás (-gyógyszerelés) megöli a terápiás fantáziát (és a betegét), s így végső soron a tudományt magát is, mely egykor elképzelhetetlen lett volna „ingyen”-fantázia nélkül. A fantázia obskurus, fölöttébb gyanus szóvá változott,

és ez a tény a tudományos gőgöt misztifikálja: a demisztifikáló tudomány öncsalása, az önmagába harapó kígyó – ez az arányok pusztulása.

(II. Szegénység és arány) A mérséklet nem mindig mérsékelt; a szegénység létezési formája – mérsékelt intenzitás, téli álom, csökkent életműködések, depresszió (nem feltétlenül klinikai értelemben): *befelé araszolás*, az alig látható lények különös földhöz tapadása. Felölünk, innen nézve azonban ez a létezési mérséklet, például a szentek életútjában, kijelentéseiben alig elviselhető lázadásként, aránytalanságként, a mérsékelttség teljes hiányaként jelentkezik. Nem úgy jelennek meg ők, mint várnánk: egy mélyebb isteni proporció hírnökeiként, valamely égi harmónia bajnokaiként, hanem az innen fölfoghatatlan isteni tékozlás és kiegyensúlyozatlanság szerelmes megszállottjaiként. Arányosságai viszonyaik az emberi és az isteni dimenzió (nyelv) között – érthetetlenek, és mérhetetlenek, holott léteznek, különben még azt sem tudhatnánk-érezhetnénk róluk, hogy szentek.

Mindig az arányokról van szó, semmi egyébéről. Érezni, hogy egy-egy súlyos vagy-vagy elkerülése, illetve elkerülhetetlensége arányokon múlik. Ördögi volna a vagy-vagy, isteni az és? Mintha mindig a szétválasztással, ezzel az elengedhetetlen létfeltétellel kezdődne egyúttal az arányok felborulása, az összekapcsolással pedig az egyensúly helyreállításának kísérlete. Az összekapcsolás egyáltalán nem tagadja mindazt, ami szétválasztandó, de a szétválasztás mintha tagadná mindazt, ami még egyáltalán összekapcsolható.

Kultúránk válságában, ma, régóta, a szublimáció és a regresszió egyensúlyának, arányainak a megbomlása kicsiben – a lélekben – ugyanaz, mint az emberi és a természeti egyensúlyának a megbomlása nagyban: legyőzni, illetve alámerülni, az együttélés helyett.

A legyőzés, illetve az alámerülés a Rész-Egész viszonylatok felbomlása: vagy a Rész teljes alávetése (legyőzése), vagy az Egész teljes tagadása (alámerülés: regresszió) révén. Mindent tudunk ma már a részről, a részletekről, csak a részvételtől, tehát a részvétről nem tudunk semmit. Holott a rész-vét mint rész-vétel szintén megismerés, veleszületés, ahogyan a francia „megismerni” igében van: *con-naître*. A rész-vét mint megismerési forma pusztulása, *tehát* az arányok pusztulása nyomán az Egész és a Rész nem viszonylik egymáshoz többé, a Rész tudása az Egész hiányában pompázik. Nincs egész, hacsak nem az Egésznek az a teljes elutasítása, az alámerülésben, az emberi lét teljes jelentés-vesztésében, amikor – ma – a társadalom(társulás) üres tűzfalként jelenik meg a benne élőknek. Negatív egész ez, csak jelentése nincs már a szónak.

Ha viszont minden az Egésszel függ össze, akkor nem jöhet létre elválasztás és megkülönböztetés, csak zsarnoki káosz, ismét negatív egész. Ha minden csak függvény, akkor semmi sem önmaga. Önmagunk – ez minden társulás alapfeltétele. Ha viszont semmi sem igaz „önmagában”, akkor mi van még? A külvilág mint üres tűzfal és a belső világ: a személyiség rémítő minimuma, kataton állapot.

Talán minden a megkülönböztetésen múlik. Mert ha valamit elválasztottunk valamitől, még nem azt jelenti, hogy nincs köze többé ahhoz, amitől elválasztottuk. Nem az összefüggést, hanem a szimbiózist kell föloldani: leválni, de nem elszakadni. A viszony, a dialógus az igaz, az egység és a szakadás a hazug.

Ahol minden rész az egésznek van alárendelve, és így alig van önállósága, ott nemcsak a résznek, ott az egésznek sem lehet soha igazsága – szabadsága. Pontosabban mindig az egyik rész válik egészé, kinevezi magát annak, hogy rész és rész között megszakadjon a nyájas összefüggés. Vagy ellenkezőleg: minden mindennel összefügg – ez is egyik „formája” a káosznak – és így a rész-egész viszony fölcserélődik, a rész ismét csak nem lehet önmaga, hiszen most már „egész”. Viszonyítás nélkül minden lehetséges.

A vagy-vagy a szigorúan szükséges megkülönböztetés szakadássá változtatása: válságunkat kifejező kötőszó ez, válságunké, mely a földolgozás helyett a félreértést – önmaga arányosságai viszonyainak félreértését – kényszerül választani, a döntés démoniáját a proporció divinációja helyett. S hogy minderre kényszerül, az maga a válság: az arányok pusztulása.

Olykor úgy tűnik, az élet divinális, rejtőzködő titkai mértékek, súlyok, feszültségek és oldódások, tiszta formák matematikai, illetve geometriai sorozatából állnak. Mindent eldöntő szimmetriák és proporciók, részarányok és rész-egész viszonylatok ritmizálják életünket. Szerkezetek mint kinyilatkoztatások, a beszéden innen és túl. Sokszor alapvető jelentőségű mondataink sem mondanivalójuk, vagy nem feltétlenül igazságtartalmuk miatt azok, amik, hanem szerkezetük, felrakásuk isteni arányossága és ritmusa révén.

(Az arányok pusztulása 3.) A szegénység állapotában rejlő összehúzódó, szorongó, depresszív és hallgatag elem ma fontosabbnak látszik, mint a gazdagság táguló, kifelé forduló, hars nyáriassága. Ennek az összehúzódásnak, összetöprődésnek szép és bölcs példája Gregorius (a későbbi Gergely pápa) kivetettsége a sziklára tizenhét évre Thomas Mann *A kiválasztott* című regényében. A szegénység mint érték, pontosabban mint egy arányos értékvilág feltétele, melyben a gazdagság is csak egy hely, a szegénység is csak egy hely, nos emez arányosság tudása elveszett. A szegénység értékékként való elfogadása egyúttal enyhítésének kötelezettségét is magában foglalta; ennek a tudása elhomályosult. A szegénység elfogadásában, túl a társadalmi és gazdasági tehetetlenségen volt valami nemgyakorlati elem, mely az értékvilág felé mutatott. Egész kultúránk ilyen nemgyakorlati értékekkel való szembesülésből és szembenállásból épült fel. Ha ez a drámai szembesülés a gyakorlati világ és az értékvilág között értelmét veszti, akkor – *mutatis mutandis* – az elszürkülő, „legyógyszerezett” beteg normális megfelelőivé lehetünk. A nivelláció, a kataton feszültség-mentesítés az ellentétezés–kiegyenlítődé dinamikájának elvesztéséből származik. Kényszer szülte ezt az állapotot: európai kultúránk drámai játszmái a 20. századra a végletekig fajultak, nyomukban jár a jogos rettegés minden „drámától” és a monotonía félreértése. A tudományban e mostani kultúra-állapot leképezése történik: kizárólag a pragmatikus, gyakorlati, napi tudásnak van becse. Eredetileg joggal, később az arányvesztés törvénye következtében öngyilkos módon értelmetlenné nyilvánítottunk mindent, ami közvetlenül nem fordítható le az alkalmazásra, a működésre, a működtetésre. Holott alapvető kultúra-teremtő és fenntartó értékek fennállását nem az biztosítja, hogy igazolja-e őket a valóság, vagy sem, hanem az, hogy közösen elfogadott axiómaként, viszonyítási pontokként kezeljük őket.

A depresszió, melyben legalább egyszer mindenki részesül, a szegénység sűrített állapota; nem azonos a kataton merevséggel és leépüléssel. Mintha a katató-

niá végállapot lenne, a depresszió viszont a végső állapotok és dolgok megpillantása, érzékelése, felfedezése: téli álmom, mely erőgyűjtés is lehet. Az ebben az értelemben felfogott depresszióban ugyanazok a dolgok, amelyek az ember életének alapjául szolgálhatnak, értelmüket veszítik; rejtélyes deszemantizálódás következik be. Mozdulatlanág árulkodik róla, de nem élettelenység. A mozdulatlanág ugyanannak a tevékeny létnek a negatívja. Kiüresedés ez, ugyanattól, ugyanabban. Így a depresszió a krisztusi khenózis emberi földi megfelelője, az emberi lény kettős: a világi és azon túli kötésének végső csöndje, tehetetlen pihenőnapja, amelyben a Semmi felé nyitottság az egyetlen, mident átfogó érzékelés, de ez a nyitottság és deszemantizálódás bármikor, észrevétlenül, radikálisan jelentéssé fordulhat át, megelevenedik: Isten-szerelem lesz. A depresszióban a Semmi éppen úgy szólít meg, mint a depresszióból való kilépés ellenőrizhetetlen pillanatában egyetlen, szó, mozdulat, látvány (ugyanazok tehát, mint amelyekkel egy pillanattal előbb értelem nélkül találkoztunk), most már Isten szemantikájának rendjében. Az ugyanarra vonatkozó értelemvesztés és értelem-telítődés aránya rejtély, csupán megélhető.

A hit tapasztalás és a várakozás bizonyossága. A bizonyíthatatlan illető elhatározás, döntés *mérhetetlen* szabadsággal jár. Mivel a földi módon nem bizonyíthatót illeti, ezért *nem függés*, a szó mai értelmében. Ha a hit tapasztalás, akkor fokozottan kegyelem, hiszen a tapasztalás tárgya akarattal fel nem kutatható, rejtve van, legföljebb „egyszerre csak ott van”. Ha a hit kegyelem, akkor a legmélyebb részvétellel, egyetemesség- és egyenlőség-tudattal kell párosulnia. Hiszen nem mindenkinek adatik meg, mégis: egyek vagyunk; ha ezt nem tudjuk, kiváltságosnak hisszük magunkat – ahelyett hogy hinnénk –, és így visszatérünk önmagunkhoz. A hit azonban részvét, *tehát* kilépés az enyhület-adás irányába, amelynek semmi köze a kegyes jótékonykodáshoz, hanem csakis egy-egy, rettenetes, radikálisan azonosuló tett lehet a Másikkal, a szenvedők egyetemével (Kierkegaard óta tudnunk kell, hogy a hit: akció, tettleges). A hit kiválasztottsága tehát: alázat, ami önmagunktól való szabadulásra kötelez. Mert nem a személy elismerése ez, hanem egy tölcser kiválasztása, melyen át jön a Hang, egy lencse, melyen át árad a világosság, ez a látványon túli látvány. Senkinek semmi saját érdeme benne. Lehet-e kiváltság nélküli kiválasztódás a hitre? A válasz: önmagunk és az egyetemességhez tartozás békéje lehetne. A kiváltság és a kiválasztódás tehát nem ugyanaz. Ezért érzi az ember, bár megfogalmazása történelmi nehézségekbe ütközik, hogy kereszténység – szociális igazság (lelkiismeret) – szegénység (sőt, baloldaliság): mélyen eredendően összetartoznak, csak alig lehet már meghatározni mindazt, ami bennük közös. – A kiváltságra semmiféle megalapozható indok nincs. A kiválasztódás viszont, ha alázat, akkor paradox módon annak a fölismerése, hogy *egyek leszünk*, vagyis egyenlőek. Ezen a ponton sejthető meg (de csupán sejthető) például az ellenszerezetet parancsának az értelme. Kiválasztódás és egyenlőség, szegénység és végső értékek – olyan isteni arányosságok, mértékek, melyek a szokásos arányokra még csak nem is emlékeztetnek; áttekinthetetlenül rendezett szövés minták egy végtelen szőnyegen, innen nézve.

Az európai kultúra mindig a végletek felé törekszik, a mérték és az arány felállításától a felborításáig, és vissza. Mintha egyszerre lenne zárt rendszer és

nyílt rendszer. A zárt rendszer, tökéletesedése révén a széteséshez jut el, a nyílt rendszer, éppen eredeti válságossága révén új stabilizálódásra kaphat esélyt. Mindkettőt látni, magunkban és kívül. De vajon nem éppen azért törekszik a végletek felé az európai ember, mert a hagyományban *középlény*ként van meghatározva, s ez a helyzet mérhetetlenül ingatag, s a kiegyensúlyozatlanságnak kell engednie? Pascal így beszél erről, a *Gondolatok* 72. artikulusában: „Az ember aránytalansága . . . Mert végre is mi az ember a természetben? Semmi a végtelenséghez, minden a semmihez viszonyítva, közép a semmi és a minden között. Végtelen messze van tőle; hogy felfogja a szélsőségeket, a dolgok végcélja és lételve leküzdhetetlenül rejtve van számára egy áthatolhatatlan titokban, mert egyaránt képtelen meglátni a semmit, amelyből vétetett, és a végtelent, amelyben elmerül. Mi egyebet tehet tehát azon kívül, hogy megsejt valami látszatot a dolgok közepéből, örökös reménytelenségben afelől, hogy megismerje lételvüket és céljukat? Minden a semmiből indult, s a végtelenségig vitetett. Ki tudja követni ezeket a csodálatos lépéseket?”

Tarkovszkij misztikája az a hit, hogy bevonja filmjének nézőjét egy vizuális közösségbe. Együtt nézzük Azt, anélkül, hogy Az megjelenne (vesd össze *Stalker*, *Solaris*), csupán nézésünkben, e többes számú tényben, a tágra nyílt tekintetek várakozásában ad hírt magáról Az, hogy itt van a közelben, ami posztuláló pillantásunkban. S misztikájának ez a visszakanyarodása tekintetünk mélyére: bravúr. Ráadásul a nézésben születő emberi közösség egyetlen vonással bír csupán, a nézés hittel teli erőfeszítésében. Egyek vagyunk a látványban, mely azonban nem jelenik meg a filmvászonon, csakis a látása. Filmjei tehát vizuális szeretetlakomák, szinte parancsba foglalva a lemondást a gazdagságról, legyen az foszladozó (*Stalker*), legyen az csillogó műanyag (*Solaris*). A természet látványa mint puszta, szegény kenyér a nézőnek s a benne állónak – ez a szeretetlakoma.

(Az arányok pusztulásához 4.) Most egyek lettünk a legközvetlenebb halálfélelemben és életveszélyben. Mára létrejött az emberiség példátlan, áhított egyetemessége, csak abszolút negatív formában. A halálfélelmet, a bomba óta, szociális és kulturális különbségeken túl *mindenki* tudja, éli. Vég-re leomlottak a falak köztünk, *ebben*. Életünk fizikai értelemben sem a miénk, senkié; a kiszolgáltatottság névtelensége tökéletes, fokozhatatlan. Az agónia és a meztelenség állapota hasonlítható ehhez, amikor már semmi sem a miénk. Negatív krisztusi állapot, történelmi khenózisz, abszolút kiüresedés, elhagyottság önmagunk által. Éppen ezért *lehetne* – vakmerő fejenállással – még közösség is belőle. Ám közösséget csak valamilyen hit tarthat össze. Minden kommunikáció alapja valamilyen mértékű kommunió. A meghalás egyetemességének közös tudása semmilyen közösséget nem tarthat össze. A ma egyetemessége tehát szélsőségesen közösségképtelen, éppen genezise: a közös halál-tudat miatt. Új, rossz fajta szegénység, az elválasztottság egyeteme ez. Mégis egyek lennénk, mert „egy emberként” halunk meg? Átfordulhat mindez? Hogy van ez? Hiszen *mi* rejtőztünk el a történelemben, s végül a történelem felfüggesztésében, nem pedig ama fölöttébb elgondolhatatlan, akit rejtőzéssel és hallgatással vádolunk. Mozdulatlan jelenléte a szegénységben nyilvánul, a negatív egyetemességben valóban nem.

Pascal nádszálnak nevezi az embert, Nietzsche meg kötélnek, aki „állat és emberfölötti ember közt feszül – kötél a szakadék fölött.” A kötél a sok, a nádszál a kevés.

KRISZTUS A KERESZTEN

FERENCZY BÉNI

FESZÜLET

Ferenczy Béni (1890–1967) a huszadik századi magyar szobrászat egyik legnagyobb alakja idén lett volna 95 éves. Édesapja Ferenczy Károly a nagybányai festőiskolának volt egyik legjelentősebb mestere. Ikertestvére, Noémi pedig az újabb magyar textilművészetnek lett a megalapozója. Festő volt bátyjuk, Valér is, de igazi művészi tehetséggel volt megáldva édesanyjuk, Fiala Olga is. Béni így már otthon, a családi körben is a legmagasabb rangú művészettel találkozott. Az első világháborút megelőző években Párizsban a korai avantgarde törekvésekkel ismerkedett meg, amelyek igen nagy hatással voltak rá. Érett művészként azonban mégis más utat választott, s a formaújítók helyett inkább Maillol és Despieau példáját követte – kicsit hasonló módon, mint Medgyessy Ferenc vagy Pátzay Pál.

1919 után emigrációba kényszerült és osztrák állampolgárként éveket töltött Pozsonyban, Bécsben, majd Moszkvában. A hazai művészethez fűződő kapcsolata azonban sohasem szakadt meg. 1938-ban aztán visszatelepedett Budapestre. 1945, a felszabadulás után rövid néhány évig tanára lett a Képzőművészeti Főiskolának, ahol többek között olyan tanítványai voltak, mint Martsa István és Vigh Tamás. 1949-ben eltávolították a főiskoláról, és sok más kitűnő társához hasonlóan évekre kiszorult a művészeti élet egyéb fórumairól is. Ezután sokáig többnyire illusztrációkból és érmeik készítéséből élt. 1956 novemberében szélütés érte, s ennek következtében megbénult a jobboldala és elvesztette beszéd-készségét is. A művészi tevékenységgel azonban ezután sem hagyott fel. Bal kézzel kezdett újra rajzolni és mintázni. Ekkor keletkezett művei valósággal jelképei lettek nemcsak a saját, hanem a magyar művészet egésze újjászületésének a hatvanas évtized elején.

Ferenczy Béni oeuvre-jében meglehetősen ritkák a szakrális jellegű kompozíciók, bár nem idegenkedett az ilyen feladatoktól. Főművei között tartjuk például számon a budapesti belvárosi plébánia templom keresztelő kútjához készített, *Krisztus megkeresztelése* című bronz plasztikát 1955-ből. A megfeszített Krisztus ábrázolása pedig – úgy tűnik – különösen is érdekelte. Legalábbis erre mutat, hogy 1947-ben római tartózkodása alatt a témáról egy kis ólomdomborművet készített, s két évvel később Kálvária címmel újra egy dombormű került ki műterméből. 1956-ban – mint erről egy írásban Hubay Miklós tudósít bennünket –, közvetlenül a bénulását okozó betegség előtt éppen egy Krisztus-korpuszt faragott fába. Ez a munka, sajnos csak torzó maradt.

A cikkben szereplő *Feszületet* Ferenczy Béni 1951-ben faragta (saját magának), körtefából. A háromarasznyi munka azután haláláig a művész közvetlen közelében maradt, abban a szobában, ahol élt.

A csonkagula formájú alapjai lehetővé teszi, hogy a hangsúlyosan háromdimenziós kompozíció bárhol, szabadon megállhasson. A kereszt és a korpusz határozottan elválnak egymástól. Az első sötétebb fából készült, és a faragása is más: mintha csak szekercével nagyolták volna ki egy hajló fatörzsből. A korpusz a kereszt törzsének íves görbülete előtt feszül, azaz nem tapad rá a fára, és formái minden oldalról érvényesülnek. Ennek ellenére, a mű mégis csak egyetlen nézetre készült, mintegy vállalva az ábrázolásnak évszázadok alatt kialakult embléma jellegét, amely mind formailag, mind tartalmilag meghatározza azt.

Krisztus teste minden részletében finom érzékenységgel van végigfaragva. A kicsiny méretek elenére eleven élet hatja át az egészet. Az anatómiai pontosság azonban egyáltalán nem jelent naturalizmust; Ez nem a valóságos látvány miniatürizált megisméltése, hanem valóban jelkép, s mint ilyen, inkább igyekszik hasonlítani művészi elődjeire, a reneszánsz és a barokk törekeny csontfaragásaira. Persze, ez sem ilyen egyértelmű. A részletek és az egész realizmusa ellenére, s annak ellenére is, hogy a karok feszülésével, a horpadt hassal, a magasra felhúzó vállakkal, az elernyedő lábakkal a megfeszítés materiális, testi valóságát is felidézi. Ferenczy ábrázolásában még jelzésszerűen sem marad helye a szenvedés bemutatásának. Nincsenek sebek, és a korpusz is mintha csak lebegne a kereszt előtt. A látvány áttetsző és könnyű, amilyenek csak a jelenések lehetnek. A szépvonású, férfias Krisztus-arc átszellemült komolysággal emelkedik a vállak között. Sem a tartás, sem a tekintet nem jelez fájdalmat; inkább valami határtalan és céltudatos magabiztosságról árulkodik. A karokat sem az emberi megátal kodott gonoszság kényszeríti a kereszt szárára, hanem az Atyának szóló megadás készletti széttárára. – Vagy, ami végül is ugyanaz, Ferenczy Béni itt a megváltás szeretettel teljes pillanatát fogalmazza meg ezzel a gesztussal. A széttárt karok a szeretetet jelzik, amely egyszerre szól az Atyához és egyszerre a hívőhöz. Egyszerre imádás és ölelés is. Misztikum és emberség.

Kovács Péter

Következő számunkból

Élet és halál határmezsgyéjén (összeállítás)

Fél Edit: Margit és a halál

Jékely Zoltán elbeszélése

Paranés János és Gyurkovics Tibor versei

Szentek, boldogok, példaképek (összeállítás)

Végel László esszéje

AZ EGYHÁZ A MAI VILÁGBAN

„Egyház, ki vagy te? Mit mondasz magadról?“, kérdezte Suenens bíboros a zsinat elején. E kérdéshez szorosan kapcsolódott a másik: „Mi a feladatod a világban?“. A zsinati dokumentumok közül terjedelmében is kiemelkedik az a kettő, amely ezekre a kérdésekre válaszol. Az egyház önértelmezését a *Lumen Gentium* című konstitúció tartalmazza, az egyház szerepét a világban pedig a *Gaudium et spes* elemzi. B. Lambert, kanadai domonkos a Notre Dame egyetemen (USA) tartott előadásában azt vizsgálta, hogy a *Gaudium et spes* irányelvei hogyan valósultak meg az azóta eltelt húsz esztendőben (*Nouvelle Revue Théologique* 1985. 3. sz.).

Lambert szerint az egyház másként szemlélte a világot az első három században, másként a konstantini fordulat után, majd végig a középkor folyamán, egészen napjainkig. A zsinat szemlélete azonban mindkettőtől eltér. Az első századokban az egyházat a kiválasztottak menedékének tartották: a világ bűnös, hamarosan véget is ér. Az egyház tagjai menekülnek meg a végső pusztulástól.

Konstantin császár türelmi rendelete, majd I. Szilveszter pápa intézkedései nyomán az egyház és a világ közt új kapcsolat alakult ki. Ráeszméltek arra, hogy a világvég nem jön el olyan gyorsan, mint az első keresztények hitték. Meg kell tanulnunk tehát élni a világban Krisztus törvényei szerint. Az egyház kezdetben a lelki hatalom birtokosának tartotta magát, ehhez azonban a századok során egyre növekvő politikai és gazdasági hatalom is párosult.

A zsinat új fordulatot hozott. VI. Pál pápa lemondott a tiara használatáról. Tette szimbolikus jelentőségű volt: a pápa nem fejedelem, hanem püspök – Isten népének pásztora. A zsinat egyháza nem kíván többé se politikai, se gazdasági hatalomként fellépni ezen a világon. Nem köt szövetséget egyetlen Konstantinnal sem. Egyszerűen az emberhez, korunk emberéhez fordul, s rögtön fel is teszi a kérdést: Ki az ember? Erre csak akkor adhatunk reális választ, ha tisztában vagyunk nagyságával, csodálatos értékeivel, de esetleges gonoszságával is: el tudja pusztítani önmagát, leigázhhatja vagy eltiporhatja embertársait.

Korunkban hatalmas kísérlet folyik egy új típusú ember megteremtésére. Nemcsak azért, mert ma világosabban látjuk a fejlődés végtelen távlatait, mint valaha, de azért is, mert az ember soha nem hozta még önmagát – az összemérség léptékében – olyan veszélyes helyzetbe, mint napjainkban. Hogyan lehet elhárítani a veszélyeket? Milyen eszközök alkalmasak arra, hogy az ember – kivétel nélkül minden ember – tökéletes emberségét kifejleszthesse, s így boldoggá tehessék? A dokumentum a kultúrát tartja a legfontosabbnak. „A kultúra az ember humanizációja” –. Az ember kultúrlény: a nagy természetet és önmaga természetét kell átalakítania, megnemesítenie, folytonosan fejlesztenie ahhoz, hogy ember maradjon, emberré váljon. A gazdasági élet, a hatalom, a tudás mind csak eszköz lehet ennek szolgálatában.

A zsinat – az egyház történelme során talán először – ünnepélyesen kijelenti, hogy a profán világ és az emberi kultúra, tehát az „evilág”, önálló érték, amely

sajátos autonómiával rendelkezik. A társadalomban, nemzet-államban élő embernek joga, kötelessége, de felelőssége is, hogy megteremtse a maga kultúráját. Az egyház segítőtársul jelentkezik a kultúra, az új típusú ember kialakításában.

Tudja azonban azt is, hogy az ember mennyire ambivalens lény: hatalmát jóra és rosszra is fordíthatja. Az egyház akkor segíti az embert, ha neveli, nemesíti lelkiismeretét, hogy az igazságosság, az emberség, a jó mellett döntsön. Küzd tehát az ember igazi felszabadításáért, mind egyéni, mind társadalmi téren. Síkra száll az emberi jogok védelmében, az igazságtalan struktúrák megváltoztatásáért, a szegénység vagy politikai elnyomás által sújtott nemzetekért és fajokért, de egyesekért és kisebb csoportokért is. Az emberi fejlődést és felszabadítását szolgálja azzal is, hogy megmutatja a tökéletes ember eszményét, Krisztust, s ezzel felvázolja az emberi fejlődés evilági és túlvilági távlatait. Tevékenységéből mindenki, a múlt századi ateista ideológiák képviselői is meggyőződhetnek arról, hogy Isten nem riválisa, hanem segítőtársa az embernek.

Az okmány nemcsak az emberi személy méltóságáról szól, hanem védelmébe veszi az egyes népeket és kultúrájukat is. Darabokra szakadt világunkban a népeknek és vezetőiknek mindent meg kell tenniük azért, hogy egyetlen személyt vagy népcsoportot se szorítsanak le az emberalatti vagy embertelen vegetálás szintjére. El kell ismerni az egyes népek önálló kultúráját, minden embernek meg kell adni a lehetőséget arra, hogy személyiségét a család és a nemzet életében kibontakoztathassa. Az összemberiség egységét azonban csak kölcsönös jóakarattal és önzetlenséggel, szelíden és igazságosan, az együttes felelősség elvállalásával valósíthatjuk meg.

Az egyház és a világ, az evangélium és az ember találkozóhelye tehát a kultúra. Ennek építésére jelentkezik az egyház is a maga eszközeivel, partnerként a kultúraépítő, a maga szekularizált világában önálló embernek. E közös emberi feladatban mindnyájunknak osztoznunk kell: „minden embernek – a hívőknek és a nem-hívőknek is – együtt kell működniük, hogy helyes módon épüljön a világ, mindnyájunk közös lakóhelye. Az együttműködés viszont nem valósulhat meg őszinte és okos párbeszéd nélkül. Ezért sajnálja az egyház, ha egyes államvezetők nem ismerve el az emberi személy alapvető jogait, igazságtalanul különbséget tesznek hívők és nem-hívők között. Az egyház valódi szabadságot sürget a hívők számára, hogy az Isten templomát is építhessék. Az ateistákat pedig udvariasan felkéri: tanulmányozzák elfogulatlanul Krisztus evangéliumát.” (GS 21.)

A világnak ez a megváltozott szemlélete új típusú evangelizációt sürget:

1. Igehirdetésünknek az értelemhez és a szívhez, tehát az egész emberhez kell szólnia.

2. Nemcsak tanokat, információkat, utasításokat kell kijelentenie, hanem őszinte párbeszédben kell törekednie a másik ember megismerésére, értékeinek és problémáinak feltárására.

3. A „hivek”, még inkább a hitetlenek nem csupán célpontjai, tárgyai igehirdetésünknek, hanem tevékeny részesei is annak, hogy az evangélium szava testet ölthessen bennünk, mai embereinkben is.

Mindez természetesen a prédikációnak, a hitoktatásnak egészen új formáit sürgeti. S ez nem csupán didaktikai-katechetikai módszereink reformját sürgeti, hanem új típusú kapcsolatok kialakítását papok és hívek, hívők és nem-hívők között.

4. Az egyház igyekszik beléhelyezkedni a mai ember világába, megérteni problémáit, anélkül, hogy feladná sajátos küldetését. Éppen az Evangélium örömhírének átadásával segíti az embert egy boldogabb, emberibb világ felépítésében,

de végső céljának felismerésében és elfogadásában is. Együttérzéssel, de ha kell, bátor kritikával kíséri az ember törekvéseit.

Lambert áttekintést ad arról is, hogy e célkitűzésekből mi valósult meg az elmúlt húsz év során.

1. E cél szolgálatában állottak a püspöki szinódusok. Témájuk: Az igazságosság a mai világban (1971), Az evangelizáció ma (1974), A katekézis (1977), A család (1980), A kiengesztelődés (1983).

2. Az okmányban kifejtett elvek megvalósítására több intézményt is hoztak létre: A Család Pápai Tanácsa, A Kultúra Pápai Tanácsa, a Justitia et Pax (Igazságosság és Béke) Pápai Bizottsága, végül a Cor Unum Tanácsa, a keresztények nemzetközi segélyszervezeteként.

3. A Gaudium et spes nyomán számos mozgalom is elindult szerte a világon a szegények, a felszabadítás, a béke, a szolidaritás és az igazságosság érdekében. Az egyház valóban vándornak érzi magát itt a földön, s összes embertársaival együtt részt vesz a jövő alakításában.

Fölvetődik persze a kérdés: Hogyan valósult meg mindez a mi helyi egyházunk keretein belül? Mit tettünk-teszünk mi idehaza, a saját házunk táján a családi élet ápolására, a kultúra terjesztésére, egy minden embert átfogó igazságosság és béke megteremtéséért? A zsinat konstitúcióját húsz év után újraolvasva döbbenhetünk rá saját feladatainkra és felelősségünkre.

L. L.

KIVÁNDORLÓ KERESZTÉNYSÉG – TÖRÖKORSZÁGBAN

A kereszténység második hazája az az 50 milliós terület, amit Törökországként ismerünk. Itt született Pál apostol, és „itt találkozott egy Timóteus nevű tanítvánnyal”. Az itteni, efezusi, kolosszei és galata közösségeknek és a kolosszei Filemonnak írt levelek sokat elmondanak az első század keresztényeinek életéről. Tudjuk, hogy ki közösségként házaknál jöttek össze (Kol 4, 15; Fil 2). A nemzeti és kulturális különbségek (Kol 3, 11), és – mint az Onezimusz történet tanúsítja – a rang- és osztálykülönbségek is viszonylagossá válhattak (Fil 17) . . . Frígiában Fülöp apostol hirdeti az evangéliumot. Szent András apostol a hagyomány szerint 38-ban Bizáncban térít és Sztahiszt a közösség püspökévé szenteli. Az első században talán nincs még egy terület, amelynek kereszténységéről, vitáiról és vértanúiról annyit tudnánk, mint ez a kis-ázsiai vidék. Nagy valószínűséggel itt, Efezusban élt élete végén és itt halt meg Szűz Mária. A „Mária háza”-ként tisztelt helyre évente százezrek zarándokolnak (többségükben mohamedánok!). Feltételezhetően itt született a negyedik evangélium és Szent János apostol három levele. Itt élt és írt Szmirnai Szent Polikárp és Hierapolisz püspöke, Papiasz. A római uralom szemszögéből pedig az ifjabb Plinius levelei mondanak el sok mindent a keresztényekről.

330-ban Nagy Konstantin a birodalom székhelyét Bizáncba helyezi, ami Kis-Ázsia újabb felvirágzásához vezet. Az egyház fejlődését olyan nevek fémjelzik, mint Nagy Szent Vazul (Baszileiosz), Nazianzoszi Szent Gergely, Nüsszai Szent

Gergely és Aranyszájú Szent János. Itt ül össze az első nyolc egyetemes zsinat. Eközben a Római Birodalom határán a 3-4. század fordulóján Világosító Szent Gergely az örményeket téríti keresztény hitre. Megalakul az első keresztény királyság. Lefordítják a Szentírást, és kialakul az örmény nemzeti liturgia.

Az arab betörések csak átmenetileg zavarják a Kelet-római Császárságot. A szeldzsuk törökök viszont a 11. század végén néhány évtized alatt lerohanják Örményországot, tönkreverik a birodalmi seregeket és megszállják egész Kis-Ázsiát. A keresztes háborúkat követően a török törzsek között az ozmánok veszik át a vezető szerepet. Elfoglalják és saját fővárosukká teszik Bizáncot (1453). Ezzel megnyílik az út Európa felé. Az Ozmán Birodalom évszázadokra egyeduralmú Dél-Kelet-Európában. Uralma alól Szerbia és a Román Fejedelemségek csak 1878-ban, Bulgária csak 1908-ban szabadulnak fel. Az I. világháború után megfordul a kocka. Megkezdődik „Európa beteg embere”, Törökország megalázása. Területeinek nagy részén független államok alakulnak. A nagyhatalmak az ország magját is protektorátussá próbálják tenni, ami felkeléshez, a világi hatalmat jelentő szultánság, és a vallási tekintélyt képviselő kalifátus megszüntetéséhez vezet. Kemal Atatürk új állama négy elvet képvisel: a nacionalizmust, a demokráciát, a progresszizmust és a laicizmust. Tilos a többnejűség és a fezz használata. Bevezetik a latin ábécét, a Gergely-naptárt és a nyugati jogrendszert.

A török hódítás nem szüntette meg a keresztény jelenlétet. Az izlám jog nem vonatkozott rájuk. A szultán elfogadta a konstantinápolyi patriárkát szószólójuknak. A keresztény görögök, örmények, szírek szinte területenkívüliséget élveztek. (Ezeknek a jogoknak a biztosítása azután jó ürügyet kínált az angoloknak, franciáknak és a cári Oroszországnak a török ügyekbe való beleszólásra.) A 19-20. század fordulóján az ország mintegy 20 százaléka volt keresztény, közel 5 millió ember. Gazdasági jelentőségük még nagyobb volt, hiszen a tanult réteg és a tőkés osztály legalább fele görög vagy örmény. Ez komoly feszültséget teremtett. Robbanásra ellenben csak az I. világháború táján került sor: először az „örmény”, majd a „görög kérdés” radikális megoldásával.

Az örményeket Anglia is, Oroszország is önállósággal biztatta, mire ők a háborúban álló Törökország ellen fordultak. A megtorlás iszonyatos volt. Az 1915 előtti több mint 2 millió örményből kiirtottak 1,3-1,5 milliót. Külföldre menekült fél millió. A háború utánra 280 ezren maradtak – főleg Konstantinápolyban.

A török felszabadítási harcokat lezáró és az új Törökországot elismerő Lausanne-i szerződés (1923) a görögök számát fogyaszttja. Eszerint ugyanis lakosságcserére kerül sor. 350 ezer görögországi törökkel szemben Törökország kiutasított megközelítően két millió görögöt. Kivételt csak Isztambul képezett, ahová emiatt sok keresztény költözött.

Az állam és az egyház szétválasztása s a vallásszabadság alkotmányos biztosítása mindezek után következett. A jog nem véd az előítéletek ellen. A keresztények hiába tartják Kis-Ázsiát ősi földjüknek, a törökök idegennek s a nemzeti és kulturális egység zavarójának tekintik őket. A mentsvárnak tekintett Isztambulban, ahol a görög orthodoxok száma 1914-ben 245 ezer, 1978-ra 8 ezren, 1981-re 4 ezren maradtak. „Keresztény nem tud megélni Törökországban” – mondják. S lehet, hogy további egy-két év múlva jóformán csak püspökök, papok és az idegen állampolgárok lesznek a kereszténység képviselői.

A dolog furcsaságai közé tartozik az egyházak és rítusok sokfélesége Törökországban. Talán az ottomán hatalom annak idején azért is támogatta az orthodoxyát, mert tudta, hogy ezzel bosszantja a nyugati kereszténységet s annak fejét,

a pápát. A keleti kereszténységet már a 3–4. század óta számos szakadás osztja meg. Az elmúlt évszázadokban az orthodox egyházak legtöbbször voltak olyan ága, amely elfogadta a pápa főségét. Az ún. uniósokkal megkettőződött a közel-keleti keresztény egyházak száma. Az utóbbi kétszáz évben végzett erőteljes protestáns terítők tevékenység pedig kialakította a kis-ázsiai protestantizmust.

A legjelentősebb keresztény egyház Törökországban a görög orthodox. A konstantinápolyi ökumenikus pátriárka az egész orthodoxia tiszteletbeli primátusára tart igényt. Az önálló szerb, bolgár, román, sőt görög nemzeti egyházak megalakulása óta joghatósága igen korlátozott. Híveinek zöme nyugat-európai és amerikai szárványban él. Ennek ellenére a keleti és nyugati kereszténység kapcsolatában Konstantinápolynak kulcsszerepe van. A II. Vatikáni zsinat ökumenikus lendületét egyesek XIII. János pápa hosszú itteni működésének magyarázzák. VI. Pál és II. János Pál pápa is ellátogatott Konstantinápolyba.

Az eredetileg az antiochiai patriarkátushoz tartozó görög rítusú melkiták egy része 1724 óta unióban él Rómával. Ez a közösség teljesen integrálódott az arab környezetbe. Ma a melkita (katolikus) patriarkátus Szíriában székel. Törökországban helynökség van néhány száz hívővel.

A legnagyobb keresztény közösség a szír-orthodox, vagy más néven jakobita egyház, 20–40 ezer hívővel. Ez a 6. században elszakadt egyház nem fogadja el Jézus valóban emberi, hanem csak isteni természetét (monofizita). Az ország dél-keleti része kolostorok birodalma volt. Ezek zöme rom. Hat férfi és egy női kolostort úgy tartják fenn, hogy az üres épületbe el-ellátogat egy szerzetes az élet látszatát keltve. Pátriárkájuk 1920 óta Szíriában él. A katolikus, azaz uniós szírek száma talán 1500–2000. Pátriárkájuk székhelye az I. világháború óta Beirut.

Az örményeket (mint a görögöket is) a Lausanne-i szerződés szerint nemzeti kisebbségi jogok védik. Lélekszámuk ma 10–20 ezer. Ezzel szemben a Szovjetunióban közel 3, az Egyesült Államokban 2 millió örmény él. Az örmény apostoli egyház központja Ecsmiadzin (Szovjetunió). Isztambulban pátriárkájuk van. Vallási és kulturális megmaradásukat saját iskolarendszer biztosítja. Az uniós mozgalmak az örmények között már a 14. században kezdődnek. 1831-ben a szultán önálló egyházként ismeri el az örmény katolikusokat. Ma Törökországban három középiskolát, egy kórházat s egy öregotthont tartanak fenn.

Törökország délkeleti csücskében élt a nesztorianus vagy más néven káld egyház. Hívei zöme, pátriárkájuk vezetésével az I. világháború alatt Irakba menekült. Ma is csak Európában vagy Amerikában érzik magukat biztonságban. A pátriárka San Franciscóban él. A káldok egy része a történelem során katolikká lett. Ma a babiloni káld pátriárka vezetése alatt mintegy 300 ezer főt számlálnak. Törökországban körülbelül négy-öt ezren vannak az isztambuli érsekség, illetve patriarkatusi helynökség irányítása alatt.

Mindezek az egyházak kicsi, gyorsan pusztuló töredékek. Fogyasztják őket a vegyesházasságok és a kivándorlás. Az eredetileg laicizált Törökországot is megérintette az izlám újjászületés. Az izlám terjesztését szolgáló központok száma, mely 1969-ben 9 volt, tíz év alatt 4000-re nőtt. Politikai zavargások rendszeresen a keresztény negyedek és templomok fosztogatását is jelentik. A török állampolgár keresztények már nem érzik biztonságban magukat. (S ezen a képen mit sem változtat, hogy az országban élő 5–10 ezernyi nem török állampolgár keresztényt mindez nem terheli.) A kereszténység Törökországban megszűnőben van.

T. M.

KIKAPCSOLÓDNI VAGY BEKAPCSOLÓDNI?

Kedden, szerdán, csütörtökön és pénteken este nyolc órakor egymillió honfitársunk már az ágyból nézi a tévét. Ha erősen lövöldöznek, kilencig, tízig is kitartanak, ha nem, már fél óra múlva – ha nem is az igazak – a fél négykor, négykor kelők és az este nyolcig tartó munkában kimerülők álmát alusszák. Több millióan műsorzárásig nézik, bámulják vagy épp imádják a képernyőt, s többségük kevesebb időt tölt barátaival, házastársával, gyermekeivel és Istennel, mint a tévéfilm-sorozatok hőseivel. Amikor nézik a tévét, amikor *valamin* „jól szórakoznak”, akkor sem *szórakoznak*, csak *pihennek*, mert ahhoz, hogy istenigazából szórakozzanak, nem eléggé kipihentek. Azok közül is, akik nem menekülnek egyik munkából a másikba, csak pihennek, de nem szórakoznak az úgynevezett szabadidőben, mert ez számukra csak valamitől (korlátoktól) való szabadság, és nem a valamiért való szabadság, nem az *ünnep* (szertartásoktól kötött, de e kötöttségen belül igazi szabadságot kínáló) szabad ideje, nem a szimbólum-fogyasztás és nem a szimbólum-készítés ideje (amikor legalább a játék óráiban jelle válhatok, előleget kapva majdan beteljesedő önmagamból), nem a mindennapi gondokkal folytatott harcot felfüggesztő *különbéke* szent ideje.

A felvillanyozott izgalommal és a beteljesedettségek nyugalmával egyaránt (természetesen esetenként nem egyformán) jellemezhető igazi szórakozás, amikor legszívesebben így kiáltanánk fel, „Uram, jó nekünk itt!”, manapság sajnos köreinkben is eléggé ritka. Még a fiatalok körében is, akik még nem fáradtak bele az önkizsákmányolásba, mint szüleik. Bizonyosan azért sem gyakoribb, mert hozzászoktunk ahhoz, hogy *valamin* szórakozunk, és nem tudunk, mert nem tanultuk meg valamivel szórakozni, *szórakoztatni* önmagunkat és „bennünket”, társainkat és a társainkká válókat. Így aztán játék helyett csak „szórakozunk”, „hülyülünk”, „lógunk”, „elvagunk”, „elütjük az időt”. Csiklandoztatjuk magunkat, ahelyett, hogy nevetnénk magunkon, túl sokat is röhögünk és nevetgélünk, de keveset derülünk, és még kevesebbet örülünk. Szomorú, sőt tragikus, hogy nem tudunk játszani. Nem tudunk, mert nem is ismerünk játékokat, azaz, kulturálatlanok vagyunk. Nem tudunk, mert nem merünk. Nem tudunk, mert nem tudjuk, hogy a játék mindig társas-játék, embernek ember által való megajándékozása. Nem tudjuk, hogy a játék rend és szabadság, a könnyedség és az erőfeszítés olyan egysége, amelyben az erőfeszítés nem erőlködés, hanem csak erőm megélése, a természetes mozgás élménye.

Sokan a mi köreinkben is nem rendeltetésszerűen szórakoznak: lopva, szégyenkezve, lelkiismeretfurdalással, hasadt tudattal, a szórakozás idejére „szekularizálva” magukat. Nem tudjuk, meddig lehet elmenni. Félünk, hogy szórakozva eláruljuk értékeinket. Félünk attól is, hogy a „magvas” szórakozás unalmas lesz, és attól is, hogy a „könnyű” szórakozás lealacsonyít. Ugyan már nem igen tekintjük világunkat siralomvölgynek, az öröm művelésében mégis bizonytalanok, ta-

nácstalanok vagyunk. Rokonszenvezünk ugyan a két fahasábbal is hegedülni tudó (mert merő?) Isten bohócával, de azonosulni mégsem tudunk vele, mert a testét (lehet, hogy csak a kor divatja szerint?) kigúnyoló és sanyargató aszkétával már nem igen tudunk mit kezdeni. Penitenciáink között nem szerepelnek jó viccek, de még a *Paraszt-bibliá*, Chesterton vagy Francis Jammes sem, nem kell megnevetetnünk a megszorítottakat, nem kell kikapcsolódással vagy szórákozató bekapcsolódással jóvá tennünk szürkességünket, erőnkkel való visszaéléseinket.

Eléggé tanácstalanok vagyunk. Nem tudjuk biztosan, élvezhetjük-e kellemes perceinkben, hogy vagyunk, hogy igenljük önmagunkat? Nem önzés-e részben vagy egészben valamennyi szórákozás? Köthetünk-e órákra, napokra különbékét, amikor harcok dúlnak körülöttünk? Nem kompromittáljuk-e Mesterünket, amikor jóízűen nevetünk felebarátunk kicsinyességén és végességén? Nem elegendő-e a munkában, tanulásban gyakorolnunk az aszkézist, és nem kell-e éppen az örömről való lemondást bűnnek tekintenünk? Vagy éppen arról kellene lemondani, ami kellemes, ami nem kötelező? Vagy a magvas és komoly szórákozás erőltetése lenne az igazi aszkézis, lemondva a cirkuszról, a krimiről és a kabaréről? Van-e jogunk kipihenni a katarzist? Szabad-e néha élveznünk a semmittevést is? Szabad-e teljesen elengednünk magunkat a szórákozásban? És ki fog meg ilyenkor? Félrefordul-e Isten, amikor szórákozom, vagy elnézően mosolyog? Vagy talán velünk örül?

*

„Menj szépen haza: otthon szórákozz még és tégy kedved szerint.” (Sir 32, 15)

Az ember *homo ludens*, játékos ember is, nem csupán *homo faber*, tevékeny munkás. Munkája is csak akkor lesz igazán emberi, ha nem csak pénzkeresés vagy bármilyen egyéb hasznos cél vezet, hanem belefeledkezik munkájába – az alkotás „öncélú” öröme tölti be elsősorban. Arisztotelész a játszani tudás, az „eutrapelia”-t az ember egyik legfontosabb erényének tartja – arany középútnak a mindenáron vidámkodó felszínesség és a tragikus vagy dermedt komorság között.

A játék fölött áll a közvetlen szükségletek kielégítésének: értelmes, de nincs közvetlenül kimutatható haszna-célja. A játék: test és lélek egybecsendülő harmóniája, amelyben testünk felszabadultan és könnyedén engedelmeskedik gondolatainknak, érzelmeinknek, akaratunknak (mint a sportban vagy a táncban), vagy amelyben formát, testet ölt az emberi szellem (bármilyen művészi alkotásban). Az átszellemült testnek, a testet egészen magába emelt léleknek birodalma a mennyország: feltámadt testünkben ez a harmónia válik véglegessé és tökéletessé. Az igazi játék azért transzcendentális: élénk villantja az időtlen béke világát, amelyben az ember már nem törekszik újabb célok elérésére. Megérkezett: nem dolgozik; hanem pihen – a beteljesült örömben, a felszabadult szeretetben van.

A játszó ember kilép – kikapcsolódik – megszokott, gondokkal teli erőteréből, és hagyja, hogy a játékon keresztül bekapcsolódjék ebbe a „más világba”, közelébe kerüljön a „játékos Istennek”.

A kinyilatkoztatás – botránkoztató merészen – Isten játékaként írja le a teremést. A Bölcsesség kedvenceként mellette van a Teremtőnek: „Napról napra csak

bennem gyönyörködött, mindig ott játszottam a színe előtt. Ott játszottam az egész földkerekségen, és örömmel voltam az emberek fiai között.” (Préd 8, 30–31.)

A teremtés és a megtestesülés értelmes, de nem szükségszerű. Istent senki semmi nem kényszerítette rá: szabadon, szeretetből hozta létre és változtatta meg a világot. Az isteni Bölcsesség „játékát”, „táncát” részletesen elemzik az ókeresztény írók. Origenes szerint „ebből is látható, hogy Isten mindig túlrad az örömtől”. Az Örök Bölcsesség játéka a földön jelzi az örök boldogság örömét, de megmutatja azt is, hogy játéknak, gyermekjátéknak kell tekintenünk ezt az életet, amely egykor beletorkollik Isten örök, boldog és felszabadult szeretet-játékába. Az élet, a földi dolgok e relativitásának mulékonyságának felismeréséhez segíthet a humor képessége is.

Az ember Plotinosz szerint „Isten játékszere”, de hozzátehetjük: Istennek – általa kiválasztott – játékostársa is. Vidám, mert élete Istenben van elrejtve – de komoly, mert tudja, hogy szabadsága veszélyeket is hordoz: a boldogság elvesztésének lehetőségét. „Komolyvidám” tehát, aki felelőtlenül nem játsza el végső boldogságának lehetőségét, de nem is süllyed el a tragikus kétségbeesésben. A játékos ember tud „kikapcsolódni” az élet terheiből, és „bekapcsolódni” Isten örök-időtlen játékába. Szabadidejét nem csupán elhenyéli, agyát itallal-tévével-diskóval eltompítva, de nem is dolgozza magát halálra hobbiból vagy pénzkereseti céllal, hanem tudja fölemelni szívét „az istenek boldog társaságába”, a játékos, az emberek között magát jól érző Isten közelségébe.

A játékos Istent az ember Jézusban ismerhették meg tanítványai. Nem tudunk arról, hogy szórakozott volna. De felhasználta az élet teljességét, hogy annak jelesebb pontjain felszabadultan örvendezhessék. Őt is vonzotta a terített asztal melletti beszélgetések melegsége. Ott nem tárgyalt, hanem beszélgetett. Erre volt ideje: meghallgatta az emberek hétköznapi, banális, egyszerű kis történeteit is, de a meghitt bizalom légkörében akárhányszor megnyílt az emberek szíve is. A társasági együttlét játékosnak látszó formái között nemegyszer neki ajándékozták magukat az emberek.

A keresztények között mindig akadtak Isten szegényei, de Isten „bolondjai” is, akik a világtól szabadon, de a világ szeretetében éltek, felszabadult örömmel. Az élőlényeknek szükségük van arra, hogy munkájuk után megpihenjenek. Az ember kikapcsolódása azonban nemcsak pihenés: játék is, amely bekapcsol a túlvilágba, az együttlét örömeiben hozzákapcsol a többi emberhez, s a nem-magányos egyedüllétben fölemeli szívünket a világfölötti Istenhez.

Zakariás próféta a jövő messiási boldogságot így látja: „Tele lesznek a város terei kisfiúkkal és kislányokkal; játszadozni fognak a tereken.” (8. 5) Isten városát az Isten gyermekeinek felszabadult játéka tölti be. S minden igaz emberi játékunk ennek részesévé tesz bennünket, mintegy elő-játékaként az örök boldogságnak. A keresztény ember tudja: Atyánk az, aki a Játékot kitalálta, megszervezte és elkezdte. Ő biztosan gondoskodik rólunk, hogy bajunk ne essék – de halálosan komolyan elvárja, hogy gyermeki bizalmunkat el ne veszítsük, s a közös játék szépségét önzően el ne rontsuk. Sokat elárul ennek titkából Kis Szent Teréz ismert mondása, hogy Jézus játékszere szeretne lenni, „értéktelen kis labda, amelyet a gyerekek földhöz vághatnak vagy akár a sarokban felejthetnek, de ha úgy tetszik, a szívükhöz is szoríthatják”.

Ha napunk, életünk munkája vagy szenvedése véget ért – vagy nemegyszer éppen ezek közben – újra és újra hangzik felénk az Isten gyermekeit szólító hívás: „Jöjjetek ti is játszani!”

Irodalom

Jánosy István

A nagy kaszás

Jánosy István *A nagy kaszás* című kötetében is széles ívű, sokszínűen villódzó, fegyelmezett és erősen a hagyományokban gyökeredző költészetet teremtett. Művésze nem egységes tematikájú, nem élesen körvonalazható, kemény, drámai erejű képei vissza-visszatérő témacsoportjai mégis karakterisztikus, egyéni világot teremtenek. A költészet mélyrétegéből táplálkozik, Prometheusz titán emberfeletti-emberi antik hitéből, a megtartó magyarságeszméből, a zene, a szerelem, és a természetet átható Értelem bűvöletéből. „Karamazovi lelkének” csendes győzelem minden egyes új vers, a szürrealista látomásos álomkép, tiszta csiszolású szonett, veretes költészet egyaránt, a „líd, fríg zokogásokkal” borongós „pentaton kristály” összhangjában. A „kék Karnevál” megkéselt, jelmez nélküli vendége ő, álmok vigyázója az átélés „pihenni ült madárrajában”. Az életen túli Öröklét, a „virággá szépülő ember”, és az emberarcú természet titoktudója, az „ok-ság fogaskerekei” közt a „minden-egy” értője.

Új kötetében, *A nagy kaszásban* érett művészetének sötét színei megerősödtek, de mellettük a megőrzött fény még tisztábban ragyog. A verseskönyv két nagyobb tételre, a *Kaszálás* címszavú fő részben, és a *Megkéselt melódiák* cím alatt összefoglalt versekre, az újabb, és négy 1944–48-ban írt költeményre oszlik. A nyitó mű, a *Recitativ* – alcíme szerint „Babits parafrázis” – a versformára és a babitsi versalkotásra versmondásra utaló címadású mű, a „nagy szerelmes levélsusogásba” merülő zenébü-

völet hangja, és tiszteletadás a nagy elődnek. A zene, a „végtelen harmóniák titokzatos Naprendszer” Jánosy István életének és költészetének egyik alapélménye. Művészetében a zene az anyagon túli létező, az egyé olvasztó végső dallam, mely éppúgy időtlen és végtelen, mint a vele könnyen rokonítható C. Aiken költészetében az Ósanya központú Káoszban sugárzó, a természetet leképező Szimfóniák és Prelüdek. Jánosy verseiben a zene a tovatűnt sugaras öröm, az ifjúkori teljesség mellett az életen túli beteljesülés. A múltban a vágy hangja és vigasztalás. (*Henryk Szering Mozart B-dúr hegedű-zongora szonátáját játssza, Schumann Róbert*)

A zene-filozófia s a lét Jánosy számára az öröklét játéka, melynek végső értelmet adó célja a téridőn át az ősképhez való eljutás. Egy felé tartó a lélek mélyét feltáró, és az égbe fúró gondolat útja. A nagy Egy végtelenbe futó spiráljának törvényeit a teremtő Értelem által alkotott formák szolgálják, „s minden maradandóvá lesz, mert minden túlmutat önmagán”. A létezés formái különbözőek, de lényegük azonos; egymásba fordul, az Egészet alkotó részek. A filozofikus versekben az érett gondolatiság veretes szavakkal szól az időtlen békéről és az emberi méltóságról.

Jánosy István költésze az eredeti formák művésze: hódolat Aranynak és Horatiusnak, Berzsenyinek és Platónnak. Úgy, hogy a jelent élő embernek szól, s az általa megélt tragédiákra keres választ. A Kezdet és az Örvény közötti időt végtelenné tágítja, s a múlt és jelen összeolvasztása, költői belső időszámítása el nem múlhatóvá teszi a „való gúny-szövedékén” átütő örökséget.

Verseinek különös vonása az, hogy bennük egyes sorok, metaforák visszatérnek mint egy el nem készült szimfónia dallamtöredékei. Szuggesztív belső erejű lét ez,

az időt és a természetet is átformálja, a halottak az élőkben visszatérve élnek, görög és somogyi táj olvad össze, „kendermagos a köd”, fák „csontkeze int”, „a sors kertjében a homály mind sűrűbb”, az apa alakjának és a „távoli fákból feltűnő Isten-arcnak” szentelt csendes méltósági áldozás a kaszálás a „marcali táj suhogó fűvén”. (Kaszálás)

Költészete önmagát felmérő s a világgal egybevető, emlékező, vágyakozó és várakozó: összeérnek benne az emlékek és a jelen, a teljesség, a harmónia vágyában. De a paradicsomi ártatlanság elvesztésének fájdalmát sugalló *Kamasz szerelem*, „félbetört puha pillanat”-tükröző, a *Szél* és a *Temess el* (1947) verselését idéző sorai, a szonettek emlékezői, s az öregséget felmérő költemények hangja szomorú. A bánat és a hit kettőssége és a hibátlan dallam keresése teszi ezeket a verseket a kötet szép darabjaivá:

– eljő még a pillanat,
mikor a Hang megszólal bennem és zeng:
akkor csak Ő szól, én már elenyésztem . . .

(*Melankólia*)

A nagy kaszás központi témája a halál, s a halálon túli létező. Sorai vallomások – az idővel számot vető értékteremtő költészet tiszta számvetései. A hajdan „diadalmos Artemisz”-ből és *A festő végzete* elfoszlott álmodat idéző sorából ennél is több hangzik. Kérdés arról, ami már rém megfogható, nem érzékelhető, anyaga már más, mint a költészeté:

Hogy kell hát a Semmit lefesteni?

A vég-magányt? S új testet ölteni?

(*A festő végzete*)

Jánosy István költészete az öregség végesség-végtelenség hitében, a költészetén túli lírikum ábrázolhatatlanságát belátható tudatállapotban teljeseedik ki. A tökéletesedésre törekedve éppen az időtlent ragadja meg, a „végső próba” lobogásai a hibátlan dallamot keresi. *A Búcsú a nyárilaktól*, a *Parabázis*, a *Pro domo*, *Az elhagyottak* könnyed formájú, fegyelmezett szépsége

mögött hitet és méltóságot tartó súlyos erő feszül. Ez az az örökség, ami az apa bölcs szelidségéből, Berzsenyi ritmusaiából, Arany János „delfi-i lángjából” a költőre maradt.

Méltán emelheti kötetébe korábbi verseit is (*Régi szonettek*, *Megkésett melódiák*). Ahogy összegyűjtött verseiben, itt is bizonyos, hogy korai költeményeinek színvonalára is a későbbi művekhez mérhető. A megváltozott élethelyzet, az elmélyült gondolatiságot újraértékelő késő-líraiság új költeményeit megkülönbözteti, de nem különíti el azoktól. Sőt, az *Abszint* és az *Óvóhelyen* mementója az emlékező és búcsúztató versek újraértésének segítése is. *A Mi történik a halál után?* „furcsa-intim és szélsőségesen szürreális-groteszk” tartalmát magyarázó jegyzetek pedig különös módon vezetnek a vers születésének szövevényébe, s közlés-gesztusuk az idős költő tiszta akaratának kifejezése is.

Lírája kihagyásokkal, elhallgatásokkal szabdalt. Csak akkor ír, ha a szó igazi élmenye, s akként is adhatja tovább: a tartalom és az átélés szolgáló forma csiszolt, teljes egységében. Mint ahogy egész költészetének egyik kulcsfogalma az álom, e kötetben is nagy fontosságúak az álomversek: a gyermekkori eszmélés és a későbbi élmények összefűzése, titkos függőségük kutatása, emlékezés és lebegő létezés, amely képes az átmeneti formák levetkezésére, a tudat belső héja mögé hatol. A pálya- és szellemtársakat búcsúztató versek sem válnak siratókká: az emlék, és az „idea-széppe kristályosult pillanat” él bennük, s a növekvő örökség feladat-rovása fellendíti, „erővel tölti meg a csendes sorokat.

A nagy kaszás világa igen sokszínű. Az idő múlását, az öregséget panaszló versek mellett a magasabb létfolytonosságban hitet találó filozofikus, az emlékezet mozaikját festő lírai látomásos és álmodó, a zene bővölete elragadtatott, és profán litánia-ként csengő költemények sorjázna benne, az újat is felfedezve, de a múlt értékes örökségéből is megtermékenyülve. (Magvető Kiadó)

Kőrösi Zoltán

Szentmártoni Mihály – Benkő Antal: **A lelkiélet lélektanához**

„Korunk arra a szerepre kényszeríti az orvost, hogy mind nagyobb mértékben olyan feladatokat töltsön be, amelyek azelőtt a pap dolgai közé tartoztak” – idézi a két jeles szerző Karl Jasperst, a pszichiáter-filozófust, hozzátéve, hogy „korunk papjának pedig mindinkább a lelki orvos szerepét is vállalnia kell”.

Valóban azt tapasztaljuk, hogy a lelki zavarokban szenvedő egyének egyre nagyobb tömegei ostromolják azokat az intézményeket, ahol szenvedéseikre gyógyírt remélhetnek. Az orvos gyanítja, hogy jelentős részüknek inkább paphoz kellene mennie, s ha az illető hívó lenne, nem az orvost zaklatná. A pap pedig úgy érzi, az egészségügyi ellátás elutasítja a lelki betegeket, így maga kénytelen felvállalni a gyógyítás terhét is. Mindkét vélekedés igaz. Az elvilágiasodás következtében olyanok is orvoshoz fordulnak, akik korábban esetleg paphoz mentek volna, másrészt a személytelenül vált orvosi ellátásban csalódtak a papnál találhatják meg azt az intim légkört, amely problémáik természetének megfelel. Tény, hogy korunk lelkipásztorai kétfelől is fenyegető kihívással áll szemben: régi híveinek egy része elpártol, megmaradó és új hívei között pedig egyre többen vannak, akik lelki zavarokban, életviteli nehézségekben szenvednek.

A modern kor e kihívásai a lelkipásztorokdás megújulását, átalakulását mozdítják elő. Kézenfekvő, hogy lélektani és elmeorvosi ismeretek fokozottabb bevonása az egyik olyan lehetőség, amely a gyakorló lelkipásztor számára eligazítást nyújthat. Annál is inkább, mert az egyházak egyre nagyobb mértékben vállalnak részt a modern társadalmak nyomasztó szociális és mentálhigiénés problémák megoldásában.

Szentmártoni és Benkő könyve figyelemreméltó kísérlet arra, hogy a pasztoráció

és a pszichoterápia határterületén útmutatást adjon azoknak, akik lelkipásztori munkájukat pszichológiai elemekkel kívánják gazdagítani, föl vállalva azt a feladatot, amelyet az élet kényszerít rájuk. A szerzőpáros ezirányú munkássága már korábbi műveikből is ismeretes (lásd pl. a *Testvéreink szolgálatában* című könyvüket, mely ugyanezen kiadónál jelent meg 1981-ben. Szentmártoni közismert kutatásokat végzett a depresszió és a morális fejlettség kapcsolatának témakörében.) Jelen könyvük azt a célt tűzi maga elé, hogy a pszichológia és körlélektan ismereteit felhasználva egyenesse azt az utat, amely az embert végső célja felé vezet.

A könyv egyes fejezetei lényegében önálló tanulmányok, s ez részben magyarázata a köztük levő egyenetlenségeknek is. Az első fejezet részletesen kifejti, mit jelent lélektani szempontból az Isten útja az ember számára. Egészen odáig, hogy pszichológiai modellt próbál alkotni az isteni akarat megismerésére. A továbbiakban a könyv a meditáció lélektanával foglalkozik, hasznos tanácsokat ad az elmékedés gyakorlatához. Majd a lelki élet pszichológiai alapjainak felvázolása után útmutatásokat kapunk, amelyek segítségünkre lehetnek a lelki tökéletesedés folyamatában. Ebben a fejezetben érintik a szerzők az én-pszichológia egyes kérdéseit, beszélnek a hamis önképről, mint a lelki előrehaladás egyik fő akadályáról. A lelki vezetés és a pszichoterápia határainak megvonásával foglalkozó fejezet az előző három hangvételénél óvatosabb, s lényegében Gabriele álláspontját teszi magáévá. Ez hangsúlyozza ugyan az embertudományoknak a lelki vezetésben játszott fontos szerepét, de annak fenntartásával, hogy a lélekgyógyászat és a lelki vezetés két különálló, össze nem mosható terület. Részletesen foglalkoznak szerzők a lelki vezető és a vezetett közti viszony szövevényes kérdésével is. Így a segítő kapcsolatok általános

törvényszerűségei is felvetődnek érintőlegesen, köztük a Schmidbauer által segítői szindrómának nevezett jelenség (vagy terapeuta-szindróma). A segítő hivatások gyakorlói ugyanis ki vannak téve annak a veszélynek, hogy mindennapi kapcsolataikat is – szinte észrevétlenül – segítő kapcsolattá formálják. Elvágják magukat hiteles visszajelzésektől és bezárkóznak, egyedül maradnak. A „Pszichopatológia és léletszentség” című fejezetben a Millon-féle patológiás típusokat ismertetve egy-egy népszerű szent személyiségét rajzolják meg, kimutatva, hogy kóros lelki alkat mellett is eljuthatunk az léletszentség fokára. Megtudjuk, hogy Vianney János inadekvát, passzív-függő személyiség volt, Xavéri Szt. Ferenc pedig narcisztikus . . .

Az utolsó fejezet a bűn és betegség, megigazulás és gyógyulás kapcsolatával foglalkozik, a gyakorló lelkipásztor számára értékes szempontokat tartalmaz arra nézve, mikor forduljon pszichiáterhez, melyek a gyakrabban előforduló „beteg bűnös” típusok.

Szentmártoni és Benkő munkássága, s ennek újabb örvendetes dokumentuma hézagpótló jellegű a pasztorális pszichológia területén, mivel modern magyar nyelvű irodalom alig hozzáférhető. Az orvos-pszichoterapeuta öröme mégsem felhőtlen. Úgy érzi, szaktudományát indokolatlanul „felmagasztalják”. Érthető, hogy a mai kor lelkipásztora a szaktudományokhoz fordul segítségért, gyakorlati munkájának megalapozásában. Az már kevésbé érthető, ha ebben a törekvésében túlértékeli a pszichológia jelentőségét és lehetőségeit. A lélekgyógyász egyáltalán nem olyan biztos és határozott a maga tudományában, mint ahogy ez a könyv a lélektant tükrözi. A szerzőknél kevésbé beavatott lelkipásztort megtevesztheti ez a pseudo-biztonság, s vulgár-pszichologizálásra bátoríthatja. A pszichológia túlértékelésének számos példáját hozhatnám, inkább csak az erre utaló általánosabb, rendszeresen visszatérő mozzanatokat emelném ki: relatív értékű fogalmak abszolútizálása, általánosan el nem fogadott elméletek és nézetek tényként való interpretálása, túlzott, eseten-

ként a sematizmus veszélyével járó leegyszerűsítés (pl. a patológiás személyiség „három ismérve”, a „nyolc féle” kóros személyiségtípus stb.).

A terapeuta eddig úgy vélte, a személyiség fejlesztése, zavarainak elhárítása vagy legalábbis enyhítése, az önismeret fokozása csupán eszköz. A maga részéről ilyen módon járul hozzá a személy boldogulásához, a benne rejlő értékek kibontakoztatásához (amelyet a kóros én-állapotok gátolhatnak), önmagán túlmutató, esetleg transzcendens célok megvalósításához. Úgy tűnik, mintha a pszichológia bővületében az eszköz (ön) céljá válnának: Isten akaratának kifejezése – pszichológiai aktus, az önismeret fonálán való előrehaladás. Ilyen módon az elmélkedés relaxációs gyakorlattá redukálódik, a lelki tökéletesedés lélektani technológia kérdése, az istenkapcsolat zavarai esetleg indulatátteles jelenségek.

A lelki tökéletesedés ilyenét pszichológizált modellje nem valami vonzó. Szívebben marad az ember tökéletlen, ha csak ez a jobbulás útja. Különösen, hogy ehhez, önmagunk megalkotásához négy lépést kell feltétlenül megtennünk.

Nem hiszem, hogy a lelkivezetés kríziséből a pszichológiának ilyen felhasználása lenne a kiút. Pedig vallom, hogy a modern lélektan és pszichoterápia sok segítséget nyújthat a lelkivezetőnek (mint ahogy fordítva is). Elsősorban a segítő kapcsolatok és az emberi kommunikáció elméletére gondolok. Kár, hogy a szerzők ezeket a pontokat csak elnagyoltan érintik.

Meglehetősen nagyvonalúan járnak el a kórossá minősítés dolgában is. Aligha találánánk olyan embert, akit ne sorolhatnánk az általuk vázolt patológiás típusok valamelyikébe. Különösen, ha a besorolás kritériumai így hangzanak: (a narcisztikus) „optimista, gondtalan, jóllehet megfigyelhető nála bizonyos időszakok, amikor depresszióra hajlik” (128. ill.) Félő, hogy a hétköznapi élet hangulati, érzelmi hullámzásai is patológiás minősítést nyernek. Így azután valóban „indokolt” a pszichoterápia módszereinek bevonása a lelkipásztorkodásba.

E disszonáns felhangok kissé beárnyékolják a könyv értékeit. Pedig egyes kifogásolt pontokra maga a könyv is megadja a választ, például akkor, amikor a lelkivezetés és a lélektan kapcsolatát tárgyalja. (Ez egyébként a legragyogóbb fejezet). Egy új kiadás esetén tanácsos lenne a fejezetek egységesebbé simítása.

A könyv egyik legfőbb érdeme, hogy felhívja a figyelmet: a modern lelkipásztor

nem nélkülözheti az alapos lélektani ismereteket. A gyakorló lelkipásztor hasznos tanácsokat kaphat egy-egy gyakori probléma-típus megoldásához. Ugyanakkor, reméljük, indítást is érez majd ahhoz, hogy ezen a területen tovább képezze magát. Haszonnal forgathatják a könyvet a lélekgyógyászattal foglalkozó szakemberek is, különösen azok, akik a vallásos élet finomabb rejtelseiben járatlanok. (Prugg Verlag, Eisenstadt)

Tringer László

In memoriam

Sáfrán Györgyi

Neve elsősorban az Arany-kutatók előtt ismert, hiszen irodalomtörténeti munkásságának középpontjában Arany János emberi és költői alakja állt. Az Arany-filológia neki köszönheti a költő levelezésének kritikai kiadását és számos ismeretlen életrajzi dokumentum felkutatását és közzétételét. Tudományos munkásságával párhuzamosan mindvégig megőrizte írásain és személyes kapcsolatainak keresztül eredeti pedagógusi hivatását.

Magyar-történelem szakos tanárként Szegeden végzett 1936-ban. Az egyetemen Sík Sándor tanári működésében tapasztalhatta a pedagógiai gyakorlat és az irodalomtörténeti kutatás harmonikus összefonódását. E kettős tevékenység iránti érzelme nyilvánult meg Zirzen Janka és az egységes magyar nőnevelés kezdetei című doktori disszertációjának témaválasztásában valamint a KALÁSZ munkájában való részvételében. Előadásokkal és Üzenet címmel írt könyvével gyakorlatilag is hozzájárult a KALÁSZ céljainak megvalósításához. Pályáját a szegedi egyetemen díjtalan gyakorlónaként kezdte, 1936 és 1938 között szerződéses tanárként tanított a budai Szent Margit, majd a Szent Orsolya, illetve a Ranolder Intézetben. 1938-ban nevezték ki a szegedi Tanárképző Gyakorló Iskolájában, ahonnan Munkácsra helyezték át. 1942-ben visszahívták Szegedre, az egye-

tem leánykollégiumának igazgatására. 1946-ban a budapesti Sarolta kollégium igazgatója lett. 1948-ban a Sarolta kollégium népi kollégiummá alakult át, és ezzel a tanárok megbízatása lejárt. Pedagógusként munkájában a nevelői tevékenység kapott hangsúlyt. Ha most tanárként kellene méltatnunk, utalnunk kellene az 1942-ban megvédett doktori disszertációjában meglevő történeti érdeklődésére, amely számontartotta és értékelte a pedagógus elődök törekvéseit és eredményeit. Élete azonban úgy alakult, hogy éppen történeti érdeklődésű kutatómunkájának eredményeit vehetjük számba. 1948. szeptember 1-től saját kérésére a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába helyezték. Nyugdíjba vonulásáig, 1980-ig a kéziratárban számos jelentős irodalmi és tudományos dokumentumot tett hozzáférhetővé a kutatás számára. A legjelentősebbek ezek közül Arany János és Kosztolányi Dezső kéziratának és levelezésének nyomtatott katalógusai. Az Akadémiai Könyvtár Közleményeinek egyik köteteként publikálta 1966-ban Romain Rolland és Czeke Marianne Brunszvik Teréz naplójának kiadásával kapcsolatos levelezését. Ennek bevezető tanulmányában értékes adalékokkal és megfigyelésekkel árnyalta Beethoven és Brunszvik Teréz hagyományos kapcsolatának képét, valamint Romain Rolland írói módszerét. 1963-ban a Magyar Századok sorozatban jelent meg a *Teleki Blanka és köre* című dokumentumkötete,

amelyből 1979-ben a Kriterion Kiadó jelentetett meg egy válogatást. Teleki Blanka munkatársairól, Karancs Terézről, Leővei Kláráról, valamint a hazai nőnevelés úttörő alakjairól: Zirzen Jankáról, Veres Pálnéről a Magyar Tudományban, a Békési Életben, ifjúsági folyóiratokban és a Magyar Nemzet hasábjain között tanulmányokat, cikkeket. Nagy vállalkozását, az 1950-es évek közepén megkezdett Arany János levelezés kritikai kiadását csak részben tudta befejezni. A harmadik kötetben dolgozott, de egy mintaszerű feldolgozást is hagyott ránk a nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményeinek II. kötetében, Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében című tanulmányában. Még kézbe vehette utolsó munkáját: Náday Károly-Sáfrán Györgyi: *Történeti kutatások Kufsteinban, Czuczor Gergely rabsága* –, amely szintén a Magyar Tudományos Akadémia Közleményei sorozatban jelent meg 1984-ben.

Mind tudományos, mind ismeretterjesztő írásainak esztétikai igényességén túl egy ma már ritka írói erénye is szembetűnik: a személyiség tisztelete. Kutatásainak nem tárgyai, hanem alanyai voltak. Belülről jövő tapintatával érvényre tudta juttatni állásfoglalását a tudatosan vállalt életsorsok és szenvedések előtt. Emberi alakját nem tudjuk találóbban jellemezni, mint Brunszvik Terézről írt saját soraival: „...kedves halottai kedvéért az élőket és önként vállalt kötelességeit soha nem hanyagolta el, s a való világgal mindvégig termékeny, szoros kapcsolatban volt.”

Körmendy Kinga

A hitszervező

Búcsú Harag Györgytől

Több mint tíz éve az Ő színházát mindenkiénél jobban szeretem. Ekkor láttam rendezésében Marosvásárhelyt Barta Lajos Szerelemjét, ekkor csapott meg az üres színpad levegője, s az a varázs, mely azóta is

fogva tart: Harag György látomása a létről. Ahogy a falak nélküli hatalmas szoba – az elemekre bontott tér – úri csendjében el tudta hitetni: félelmünkénél és alázatunknál csak bizonytalanságunk nagyobb, maga volt a vallomás: ilyenek vagyunk.

Sohasem – már akkor sem! – érdekelte a konvenció, az általa bemutatásra választott darab előélete. Ő minden, akár kopásig „elhasználta” vagy rossz kezek között eldeformálódott kavicsban gyémántot látott, annak – így csak a saját bensőjében érzékelhető – fényét akarta előhívni. Csak társakat kellett keresni a megvalósításhoz, szervezni és mindenkibe beleültetni a hitet, hogy érdemes játék fog születni. Méltó a szóra: SZÍNHÁZ.

Tündérien el tudta hitetni mindenkivel, a környezetével és a szakmával is, hogy rendezései főképp szorult helyzetéből: tanácstalanságából születtek. Az idő sürgett – mindjárt itt a premier! –, s neki ki kellett valamit találnia. Harag zsenialitására jellemző, s ebben alighanem egyedüli a magyar színházművészetben (s talán az egyetemesben is), hogy ő mindig a lehetséges *legjobbat* találta ki. Hihetnénk, tökélyre fejlesztette a rögtönzést, holott egy hosszú vajúdásokkal teli életszakasz számtalan megszenvedett kísérlete adta a biztonságot: merjen önmaga lenni!

Ez a gyönyörű önmagára találás már másfél évtizede csak hibátlan gyümölcsöt hozott. Íze, zamata volt előadásainak. Könyörtelen szókimondásában, a totális színház erejét hirdelve, odáig merészkedett, hogy a „homokból font kőtél” illékonyágával is az ember felelősségére figyelmeztetett. Néha bölcs történelmi derűvel, máskor már-már megszegényítő arculcspással. Gyötrődött és gyötretett – egyetlen céllal: az igazmondásban akart megigazulni.

Mert ebben könyörtelen volt: az ember nem rabláncra született. S aki tíz év távlatából is emlékszik az összebilincselte Kálmán és Szervét kényszerű „sétájára” (Sütő András: *Csillag a máglyán*), az még most is beleremeg, hiszen hallja a sétatéri színpadot súroló durva lánc sokkoló hangját. Ezekért a remek pillanatokért volt érdemes Kolozsvárra ruccanni – egy-egy általa

rendezett előadásra háromszor, négyszer is –, Marosvásárhelyre, Újvidékre, Szabadkára, Gyulára stb. Vándorolni, sokszor pályaudvarokon hálna, barátoknál meghúzódnia, mert nemcsak a romániai magyar irodalom jelesei, Nagy István, Sütő-András, Székely János, Páskándi Géza drámáit emelte színházi ünneppé, hanem Vörösmartyét, Madáchét, Csehovét és Gorkijét is.

Tucatnál több tanulmányban és kritikában igyekeztem megfejteni színházának titkát. Embersége volt a vonzerő, önmagával szembeni könyörtelen igényessége, melyet át tudott plántálni az előadás minden résztvevőjébe? Jöhetett hozzánk világhírű

társulat és világhírű rendező, mindig, mindenkiel szemben őt választottam. Köszönet azokért a felejthetetlen utakért!

Kedves Gyuri! Most, hogy csupasz deszkakoporsódban egy másik világba költözöttél, nem Téged siratlak – remek társaságba kerültél, ahol kitünőbbnél kitünőbb színészek várják az égi színpadon „tanácsalankodó” intézkedéseidet –, hanem magunkat siratom. Árvaságunkat és azok árvaságát, akiknek Nélküled is őrizniük kell az Igét, hogy még sokáig, minden baj és gáncsokodás ellenére, érdemes legyen megtenni azt az utat.

Isten Veled!

Szokolczay Lajos

Visszhang

Reflexiók az iskolatörténetírásról

Szokatlanul sok és sokféle véleményt kaptam – különféle oldalakról – az *Apáca-iskola-együttesek hazánkban 1848–1948 között* című, a Vigilia 1985. évi 5. és 6. számában megjelent tanulmányomról.

Vannak, akik – az általam írtakkal ellentétben – életidegennek, a valóságtól elzártak, saját korában is már elavultnak tartják az apácaiskolákban annak idején alkalmazott pedagógiát; mások túlságosan egyoldalúnak látják – mai szemmel nézve – az egykor ott kapott nevelést; vannak, akik azt mondják, hogy nem a valóságos életre készítették fel őket az apáca-nevelők.

S bőven hangzott vélemény ellenkező előjellel, egykori tanártól, egykori diáktól egyaránt: csodálatos élet folyt valamikor a zárdaiskolákban.

Mi hát az igazság?

Az kétségtelen, hogy az iskolatörténetet író szerzőnek figyelmen kívül kell hagyni a tárggyal kapcsolatos egyéni emlékeit éppen úgy, mint mások élménybeszámolóit. Az apácaiskolákban folyó nevelés sem azért volt jó nevelés, mert ott sokan – mint diákok és mint tanárok – jól érezték magukat (hiszen bizonyára sokan voltak olyanok is, akik nem kellemes emlékeket őriz-

nek magukban azokról az évekről), hanem azért, mert a rávonatkozó írott források neveléstudományi-neveléstörténeti elemzése alapján az itt folyó nevelésben, az itt alkalmazott pedagógiában megtalálhatók azok a kritériumok, amelyekkel a „jó” nevelés, a „korszerű” pedagógia rendelkezik.

Az írott források az apácaiskolák esetében is bőven rendelkezésünkre állnak: elsősorban a nyomtatott értesítők, évkönyvek, másrészt a korabeli szakfolyóiratoknak a róluk szóló közlései. Gazdag levéltári anyag található a levéltárban: apáca-iskolai tantestületi értekezletek, továbbképzések, felügyeleti látogatások jegyzőkönyvei s más egyéb dokumentumok. Ezek tanulmányozása világos képet adhat egy-egy iskola oktató-nevelő munkájának történeti értékeléséhez.

De ez csupán a munka első fele: a tanulmányozott iskola szakszerűen kialakított történeti képét el kell helyeznünk a korszak hazai iskoláinak közegében, a teljes hazai intézményrendszer egészében, hogy láthassuk, milyen helyet foglalt el abban. Jelentősége, szerepe, súlya csakis így módon ábrázolható; légüres térben, kitekintés, illetőleg beleágyazás nélkül aligha.

Nagyon érthető egykori kedvelt sajátos iskoláknak – jó értelemben vett – elfoglalt megítélése, s szerencsés dolog, hogy napjainkban széles

körben találkozunk vele. Manapság ugyanis elég gyakori a visszaemlékezés az egykori iskolára (pontosabban: már nem érdemes elhallgatni) különféle írásokban, televízióban, rádióban, de az is igaz, hogy ezek alapján aligha lehetne tudományos igényű iskolatörténetet írni. A visszaemlézők lelkesültsége, az Alma Mater iránti – emberileg igen rokonszenves – érzelmi kötődésük, saját ifjúkorukat természetes módon meg-szépítő emlékezetük gyakran eredményez igen felemelő, ünnepi képet – de valljuk meg: ideálizált képet – az egykori iskoláról.

Tehát elengedhetetlen az írásos iskolatörténeti források felkutatása, majd szakszerű, hozzáértő értelmezése és értékelése, széles körű összehasonlító elemzése.

1948-ban az apácaiskolákat – a többi felekezeti iskolával együtt – államosították. 1948 óta a hazai apáca-nevelők mintegy másfél évszázadon át tartó, a magyar művelődésügy számára igen jelentős tevékenységéről hazánkban egyetlen méltató-elismerő szó sem hangzott el. Hogy a marxista neveléstörténeti művek szerzőinek figyelmét eddig elkerülték ezek az iskolák, ezek a pedagógusok, az teljesen érthető. De az egyháziak hogyan felejtkezhetek meg róluk? Semmiféle tilalom nem kötötte őket. Az elmúlt négy évtized alatt, jóllehet volt rá lehetőség, miért nem jelentek meg cikkek, tanulmányok az apácaiskolákról az egyházi lapokban, egyházi rendű szakemberek tollából?

Ezt a hallgatást akarta megtörni szerény összeállításom, amely egy nagyobb magyar neveléstörténeti kutatás eredményeinek része. Ez volt a funkciója: a *figyelemfelhívás*, ezt tekintetem e közlemény vállalt feladatának. Teljességre nem törekedhettem, a szűk terjedelmi kötöttség miatt ez egyébként is illuzorikus lett volna. Több levélíró hiányolta egyik-másik – számára nyilván nagyon kedves – egykori apácaintézmény említését, neheztelve annak kihagyása miatt. Volt, aki egy-egy apácarend összes iskoláját felsoroló levelet küldött; mások az egyes apácarendek speciális sajátosságainak alaposabb ismertetését kívánták volna.

Nem, erre egy rövid figyelemfelhívó tanulmányban aligha lehet vállalkozni. Csakis annak bemutatására tettem kísérletet, hogy a korabeli közoktatási intézményrendszer ismeretében melyek voltak – a neveléstörténeti szakember szerint – a legjelentősebb apáca-intézményegységek, ezeken belül pedig melyek voltak az apácák által vezetett legkiemelkedőbb gimnáziumok, illetőleg tanítónő- és óvónőképző intézetek

Magyarországon, ismétlem: a teljes hazai – felekezeti és világi, katolikus és nem katolikus – iskolahálózat egészét tekintve. Első nekifutásra ezek – legfőbb évszámuk, fejlődési csomópontjaik, profilváltásaik – fontosak az iskolatörténet számára, nem pedig más, neveléstörténeti szempontból mellékes adatok. Az egyes rendek, apácaközösségek, szerzetesházak hazai története egyháztörténész-feldolgozóra vár, nem a neveléstörténészre.

Reménykedem azonban benne: talán azt is eredményezni fogja szemlélő jellegű tanulmányom, hogy jelentkeznek majd szerzők, akik a Vigiliában közölhető terjedelmű tanulmányban feldolgozzák akár egy-egy – általam említett vagy nem említett – apácaintézmény, akár egy-egy apácarend hazai történetét.

Nem tagadom: örülök az egykori magyarországi apácaiskolákra vonatkozó, sokfelől kapott – higgadt és indulatos – véleményeknek, akármilyen oldalról érkeztek is hozzám, bármilyen értékítéletet fogalmaztak meg. Ez nyilván azt aényt is jelzi: van igény arra, hogy a hazai apácaiskolák átfogó-monografikus története tudományos igényű, szakszerű feldolgozásra kerüljön, s közreadva olvasható legyen. A közvéleményben is lenne iránta érdeklődés, de a neveléstörténeti, művelődéstörténeti szakemberek részéről is, akárhogy van vélekednek is az apácaiskolák pedagógiájáról.

Igen imponáló – ötlík eszembe ezzel kapcsolatban –, hogy a közelmúltban a legjelentősebb protestáns kollégiumok történetét tekintélyes történetészek írták meg, s jelentették meg terjedelmes kötetekben.

De kik fogják megírni – a szükséges kellő tudományos felkészültség birtokában, ugyanakkor objektív tárgyilagossággal – a magyarországi apácaiskolák – s a többi egykori hazai katolikus iskola – történetét? És mikor? S ha lesznek, akik megírják, melyik kiadó fogja megjelentetni művüket?

Idézet az egyik levélből:

„Hát mégsem felejtettek el bennünket egészen? Emlékeznek és emlékeztetnek elődeink érdemeire? ... Nem tudom magunkat a földbe rejtett, ott elhaló és bő termést hozó búzaszemhez hasonlítani, inkább amolyan széttroncsolt búzaszemeknek tekintem rendjeink sorsát ...”

Mészáros István

1985
ANNÉE L:

vigilia

OCTOBRE–OKTOBER
OCTOBER

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredakteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. – Abonnements pour un an – Abonnement für das Jahr. 23.–US Dollar

---

RÉSUMÉ

Dans ce numéro vous lirez un article évoquant la figure de Péter Pázmány, cardinal archevêque, fondateur de l'Université de Budapest. L'analyse de József Török traite de la conception de l'histoire de Péter Pázmány; Emil Hargittay met en parallèle l'autobiographie de János Kemény, contemporain de Pázmány, avec les lettres du cardinal-archevêque. Les articles commémoratifs (de Judit Kiczenko, Edit Erdödy, György Czigány) évoquent la figure de János Pilinszky, éminent poète disparu il y a quelques années. La rubrique des belles-lettres rassemble un récit de Zoltán Jékely, trouvé dans sa succession, ainsi que les poèmes d'István Jánosy, de Gáspár Nagy et d'Ágnes Rapai. Dans la rubrique „Europe, notre patrie”, vous trouverez un essai de Dezső Keresztury et de Christopher Dawson. Méditations d'aujourd'hui – c'est le titre de l'écrit de Péter Balassa. Péter Kovács continue la série du „Christ sur la croix”, la partie suivante est une analyse du „Crucifix” de Béni Ferenczy. Méditations, notes et comptes rendus closent ce numéro.

INHALT

In diesem Heft wird die Figur des Gründers der Budapester Universität, Kardinal Péter Pázmány, Erzbischof von Esztergom wach gerufen. József Török untersucht die Geschichtsbeurteilung von Pázmány, während Emil Hargittay die vom selben Zeitalter stammende Autobiographie von János Kemény mit den Briefen des Kardinal–Erzbischofs vergleicht. István Tóth übersetzte zwei in lateinisch geschriebene Gedichte des Pázmány.

Wir erinnern uns an János Pilinszky: Judit Kiczenko, Edit Erdödy und György Czigány schreiben in ihren Beiträgen über den vor einigen Jahren verstorbenen namhaften Dichter. Im Literaturteil eine postume Erzählung von Zoltán Jékely, sowie Gedichte von István Jánosy, Gáspár Nagy und Ágnes Rapai. In der Spalte: Europa, unsere Heimat je ein Essay von Dezső Keresztury und von Christopher Dawson. Die „Heutige Meditation” schrieb Péter Balassa, Péter Kovács setzt seine Serie: „Christus am Kreuze” mit einer Analyse des Kruzifixes von Béni Ferenczy fort. Kleinere Meditationen, Notizen und Buchbesprechungen schliessen das Heft.

CONTENTS

The University of Budapest was founded 350 years ago. In the present issue we commemorate the person and work of the founder, Cardinal Péter Pázmány, archbishop of Esztergom. József Török analyses his works on history, Emil Hargittay compares some of letters with a contemporary autobiography written by János Kemény. István Tóth translated two poems of Pázmány into Hungarian. The second figure to be commemorated is János Pilinszky, the outstanding catholic poet of the second half of our century. Judit Kiczenko, Edit Erdödy and György Czigány write on him. The literary part consists of a short story written by the late Zoltán Jékely and poems by István Jánosy, Gáspár Nagy and Ágnes Rapai. In our series „Our homeland, Europe” we can find an essay by Dezső Keresztury and by Christopher Dawson. This time the writer of our Contemporary Meditations is Péter Balassa. Péter Kovács continues his series „Christ on the cross”, presenting the Crucifix by Béni Ferenczy. Comments, notes and reviews and up the issue.

